

Pengene mot strømmen
alternative finansierings-
organisasjoner

Margunn Bjørnholt

Avhandling til magistergraden i sosiologi, vår, 1995
Universitetet i Oslo

Margunn Bjørnholt
Pengene mot strømmen; alternative finansieringsorganisasjoner
Avhandling til magistergraden i sosiologi
Universitetet i Oslo, 1995
ISBN 8257004383, ISBN 9788257004385

© Margunn Bjørnholt

Errata

Sidetallene i innholdsfortegnelsen henviser til den trykte utgaven.

FORORD	1
INNLEDNING	2
Tema og problemstilling	2
Teoretisk tilnærming	3
Avhandlingens gang	3
Mulig bidrag til faglig diskusjon	4
Mulig bidrag til utviklingen av bærekraftige utviklingsbaner	4
1. PENGER OG MARKED	5
1.1. Innledning	5
1.2. Penger som kontekstreduserende medium	6
1.3. Problematisering av penger som byttmiddel	7
1.4. Pengenes opprinnelse som følge av overgangen til patriarkat og privateiendom i antikken	9
1.4.1. Overgang til patriarkat og privateiendom	9
1.4.2. Privateiendom som grunnlag for penger	11
1.4.3. Penger og marked	12
1.5. Pengesyn og pengesystem i middelalderen	12
1.5.1. Brakteatene	14
1.6. Krematistikk som dyd	14
1.7. De pengeteoretiske kjetterne.	16
1.8. Forsøkene med fripenger	17
1.8.1. Wära	17
1.8.2. Wörgl	18
1.8.3. Keynes' forslag til internasjonal clearing-union til Bretton Woods- konferansen.	19
1.8.4. Tanken om pengereform i ettertiden.	19
1.9. Moderne rentekritikk	20
1.9.1. Pengenes kjønnsdimensjon	21
1.9.2. Penger, profitt, miljø	21
1.10. Penger og marked	22
1.10.1. Den klassiske / neoklassiske teorien om markedet	22
1.11. Problemer ved markedssystemer	23
1.11.1. Forholdet til fellesgoder og eksternaliteter	23
1.11.2. Markedet kan ikke sikre rettferdig fordeling	24
1.12. Samfunn og marked	25
1.12.1. Hvordan integrere markedet i samfunnet?	25
1.12.2. En institusjonell tilnærming til markedet	26
1.13. Utviklingen av finansmarkedet	28
1.13.1. Finansielt hegemoni	30
1.14. Oppsummering: Penger og marked	32
1.15. Fremveksten av alternative finansieringsorganisasjoner	33
1.15.1. Tre alternative finansieringsorganisasjoner	35
1.15.2. Felles problemer og muligheter innen alternativ finansiering	35
2. ALTERNATIVE FINANSIERINGSORGANISASJONER SOM SOSIALE BEVEGELSER?	37
2.1. Innledning	37
2.2. Kollektiv handling	38
2.3. Ressursmobiliseringstradisjonen	41
2.3.1. Rasjonelle og egennyttige aktører	41
2.3.2. Mobilisering av ressurser	43

2.3.3. Begrensninger og muligheter i ressurs- mobiliseringstradisjonen	45
2.4. Bevegelser som kunnskapsprodusenter	46
2.4.1. Budskapets gjenklang	47
2.4.2. Muligheter og begrensninger ved en kognitiv tilnærming	48
2.5. Nye sosiale bevegelser	49
2.5.1. Hva er det nye ved de nye sosiale bevegelsene?	51
2.5.2. Utviklingen av nye sosiale bevegelser	53
2.5.3. Ideologi og struktur i nye sosiale bevegelser	54
2.5.4. “Alternativ-økonomi”	54
2.5.5. “Bevegelsessamfunnet”	55
2.5.6. Oppsummering	56
3. NYINSTITUSJONELL TEORI	58
3.1. Alternativ finansiering og institusjonell teori.	58
3.2. Nyinstitusjonell teori	60
3.2.1. Utgangspunktet for institusjonell teori	60
3.2.2. Hva er nytt i nyinstitusjonell teori?	60
3.2.3. En sosiologisk definisjon.	60
3.2.4. Relevans for alternative finansierings- organisasjoner	61
3.2.5. Formell struktur som myte	62
3.2.6. Formell struktur som myte i alternative finansieringsorganisasjoner	63
3.2.7. Likedanning og institusjonelle felt	64
3.2.8. Institusjonelle felt og alternative finansierings- organisasjoner	65
3.2.9. Konkurrerende og institusjonell likedanning	66
3.2.10. Konkurrerende og institusjonell likedanning i forhold til alternative finansieringsorganisasjoner	67
3.2.11. Mekanismer for likedanning	68
3.2.12. Likedanningsfaktorer og alternative finansieringsorganisasjoner	72
3.3. Likedanning, overlevelse og målforskyvning	74
3.4. Oppsummering: Institusjonaliseringsprosesser og alternative finansieringsorganisasjoner.	76
4. METODE	77
4.1. Generell tilnærming	77
4.2. Refleksjoner om utvalg og representativitet	77
4.3. Datakilder	78
4.3.1. JAK	78
4.3.2. Cultura og Nettverkskreditt	79
4.4. Forskerrolle	79
4.5. Personlig bakgrunn for å studere emnet	80
4.5.1. Forholdet til JAK	80
4.5.2. Forholdet til Cultura og antroposofisk finansieringsvirksomhet	80
4.5.3. Forholdet til Nettverkskreditt og kvinnelige etablerere	80
4.6. Reliabilitet og validitet	81

5. J.A.K. – RENTEFRI FINANSIERING, BAKGRUNNEN I DANMARK	82
5.1. Idégrunnlag	82
5.1.1. Pengeteorien	82
5.1.2. Det rette styre	83
5.1.3. Inspirasjonskilder i samtiden	84
5.2. Pengeforsøkene i Danmark i 1930-årene	85
5.2.1. Andelspengene	86
5.2.2. Rentefrie lån	87
5.2.3. Avregningssentralen	88
5.2.4. J.A.K.-banken	88
5.2.5. Andelskassene	89
6. JAK I SVERIGE	90
6.1. Starten i 1965, med røtter i datidas alternativbevegelse.	90
6.2. Målsetting og ideologisk grunnlag	90
6.2.1. Pengeteorien	91
6.2.2. Ny målsetting	93
6.3. Organisasjonen	93
6.4. Medlemsutvikling	94
6.5. Sparlånesystemet	96
6.5.1. Ubalanse i sparlånesystemet	97
6.6. Konflikten mellom Toroiden og Riksföreningen	99
6.6.1. Konsekvenser av konflikten	100
6.6.2. Ledelsens håndtering av likviditetskrisen i 1994	101
6.7. Omorganisering	102
6.7.1. Oppbygging av den lokale virksomheten	103
6.7.2. Profesjonalisering	103
6.7.3. Profesjonelle idealister er “ute”.	104
6.7.4. Sentralisering og maktkonsentrasjon	104
6.7.5. Demokrati	106
6.8. Forholdet til markedet	107
6.9. Tekniske problem	108
6.10. Forhold til myndigheter	108
6.11. Muslimisering av ideologi og praksis	109
6.12. JAK som sosial bevegelse?	111
6.12.1. Er JAK en sosial bevegelse?	111
6.12.2. Motivasjonsfaktorer for å delta	112
6.12.3. Idealisme eller rasjonell egoisme?	113
6.12.4. Mobiliseringsprosesser	114
6.12.5. Organisasjon som ressurs?	115
6.12.6. Hvorfor slo JAK gjennom i Sverige etter 25 års stillstand?	116
6.12.7. Et kognitivt perspektiv på JAKs gjennombrudd i Sverige	117
6.12.8. JAK som meningsprodusent	119
6.12.9. JAKs samfunnsmessige funksjon	121
6.13. Quo vadis, JAK?	122
6.13.1. Likedanningsfaktorer	122
6.13.2. Markedet	122
6.13.3. Staten	123
6.13.4. Internt institusjonelt likedanningspress	124
6.14. Likedanningsprosesser, overlevelse og målforskyvning i JAK.	127
6.14.1. Faktorer som peker i retning av overlevelse	128

6.14.2. Faktorer som peker i retning av målforskyvning	128
7. CULTURA – PENGESTRØMMER TIL SAMFUNNSGAVNLIGE TILTAK	130
7.1. Idégrunnlag, Rudolf Steiners syn på penger, samfunn og økonomi	130
7.2. Den antroposofiske bevegelse i Norge	131
7.3. Antroposofiske låneinstitusjoner i utlandet.	132
7.4. Cultura: Starten i Norge i 1984	134
7.4.1. Målsetting	134
7.4.2. Ideologisk forankring hos de ansatte	134
7.5. Formell organisasjon	135
7.5.1. Søknad om å bli bank	135
7.6. Bankdriften	136
7.6.1. Utlånsprofil	136
7.6.2. Nettverk som sikkerhet	136
7.6.3. Gavepenger til risikokapital	136
7.6.4. Innskuddsprofil	137
7.6.5. Marked og konkurranse	137
7.6.6. Datasystem	137
7.7. Cultura som del av en sosial bevegelse?	138
7.7.1. Motivasjon for å delta	139
7.7.2. Mobiliseringsprosesser	140
7.7.3. Organisasjon som ressurs	140
7.7.4. Et kognitivt perspektiv på den antroposofiske bevegelse.	141
7.7.5. Cultura som meningsprodusent.	141
7.7.6. Utviklingen av den antroposofiske bevegelse	142
7.8. Likedanning i Cultura	142
8. NETTVERKSKREDITT	145
8.1. Bakgrunn: Næringsrettede kvinnetiltak.	145
8.2. Nettverkskreditt, starten i 1992	147
8.2.1. Modellen, Grameen Bank i Bangladesh.	148
8.2.2. Spredning av ideen i Europa	148
8.3. Nettverkskreditt – Grameen Bank på norsk	149
8.3.1. Organisering og bankvirksomhet i grupper	149
8.3.2. Sparing gir sikkerhetsfond	150
8.3.3. Egenutvikling, kompetanseheving og “døråpning”	150
8.3.4. Spredning av ideen i Norge.	150
8.4. Kan Nettverkskreditt ses i forhold til teori om sosiale bevegelser?	151
8.4.1. Den “nye kvinnebevegelsen” i Norge	151
8.5. Kan Nettverkskreditt si noe om utviklingen av kvinnebevegelsen i Norge på 1990-tallet?	153
8.5.1. Forholdet til markedet	154
8.6. Nettverkskreditt, likedanning eller autonomi?	155
8.6.1. Forholdet til markedet som teknisk likedanningsfaktor.	156
8.6.2. Institusjonell likedanning	156
8.6.3. Ressursavhengighet av staten?	156
8.6.4. Flat nettverksorganisasjon vs. statens hierarki.	157
8.6.5. Staten bestemmer spredningsgraden	157

9. KOMPARATIV OPPSUMMERING AV FUNN.	158
9.1. Penger som kontekstskapende middel	159
9.2. Finansiering uten profittmaksimering	159
9.3. Ideologi og praksis i forhold til målsetting.	160
9.4. Alternative finansieringsinstitusjoner i forhold til sosiale bevegelser	160
9.4.1. Egennytte – fellesnytte – altruisme	161
9.4.2. Ressursmobilisering, strukturelle forhold og budskapets gjenklang	162
9.5. Overlever de uten å miste sitt særpreg?	163
9.5.1. På markedet	163
9.5.2. Markedets institusjonelle rammeverk	163
9.5.3. Institusjonaliseringsprosesser	164
 KONKLUSJON	 167
 VEDLEGG	
 LITTERATUR	

FORORD

Mange har bidratt til arbeidet med denne avhandlingen. Først vil jeg takke de organisasjoner som har stilt seg til rådighet, og de mange personer som har delt sin kunnskap med meg i intervjuer og samtaler.

Min veileder, Tormod Lunde (SIFO), har vist stor fleksibilitet og konstruktivt og tålmodig loset meg fra de første løse tanker og skriftlige fragmenter til det foreliggende produkt. Uten hans positive holdning og evne til å se faglig farbare veier ville jeg ikke kunnet gjennomføre arbeidet.

Min biveileder Else Skjøsberg (Prosjekt Alternativ Framtid) har gitt uvurderlige råd ved kritiske veivalg og gitt kommentarer på utkast.

Prosjekt Alternativ Framtid har bidratt til å gjøre arbeidet mulig ved å stille hovedfagsstipend og arbeidsplass til rådighet. Jeg har hatt stor nytte av å få del i et inspirerende faglig miljø, og vil særlig takke Ørnulf Seippel og medstipendiat Kristin Asdal for kommentarer på utkast til deler av avhandlingen.

Språklige floker har blitt løst opp av min søster, Ann Tajeb.

Jeg alene er imidlertid ansvarlig for fortsatte mangler ved såvel innhold som språk.

Uten Jørgens maratoninnsats hjemme, ville jeg, tross gode faglige hjelpere, ikke kommet i havn. Han har lyttet til mine kvaler underveis, sørget for logistikken i heimen og vært alenefar i helger og ferier, slik at jeg har fått frigitt tid til å arbeide.

Heine, Othilie og Augusta har måttet tåle en mor som var sur og ikke ble med ut på tur.

Utålmodige spark i magen har fått meg til å skynde på, slik at jeg kan være fri til å konsentrere meg om det nye, lille menneske jeg har produsert parallelt med oppgaven. Jeg er henne(?) takk skyldig for at hun så langt har overholdt tidsplanen, og latt meg skrive ferdig.

INNLEDNING

Tema og problemstilling

I løpet av 1980-tallet har penge- og valutamarkeder blitt liberalisert, deregulert og internasjonalsert, og den samfunnsmessige kontroll med pengestrømmene blitt betydelig svekket. I tråd med denne utviklingen blir bankene forventet å opptre som profittmaksimerende bedrifter, mens de tidligere ble forventet å fungere som samfunnsinstitusjoner.

Som kontrast til denne utviklingen har det i mange land vokst frem en rekke små organisasjoner som driver bank- og finansieringsvirksomhet utfra hensynet til samfunn, miljø og etikk. De fleste har som mål å fremme investeringer som bidrar til en økologisk, solidarisk og etisk utvikling, og en stor del søker å fremme selvstyrte bedrifter/kooperativer. Noen ser sin virksomhet som ledd i endring av det økonomiske system.

Også deres omgang med penger i teori og praksis er tildels svært annerledes fra øvrige finansieringsinstitusjoner, der penger er en vare man skal tjene penger på. Endelig har de fleste en organisasjon basert på medlemsskap og deltakerstyring, noe som ytterligere bidrar til deres annerledeshet.

Selv om disse organisasjonene er få i det enkelte land, og små i forhold til tradisjonelle banker, har de hatt tildels sterk vekst, både i antall og størrelse i løpet av siste tiår. De representerer dermed en utvikling i retning av å styre pengestrømmer til prosjekter som peker i retning av en alternativ utvikling.

Den fremtidige betydning av denne tendensen er imidlertid avhengig av disse organisasjonenes videre utvikling. Finansieringsvirksomhet skjer på et marked, der man er avhengig av å fylle krav til lønnsom og rasjonell drift og unngå tap. Videre må finansieringsvirksomheter oppfylle myndighetenes krav til slik virksomhet. Her er det sentrale spørsmål *hvordan de alternative finansieringsorganisasjonene bevarer sine ideelle mål, ideologi og praksis, samtidig som de overlever som aktører på markedet og tilpasser seg myndighetenes krav til finansieringsinstitusjoner.*

For å belyse dette problemet foretar jeg case-studier av tre alternative finansieringsinstitusjoner i Norden, som representerer ulike varianter av alternativ finansiering: JAK (Jord, Arbeite, Kapital – økonomisk förening), driver rentefri finansiering i Sverige, Cultura driver finansiering av økologisk jordbruk, handel og skoler basert på Rudolf Steiners ideer i Norge, og Nettverkskreditt gir lån til kvinner i Lofoten, etter mønster av en bank for de fattige i Bangladesh.

Med utgangspunkt i disse tre organisasjonene vil jeg søke å belyse spørsmål som:

- På hvilke måter er alternative finansieringsorganisasjoner forskjellige fra tradisjonelle finansieringsinstitusjoner?
- Kan de forstås som del av større, samfunnsendrende bevegelser?

- Hvilke faktorer har betydning for at de skal få gjennomslag?
- Hvordan tilpasser alternative finansieringsorganisasjoner seg krav fra omgivelsene?
- Hva skjer med målsetting, ideologi og praksis ved vekst, endrede krav fra omgivelsene og profesjonalisering av bankvirksomheten?
- Under hvilke forhold bibeholdes ideelle mål, ideologi og praksis samtidig som virksomheten profesjonaliseres?
- Hvilke situasjoner øker faren for målforskyvning?

Teoretisk tilnærming

Penger spiller en hovedrolle i de enkelte organisasjonenes ideologi og praksis. Samtidig er de både aktører på og utfordrere av markedet forstått som et system for profittmaksimerende adferd. Jeg vil derfor trekke frem forståelser av penger og marked som kan belyse deres ideologi og praksis.

Problemstillingen tar utgangspunkt i en mulig konflikt mellom en ideell, “mot-markeds” målsetting, og utvikling mot større profesjonalitet. Sosiale bevegelser regnes som de viktigste bærere av nye, alternative verdier. Jeg vil derfor ta utgangspunkt i teori om sosiale bevegelser for å se hvorvidt en slik teoretisk tilnærming kan brukes til å forklare og forstå alternative finansieringsorganisasjoners adferd, betydning og fremtidsutsikter.

For å analysere de tilpasningsprosesser som følger av vekst og profesjonalisering i forhold til marked og myndigheter, vil jeg bruke nyinstitusjonell teori, med sikte på å vurdere faktorer som bidrar til å øke eller svekke overlevelsesmulighetene. Videre vil jeg særlig analysere mulige tendenser til endringer av det ideologiske grunnlag og målforskyvning som resultat av institusjonaliseringsprosesser.

Avhandlingens gang

Avhandlingen faller i en teoretisk og en empirisk del. Innledningvis går jeg gjennom tilnærminger til penger og marked som kan bidra til å belyse de enkelte organisasjonenes ideologi, mål og praksis, og avslutter med å skissere feltet alternativ finansiering (kap. 1). I kapittel 2 og 3 gjennomgår jeg teori om henholdsvis sosiale bevegelser og institusjonalisering og forsøker å knytte teorien til alternativ finansiering til mine case.

Før jeg presenterer empirien, redegjør jeg for metode i kapittel 4. Kapittel 5, 6, 7 og 8 inneholder presentasjon av mine case og analyse av hvert case i forhold til teori. I kapittel 9 trekker jeg kort sammen mine viktigste funn og diskuterer casene opp mot hverandre, før jeg konkluderer.

Mulig bidrag til faglig diskusjon

Jeg ønsker å bidra til å belyse forhold omkring utviklingen av sosiale bevegelsers betydning i samfunnet gjennom ulike prosesser for institusjonalisering og differensiering.

Videre ønsker jeg å belyse institusjonaliseringsprosesser, for å kunne si noe om ideelle mål er forenelige med en profesjonell virksomhet på et område som finansiering.

Mulig bidrag til utviklingen av bærekraftige utviklingsbaner

Gjennom å trekke frem disse atypiske og idealistisk motiverte finansieringsinstitusjonenes ideologi og praksis, håper jeg å kunne bidra til utviklingen av alternative modeller for hvordan finansiering kan bidra til en bærekraftig utvikling. Finansiering er et nøkkelement i enhver utvikling. Om utviklingen skal gå i mer bærekraftig retning, må pengestrømmene også ledes dit.

1. PENGER OG MARKED

1.1. Innledning

Alternative finansieringsorganisasjoner vil alle, i kraft av sine bestrebelser på å underlegge bruken av penger samfunnsmessige hensyn, støte an mot pengenes funksjon som nettopp er å redusere den samfunnsmessige kontekst. I fravær av penger ville økonomiske transaksjoner kreve interaksjon og utstrakte forhandlinger mellom hver enkelt deltaker i økonomien.

Flere av de alternative finansieringsinstitusjonene har et syn på penger hvis opprinnelse kan ses i en diskusjon om penger, samfunn og økonomi som kan spores tilbake til Aristoteles. *Cultura*, den ene av organisasjonene jeg ser på, kan plasseres i forhold til denne diskusjon i en bred og generell form, idet den ønsker å underlegge bruken av pengene etisk og sosial kontroll.

Aristoteles skiller i Politikken mellom husholdsøkonomi (*oikonomia*) og *krematistikk*, som har opphopning av rikdom til formål. Den første formen for økonomi finner han god og nyttig, mens den andre er dårlig. Særlig det å tjene penger på penger ved hjelp av renter, ser Aristoteles som den mest naturstridige av alle måter å skaffe seg rikdom på.¹ Spørsmålet om renter har siden Aristoteles vært et av de viktigste angrepspunkter for kritikere av penger, først fra et moralsk, siden fra et religiøst og i dag, hovedsakelig fra et økonomisk og miljømessig synspunkt. JAK, den organisasjonen som utgjør mitt hovedcase, driver rentefri finansiering, og har rentefri økonomi som sitt overordnede mål.

Nettverkskreditt, den tredje av mine case, finansierer bare kvinner. Spørsmålet om kvinner og penger kan ikke på samme måte tilbakeføres til en langvarig historisk diskurs. Kvinnehistorie har imidlertid bidratt til å kaste nytt lys over kvinners økonomiske aktivitet i tidligere tider, og enkelte sosiologer² har fokusert på pengenes manglende kjønnsnøytralitet. Det kan videre argumenteres for at fremveksten av pengeøkonomi og kapitalisme har vært knyttet til forsterket undertrykkelse og kontroll av kvinner. Problemet med at kvinner verden over i dag har mindre tilgang til penger, har kommet sterkere i fokus, blant annet i kjølvannet av kvinnebevegelsen og FNs kvinnetiår 1975-1985.

Tilsynelatende er spørsmålene om penger og gjeld, og penger og kvinner to atskilte problemområder. Jeg vil trekke frem en rekonstruksjon av pengenes opprinnelse i antikken, som knytter disse spørsmålene nært til hverandre, og som jeg finner setter de to nevnte organisasjonenes virke i et nytt teoretisk og historisk perspektiv.

Endelig har dagens kritikk av penge- og finansieringssystemet forløpere i vår nære fortid, fra århundreskiftet til 1930-tallet, både i teori og praksis. JAK representerer en ubrutt kontinuitet fra denne perioden, mens røttene til *Cultura* også kan spores i denne perioden.

---

¹Aristoteles, 1977, s., 46

²F. eks. Zelitzer, 1989 og Heinsohn, 1984

1.2. Penger som kontekstreduserende medium

Simmel hevdet at

“pengene på en stereotyp måte veier opp alle tings mangfoldigheter, idet de uttrykker alle kvalitative forskjeller mellom dem som kvantitative forskjeller, idet pengene, fargeløse og indifferente, oppkaster seg til alle verdiers fellesnevner, nivellerer alt og alle på den frykteligste måte.”³

Også Marx så penger som ”varens forvandlede skikkelse, hvor deres spesielle bruksverdier er visket ut.”⁴

Parsons,⁵ og senere Habermas⁶ og Luhmann,⁷ bruker begrepet medium, eller generalisert medium om penger. Pengene som medium muliggjør en kodifisert samhandling mellom upersonlige bytteaktører, der deres samhandling og kommunikasjon er redusert til å kjøpe eller ikke kjøpe, betale eller ikke betale. I forhold til direkte varebytte, spares en rekke forhandlinger og interaksjon. Denne besparelsen muliggjør den spesialiserings- og differensieringsprosess som er en forutsetning for dagens økonomiske system.

Mens Parsons fremhever penger som prototypen på et generalisert medium, peker Habermas på viktige forskjeller mellom penger og for eksempel et medium som språket: Språket er forankret i den enkeltes livsverden, og man kan pr. definisjon ikke mistro sitt eget morsmål. Pengene som medium er derimot frakoblet livsverdenen, og må tilbakekobles til denne institusjonelt. Dette skjer ifølge Habermas ved hjelp av de privatrettslige institusjonene privateiendom og kontrakt. Såvel Simmel, som Parsons og Habermas ser utviklingen av pengeøkonomi som et frigjørende prosjekt. Ettersom stadig flere livssfærer blir monetarisert og sosiale forpliktelser erstattet av upersonlige pengetransaksjoner, vinner individet større frihet i forhold til sin sosiale omverden.

1.3. Problematisering av penger som byttemiddel

Synet på penger som et generelt “medium” i forhold til det sosiale forutsetter at penger fungerer som et nøytralt og alment byttemiddel, som hever økonomiske transaksjoner ut fra den sosiale virkelighet. Det kan, fra ulike synsvinkler, argumenteres for at det ikke nødvendigvis forholder seg slik:

Simmel trekker selv frem et eksempel på en pengetransaksjon der pengene, etter hans mening, er et upassende og uegnet byttemiddel, som ikke tilsvarer den “varen” som blir betalt. I prostitusjon, hevder han, vil det være et misforhold mellom det den prostituerte “selger”, som

---

³Simmel, 1978, s. 93

⁴Marx, 1976, s. 108

⁵Parsons, 1967

⁶Habermas, 1981, bind 2, s.395-414

⁷Luhmann, 1988, kap. 7

er uløselig og intimt forbundet med egen person, og pengesummen som kunden betaler. Den personlige degradering som ligger i prostitusjonsforholdet vil ikke kunne oppveies av kjøpesummen.⁸

Reddy tar utgangspunkt i at en gitt sum penger har ulik betydning for forskjellige mennesker, og utvikler en historisk forankret teori om asymmetriske bytteforhold.⁹ Avhengig av om man er rik eller fattig, kan den samme summen bety alt fra forskjellen mellom liv og død, til nesten ingenting. Den ene må straks gi ut alle pengene på livsnødvendigheter, mens den andre har fått en knapt merkbar endring av innestående på sin konto.¹⁰ Monetære relasjoner mellom svært rike og fattige personer, vil derfor danne asymmetriske bytteforhold. Slike bytteforhold kan ha en disiplinerende effekt som er svært lik tvang, men som har store fordeler i forhold til tvang, i favør av den sterkeste, ettersom effekten oppstår langt fra den som forårsaker den.¹¹ Reddy hevder at overgangen til pengeøkonomi ikke nødvendigvis medførte den frihet det er vanlig å tilskrive den: Overgangen til lønnsarbeid medførte ikke noen større individuell frihet, som for eksempel forhandlingsrett, mulighet for å skifte arbeidsgiver eller flytte til nærmestliggende by, men førte tvert om til en sterkere disiplinering, samtidig som den sikkerhet som den paternalistiske føydalherren hadde representert, forsvant. Ifølge Reddy har asymmetriske monetære bytteforhold hatt større betydning for fordeling av politisk og sosial makt i Europa de siste tre århundrer enn slaveri og livegenskap.¹²

Zelitzer¹³ argumenterer også for at penger ikke representerer noe generalisert og perfekt byttemiddel som hever seg over den sosiale virkelighet. Tvert om; pengene vil anta sosiale karakteristika, hevder hun, og splittes opp i ulike pottes med "spesialpenger", der bruken er styrt av hvem som har tjent dem på hva. Innenfor husholdet har fars penger en annen betydning enn mors penger, som igjen har en annen betydning enn barnas lommepenger. Likeledes vil mors penger som hun har tjent selv, ha en annen betydning enn de "husholdningspenger" hun får av far.

Zelitzer viser at samtidig med at økonomien ble gjennommonetarisert og en forbruksøkonomi, som i all hovedsak henvendte seg til kvinner, ble utviklet, hadde mange kvinner tidlig i dette århundret ikke tilgang til egne penger. Overgangen til pengeøkonomi skjerpet dermed dominansforholdet mellom menn og kvinner. Også Simmel pekte på at overgangen til penge- og markedsøkonomi reduserte kvinner til forvaltere av de verdier mannen hadde skapt utenfor husholdet.¹⁴ Ifølge Zelitzer var det særlig kvinner i rike hushold som kom i et monetært

---

⁸Simmel, 1958, op. cit., s. 416. Ettersom sex-handel i dag, ved siden av narkotika og våpen, representerer en av de største næringer når det gjelder inntjening, er dette et aktuelt poeng. (Simmel gjør imidlertid et unntak når det gjelder den ekstreme luksusprostitusjon, og viser til enkeltteksempler på at kvinner som selger seg til uopppånelig høye priser kan bevare sin sosiale anseelse.)

⁹Ibid., s. 32

¹⁰Denne forskjellen mellom bruks- og bytteverdi gjelder ikke bare penger, men i høy grad også det som kan kjøpes for penger; jord, møbler, verktøy. Ibid., s. 65

¹¹Ibid., s. 53

¹²Ibid., s. 64

¹³Zelitzer, op. cit.

¹⁴Simmel, 1958, op.cit. s. 412

underlegenhetsforhold til mannen, og ofte ikke hadde tilgang til penger til eget forbruk, samt at husholdningspenger ble vilkårlig fastsatt av mannen, mens arbeiderklassekvinner oftere i praksis var “daglig leder”, og forvaltet hele familiens økonomi, ved at mannen overlot henne hele lønnen.

Zelitzer finner at i dag, når mange kvinner har lønnet arbeid, synes kvinners lønn å tillegges mindre vekt innen husholdet – også av kvinner selv, som underkommuniserer betydningen av sitt eget bidrag til familiens økonomi. Ofte usynliggjøres kvinners lønn gjennom å dekke løpende forbruk, mens menns lønn går til investeringsgoder. Alternativt ses kvinnens lønn som et tillegg, utenom husholdets egentlige økonomi, som eksplisitt reserveres for luksusforbruk.

Et problem med å ta utgangspunkt i penger som primært et byttemiddel, er at det da ikke er klart hva som gir pengene deres pengekarakter. Byttemidler som skjell, bomullstøy eller kveg, og også mynter, har eksistert i mange samfunn uten at det har ført til utvikling av penge- og markedøkonomi.¹⁵ Spørsmålet om hva som gir pengene deres pengekarakter og dermed skaper en penge- og markedøkonomi gjenstår dermed å besvare.

Mens andre økonomer har tatt pengenes grunnleggende karakter av byttemiddel for gitt, og sett det monetære forhold som primært et bytteforhold, har Keynes et annet utgangspunkt: Han hevder at penger kommer inn i verden som avregningsenheter i forbindelse med gjeld,¹⁶ og at forholdet mellom skyldner og kreditor danner fundamentet i kapitalismen.¹⁷ Han ser videre det å forbinde nåtid og fremtid som pengenes viktigste egenskap, og viser til at selv i fravær av penger slik vi kjenner dem, vil enhver formue (= privateiendom) kunne anta pengeegenskaper og bidra til de problemer som følger med en pengeøkonomi.¹⁸ Også Habermas er inne på betydningen av privateiendom ved å hevde at pengene må forankres i institusjonene privateiendom og kontrakt.

Heinsohn rekonstruerer pengenes opprinnelse utfra det kjennskap man har til utviklingen av privateiendom i antikken. Videre knytter han utviklingen av privateiendom til den forutgående overgang til en patriarkalsk samfunnsorden.¹⁹

---

¹⁵Det finnes ett historisk eksempel på byttemidler som antok pengekarakter i de nye amerikanske statene, der “tobakkspenger” og “bomullspenger” hadde nøyaktig samme funksjon som dollar. Se Galbraith, 1975. Dette eksempelet er imidlertid ikke uten videre av interesse for pengenes opprinnelse, ettersom disse varepengene ble brukt innen en allerede utviklet pengeøkonomi, og dermed bare fungerte som stedfortredere for sedler og mynt.

¹⁶Keynes, 1930, s. 3

¹⁷Keynes, i Moggridge, bind IX, s. 57

¹⁸Keynes 1930, op.cit.

¹⁹Heinsohn, op. cit.

1.4. Pengenes opprinnelse som følge av overgangen til patriarkat og privateiendom i antikken

1.4.1. Overgang til patriarkat og privateiendom

Av sporene etter de tidligste menneskelige samfunn, som hulemalerier og helleristninger, fremgår at kvinner hadde en sentral plass, og at man dyrket kvinnelige guder.²⁰ Nye utgravninger og nyfortolkning av gamle funn, blant annet ved hjelp av ny dateringsteknologi, har avdekket at det allerede for omkring 9 000 år siden fantes flere høytstående by- og jordbrukssamfunn i Europa og Midt-Østen, som hadde et velutviklet håndverk og drev utstrakt handel med hverandre. Disse samfunnene var matrilineære, dyrket kvinnelige guder, og hadde kvinnelige prester og klanledere. Jorda var felleseie, og et høyt velstandsnivå var fordelt uten tegn på ulikhet. Et påfallende trekk fra de tidligste tider er fraværet av våpen, avbildninger av våpen, og festningsverk. Dette gjaldt også de mest høytutviklede av disse kulturene, der Minoskulturen på Kreta²¹ var den siste. For omkring 6 000 år siden begynte en tilbakegang, sannsynligvis som følge av flere bølger²² av angrep fra krigerske nomadestammer (blant annet indoeuropeere fra nord og hebreere fra sør), med patrilineær arvefølge, hierarkisk organisering, våpen og mannlige krigerguder. Sannsynligvis spilte også store naturkatastrofer og klimaforandringer en viktig rolle.²³ Ettersom de patrilineære stammene invaderte og ødela²⁴ de gamle matrilineære og gudinnedyrkende samfunnene, ble patrilineær arvefølge, mannlige guder og mannlige lederskap innført. Heinsohn ser opprettelsen av privateiendom, slik det først er kjent i de antikke bystatene, som et ledd i å sikre den nye samfunnsorden, særlig representert ved patrilineær arvefølge: Mens det sjelden er tvil om den matrilineære arvefølgen, krever patrilineær arvefølge tiltak som sikrer denne, først og fremst monogami og kontroll over kvinners seksualitet. Med opprettelsen av privateiendom kunne den enkelte privateier kontrollere sin kvinne,²⁵ samtidig som han ble fri fra de bånd som

---

²⁰Jeg bygger her på Eisler, 1994

²¹Minoskulturen ble først ødelagt for 3200 år siden, og eksisterte i over 1000 år etter at de øvrige høykulturene hadde blitt ødelagt.

²²Gimbutas skiller mellom tre bølger av "kurganisering", invasjoner fra nomadestammer fra nordøst, mellom år 4500 før vår tidsregning og år 2500 f.v.t. Se skjematisk oversikt i Eisler, op. cit., s. 250

²³Heinsohn ser de nye patrilineære stammene som resultat av klimaforandringer som drev tidligere matrilineære stammer lenger øst og nord ut på vandring. Nomadesituasjonen førte til at forholdet mellom kjønnene ble forrykket, blant annet fordi kvinners lederskap var knyttet til klanens område. Heinsohn argumenterer også for at det i denne situasjonen kan ha oppstått bander av menn, som var blitt utstøtt eller som hadde "desertert" fra de matrilineære stammene.

²⁴Beretningen om hebreernes folkemord og ødeleggelser finnes i det gamle testamente i bibelen.

²⁵Kvinner og barn ble menns eiendom, som kunne kjøpes og selges, Mies, op.cit., s.78. Retten til barnedrap gikk over fra kvinner til menn, og mytisk stoff tyder på at kvinners fruktbarhet ble forsøkt kontrollert ved at kvinners tilgang til prevensjonsmidler fra planter ble hindret, Heinsohn, s.78. Mens det i matrilineære stammer er kvinner som har retten til å ta initiativ til skilsmisse, fikk mannen nå rett til å drepe en kone som forlot ham, var utro, (eller drakk seg

fantes i det tidligere matrilineære klansamfunnet.²⁶I de antikke bystatene ble en samfunnsform basert på privateiendom og undertrykkelse av kvinner, realisert.²⁷ Her oppsto pengeøkonomi, ikke som følge av handel, ifølge Heinsohn, men som et resultat av overgangen til privateiendom.

1.4.2. Privateiendom som grunnlag for penger

Med overgangen til privateiendom oppsto et nytt behov for sikkerhet, idet frie privatborgere ikke lenger hadde den sikkerhet i klanen som man hadde i det tidligere matrilineære klansamfunnet. Det ble derfor nødvendig for den enkelte privateier å sikre seg mot risiko, som for eksempel dårlig avling, gjennom oppbygging av lager. I tillegg til produksjon til forbruk måtte han også produsere for lager. Lageret medførte imidlertid kostnader, både i form av plass, vedlikehold og pass. Samtidig hadde andre privateiere behov for mer enn de selv produserte på egen jord, for eksempel i en oppstartingsfase. For den som hadde lager ville det være en fordel om andre overtok arbeidet og kostnaden med lagerholdet. Samtidig hadde han behov for den sikkerheten lageret representerte, dersom noe uforutsett skulle skje. Slik oppsto et "marked" for lån.

For å avstå fra den *sikkerheten*²⁸ lageret representerte, måtte långiver ha tilgang til reserver dersom han fikk behov for lageret (for eksempel ved avlingssvikt) før lånetiden var ute. Den opprinnelige løsningen var gjeldsslaveri, der låntakeren oppga råderetten over seg selv og sine eiendeler, inkludert kvinner og barn. Siden ble gjeldsslaveriet avløst av renter. For å få lånet måtte skyldneren undertegne et gjeldsbrev; disse kom etterhvert i omløp, og må regnes som de første penger. For eksempel kunne kreditor, dersom han trengte å få tilbake det som var lånt ut før lånetiden var ute, gå til tredjemann som var villig til å gi ham det han hadde lånt ut fra sitt lager, mot å få overta gjeldsbrevet og innkassere hele eller deler av renten. Gjeldsbrevet kunne altså brukes som betalingsmiddel.²⁹ Sannsynligvis utfra behovet for å sikre at kontraktene ble overholdt, fikk tempelet etterhvert en fremtredende posisjon ved inngåelse av lånekontrakter.

---

full i henhold til romersk lov), *ibid.*, s. 79

²⁶Heinsohn peker også på at mytisk stoff fra grunnleggelsen av bystatene fremhever grunnleggernes heroiske kamp mot mektige kvinner og kvinnelige vesener.

²⁷Gies, Gies, 1978, s. 13, hevder at kvinners stilling nådde et bunnivå i Vesten i antikkens Athen og det tidlige Rom.

²⁸Ifølge tradisjonell økonomisk teori muliggjøres utlån ved at den som låner ut utsetter sitt *forbruk*, mens Heinsohn hevder utlån skjer av allerede opparbeidet overskudd, og følgelig uten forsakelse.

²⁹Litt etter litt førte økende gjeld til en sterk konsentrasjon av eiendom. Fra samfunn av likeverdige privateiere, ble eiendom og makt, såvel i de greske som de romerske bystater konsentrert på stadig færre hender, og stadig fler levde som livegne under de storgods som den stadig engere krets av bedrestilte samlet seg. Dermed falt man også i økende grad tilbake til naturaløkonomi. Også staten tok opp stadig mer gjeld for å finansiere sin imperiebygging. Heinsohn viser til at sammenhengen mellom Romerrikets sammenbrudd og den private og statlige gjeldskrisen er uutforsket.

Etter Romerrikets sammenbrudd, utviklet det seg ikke pengeøkonomi i Europa før i det neste årtusen.

Etterhvert gikk tempelet over til å bruke penger, istedet for å holde lager, og lån ble utstedt, først som anvisninger på en bestemt mengde varer som måtte kjøpes der de måtte finnes, siden som pengesummer, der låntaker måtte betale tilbake mer enn han hadde fått utbetalt.

Tempelet utstedte altså penger som rentebærende gjeld.³⁰

1.4.3. Penger og marked

Innføringen av gjeldspengene hadde en bemerkelsesverdig konsekvens: Ettersom den som opprinnelig tok lånet og satt med rentekostnaden måtte produsere et overskudd for å betale rentene, oppsto en ny type produksjon av goder som utelukkende skulle tjene til å gi (penge-) inntekt som trengtes for å betale tilbake lånet med rentene. Slik, hevder Heinsohn, oppsto vareproduksjonen,³¹ og dermed markedet i den form vi kjenner det. Markedet som system, oppsto altså ikke som en videreutvikling av den byttehandel som skjedde på de ulike torg og markeds plasser, like lite som pengene opprinnelig oppsto for å lette varebyttet. Som følge av økende gjeld, ble eiendom konsentrert på stadig færre hender, og fra å være samfunn av likeverdige, frie privateiere, utviklet det seg stor økonomisk ulikhet i de antikke bystatene. Etterhvert svant pengeøkonomien inn, og man falt tilbake til naturalhushold, knyttet til de store gods som etterhvert oppsto.

1.5. Pengesyn og pengesystem i middelalderen

Da en pengeøkonomi igjen oppsto i høymiddelalderen, var det med andre rammebetingelser enn i antikken: Kirken satte forbud mot renter,³² og allmenninger utgjorde en betydelig del av jorda.

Selv om kvinner fremdeles var undertrykt på alle samfunnsområder,³³ hadde kvinner oppnådd en friere stilling i løpet av tidlig middelalder, sammenliknet med for eksempel Athen og det tidlige Rom. I høymiddelalderen spilte kvinner en betydelig økonomisk rolle. De hadde

---

³⁰Slik bankene i dag "skaper" penger.

³¹Det er ikke enighet om hvor stor produksjonen og eksporten var i antikken. Myklebust 1990, gjengir debatten om dette, og viser til at mye tyder på Athen hadde en svært liten produksjon. Forherligelsen av vold i det antikke samfunn sprang ut av en voldelig praksis, og goder ble i stor grad skaffet tilveie ved overfall, krig og plyndring, heller enn ved egen produksjon. En mulighet er å forestille seg at utbyttet fra krig, plyndring og overfall på omkringliggende områder også fant veien til markedet, noe som ikke tør være ukjent også i nyere tid. Det er dermed ikke noe prinsipielt i veien for at betjening av gjeld gjennom salg av "varer" la grunnen for et marked, uten at disse "varer" ble produsert i de antikke bystater.

³²Selv om renter var forbudt av kirken, og ble moralsk fordømt blant kristne, hadde jødene rett til å ta renter av "fremmede". Det eksisterte dermed et utlånsmarked der det var tillatt med renter. Schatzmiller, 1990 argumenterer for at pengeutlånerne nøt stor respekt i sin samtid, motsatt det inntrykk ettertiden har skapt.

³³Både i det politiske liv, kirken og i ekteskapet hadde kvinner så og si ingen formell innflytelse; videre var universitetene stengt for kvinner. Se f.eks. Shahar, 1983.

forholdsvis stor økonomisk uavhengighet, blant annet som håndverkere, og kunne delta i enkelte av laugene med samme rettigheter som menn.³⁴

Det foregikk i løpet av middelalderen en interessant diskusjon om økonomiske tema blant skolastikerne.³⁵ Skolastikerne så økonomiske forhold som omsluttet av samfunnet og forankret i moral og etikk, utfra et normativt syn på økonomi, der rettskaffenhet mellom mennesker i økonomiske forhold tjente den større hensikt å unngå synder som griskhet og profittjag. Dette slo gjennom på alle områder de drøftet, for eksempel spørsmålet om den rette pris, om rettferdighet i bytteforhold, og diskusjonen om renter.

Kirkens renteforbud var begrunnet i skriftsteder fra såvel det gamle som det nye testamente, samt Aristoteles, som ble gjenoppdaget og oversatt til latin i første halvdel av 1200-tallet. Der fortolkere av romersk lov allerede tidlig på 1200-tallet hevdet at en tings verdi bestemmes av det den kan selges for,³⁶ hevdet skolastiske teologer at moralske regler måtte være overordnet.

Penger ble først og fremst sett som en målestokk, og reglene om likeverdige bytteforhold gjaldt like mye for penger som for varer. Det var derfor galt å få tilbake flere penger enn man hadde lånt ut. Mens Aristoteles fordømte også annen økonomisk virksomhet som hadde profitt som mål, blant annet handel, godtok skolastikerne handel og dermed profitt, noe Langholm tilskriver en oversettelsesfeil i den første latinske utgaven av Aristoteles.³⁷

Ikke bare i den vestlige kulturkrets, men også i den muslimske verden, forbød de hellige skriftene rente, mens handel ble godtatt.³⁸ Rente defineres i islam som en på forhånd bestemt fast avkastning på finansielle transaksjoner, mens avkastning på pengene ikke regnes som rente, dersom långiver bærer samme risiko for tap – og vinning – som låntaker. I vår tid har muslimsk bankvirksomhet hatt en renessanse, særlig i løpet av det siste tiåret, da en rekke muslimske banker har blitt etablert. Utfra sin definisjon av renter følger de en profittmaksimerende strategi basert på et system med deling av vinning og tap (profit and loss-sharing),³⁹ noe som i mange tilfelle gir langt høyere avkastning på pengene enn en på forhånd bestemt rente.

1.5.1. Brakteatene

Middelalderens pengevesen har av økonomer og historikere lenge vært sett på som et uhensiktsmessig kaos. Det har derfor fremstått som et paradoks at nettopp denne epoken representerer et høydepunkt i europeisk kunst, arkitektur, håndverk og offentlig velstand i de mange byer som vokste frem i perioden. Enkelte har imidlertid tatt til orde for at det tvert om

---

³⁴Ibid., s. 192-193

³⁵Langholm, 1983, 1984 og 1992

³⁶Ibid. 1992, s.84 Langholm tilføyer imidlertid at dette ikke ble tolket så bokstavelig av lovfortolkerne.

³⁷Ibid., s. 178

³⁸Zineldin, 1990, s. 3

³⁹Ibid., s. 11

kanskje er en logisk sammenheng mellom den kulturelle og økonomiske blomstringstid og pengesystemet.⁴⁰

I det tyskspråklige område ble, på grunn av sølvangel, sølvinnholdet i myntene redusert i løpet av 1200-tallet, og såkalte brakteater, tynne mynter som bare var preget på en side ble satt i omløp. De tynne myntene var lite holdbare, og ble derfor regelmessig, to til tre ganger i året, inndratt for omstøping. I forbindelse med omstøping, ble omkring 25% holdt tilbake som pregeskatt. Gamle mynter ble øyeblikkelig ugyldige når nye var satt i omløp. Konsekvensen var at ingen ville sitte med pengene, ettersom det ikke var mulig å bygge opp en pengeformue. Istedet ble det investert i møbler, hus, kunstverk, noe som førte til høy etterspørsel etter håndverkstjenester, og oppbygging av privat og offentlig velstand i de fremvoksende byene. Fremdeles representerer kirker, sykehus og andre offentlige bygninger fra denne tiden de fremste turistattraksjonene i mange byer. Det økonomiske liv ble ytterligere befordret av økt kredittilgang, ettersom långivere ved å låne ut pengene kunne overføre pregeskattbyrden til låntakeren. Det å låne ut pengene ble dermed den eneste måte å holde en pengeformue på, uten at den tapte verdi.

I 1495 ble romerretten med privat eiendomsrett til jord gjeninnført, og varige mynter erstattet brakteatene.

1.6. Krematistikk som dyd

I 1736 kunne dette skrives:

“Husk, at *tid* er penge. Den, der kan tjene ti shillings om dagen ved sit arbejde, men vandrer omkring, eller sidder ørkesløs hen, halvdelen af dagen, skønt han kun bruger sixpence ved sin adspredelse eller ørkesløshed, han bør ikke anse *dette* for den eneste udgift; i virkeligheden har han brugt eller snarere bortkastet, fem shilling tillige. Husk at *kredit* er penge. (.....) Husk at penge er *frodige og avledygtige*. Penge kan avle penge, og dem de avler kan avle flere, og så videre.”⁴¹

Hva hadde skjedd? I løpet av to århundrer var noe som hadde blitt ansett for en dødssynd i nesten to årtusener blitt nærmest et kall. Weber tilskriver denne omveltningen reformasjonen og særlig calvinismen, som opphøyet plikt, arbeid, profitt og nøysomhet til dyder.⁴² Weber ser en sammenheng mellom predestinasjonslæren og flidsideologien. Ettersom Gud på forhånd hadde forutbestemt hvem som gikk mot fortapelse og hvem som skulle bli frelst, ble det viktig å se etter tegn på at man hørte til de utvalgte. Materiell fremgang ble tolket som et slikt tegn. Arbeidet fikk følgelig preg av kall. Dette betyr ikke at Weber mente protestantismen var årsak til kapitalismen. I senere arbeider der Weber utviklet sin teori om kapitalismens opprinnelse,⁴³ la han mindre vekt på religion, og nevnte ikke predestinasjon. Interessant sett i

---

⁴⁰Weitkamp, 1985, ref. i Kennedy, s. 155

⁴¹Benjamin Franklin, Avslutningen på Necessary hints to those that would be rich, 1736, sitert i Weber 1972, s.26

⁴²Ibid., s.30

⁴³Se Collins i Granovetter, Swedberg, 1992

forhold til Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd er imidlertid David Landes påpekning av den betydning minoriteter, som (nettopp) de kalvinistiske hugenottene har hatt i oppbyggingen av internasjonale finansieringsinstitusjoner.⁴⁴ Landes tilskriver denne suksessen deres gode nettverk over landegrensene, idet de kunne vende tilbake til Frankrike dekket av sveitsisk eller nederlandsk statborgerskap. Dermed kunne de pleie sine kontakter med trosfeller og landsmenn i alle store europeiske byer. Det er imidlertid nærliggende også å anlegge Webers (tidlige) perspektiv og hevde at det ikke er noen tilfeldighet hvem som ble de internasjonale bankfolk i Europa, etter at de kristne ble fritatt fra renteforbudet og jødene mistet det monopol de hadde hatt, i egenskap av å ha lov til å ta renter av ikke-jøder.

Både Luther og Calvin fordømte imidlertid renter som åger. Calvin forbød imidlertid ikke de kristne å ta rente, men utarbeidet en rekke regler omkring låneforhold, som et kompromiss mellom Bibelens forbud mot å ta rente, og gjeldende lov som tillot rente.⁴⁵ På 1700-tallet var det å tjene penger definitivt ikke lenger noen synd:

*“There are few ways in which a man can be more innocently employed than in getting money.”*⁴⁶

Også handelens forfinende og siviliserende virkning ble lovprist. Det kan synes både paradoksalt og forståelig at samtiden hadde behov for å idyllisere fremveksten av pengeøkonomi, vitenskap og kapitalisme, når man sammenholder polemikken med virkeligheten. Inntektene fra utenrikshandelen kom i overveiende grad fra slavehandel, kombinert med handel med eksotiske luksusgoder, tildels produsert på slavedrevne plantasjer. En annen kilde til privat berikelse, var privatisering (enclosures) av almenningene, som gjorde småbøndene jordløse og avhengig av arbeid for (penge-)lønn i den fremvoksende industrien, fremdeles basert på hjemmeproduksjon (manufaktur).

Enda en kilde til pengeinntjening, var heksejaktene. Maria Mies⁴⁷ hevder at hekseforfølgelsen var logisk forbundet med moderniseringsprosessen.⁴⁸ Heksejaktene kombinerte kontroll over kvinner gjennom utryddelse av kunnskap om fødselskontroll, med store inntekter til staten, kirken, lokale myndigheter og et økende antall jurister, bødler og profesjonelle heksejegere gjennom konfiskering av heksenes eiendom.⁴⁹

1.7. De pengeteoretiske kjetterne.

En kritikk av selve pengesystemet for dets iboende tendens til å skape kriser og depresjoner i økonomien, går tilbake til århundreskiftet og Silvio Gesell⁵⁰. Gesell mente at pengesystemet i

---

⁴⁴ Landes 1979, s. 21

⁴⁵Biskopmötet i den Svenske Kyrkan, 1993, s. 30-31

⁴⁶Dr. Johnson, sitert i *ibid.*, s. 56

⁴⁷Mies, 1986, s. 83

⁴⁸Francis Bacon var en av eksponentene for koblingen mellom den moderne rasjonalitet, den nye staten og sterke angrep på hekser, *ibid.*, s. 84.

⁴⁹*Ibid.*, s.87

⁵⁰ Gesell, 1991

seg selv genererte kriser og stagnasjon i økonomien, og at årsaken lå i rentesystemet, som ikke i tilstrekkelig grad sikret at pengene ble holdt i omløp. Hans argumentasjon var som følger: Når rentene er lave, etterspørres kreditt, og det er høy aktivitet i økonomien. Det som blir produsert blir avsatt, og det er full beskjeftigelse. Når imidlertid renten synker under et visst nivå, vil de som har penger ikke lenger ha noe incitament til å sette pengene i banken, men vil holde større beholdninger med likvider. Dermed blir det knapphet på penger og kreditt, og det blir vanskelig å få avsatt det som produseres. Bedrifter går konkurs, og de som overlever må si opp folk, så det blir arbeidsløshet. Når renten så stiger, vil den etter en stund nå et nivå der etterspørselen etter kreditt igjen avtar, og dermed settes den ned igjen, og når den kommer under et visst nivå, begynner folk igjen å hamstre penger. Dette gjentar seg i et syklisk mønster.

Problemet med pengene var ifølge Gesell at penger har en urimelig fordel i forhold til andre varer, nemlig at mens varer forringes (eller medfører lagerkostnader), taper penger seg ikke over tid. Den som har penger har derfor en fordel i forhold til den som har varer å selge, ettersom pengeeieren kan vente uten at pengene forringes, mens vareselgeren må ha varene solgt, og taper på hver dag de forblir usolgt.

Pengenes overlegenhet over andre varer forstyrrer pengenes funksjon som byttemiddel, ettersom bare rente kan få pengeeierne til å sette pengene i banken og gjøre dem tilgjengelige for andre som har behov for kreditt. Rente er følgelig en upålitelig mekanisme når det gjelder å sikre en jevn tilgang av penger i økonomien, ettersom den medfører regelmessig mangel på penger. Gesell foreslo i stedet at penger måtte få samme egenskaper som varer; de måtte forringes over tid. Da ville folk holde dem i omløp, og økonomien ville fungere uten de tilbakevendende krisene.

Konkret foreslo han at det skulle trykkes pengesedler som måtte fornyes med et frimerke som måtte klistres på baksiden hver måned, og at sedlen ikke var gyldig uten merke. Det er likhetspunkter mellom dette systemet og brakteatsystemet i middelalderen.

1.8. Forsøkene med fripenger

1.8.1. Wära

I 1929, omtrent samtidig med krakket på New York-børsen, ble Gesells pengesystem satt ut i livet i mindre målestokk i Tyskland,⁵¹ etter at han ikke hadde lyktes med å vinne gehør for en mer omfattende pengereform. Forsøket ble drevet i regi av bytteselskapet Wära, som utstedte egne sedler, pålydende "Wära." Sedlene kunne kjøpes mot riksmark, verdipapirer eller annen sikkerhet hos selskapets vekslingskontorer, som ble opprettet i de største byene. Hensikten med Wära-sedlene, var å sikre at de, i motsetning til riksmarken, ble holdt i omløp, og dermed virket befordrende på handel og økonomisk aktivitet. Omløpssikringen besto i 12 felt som var trykket på baksiden, der det skulle klebes et merke, verd 1% av seddelens pålydende, ved månedens utgang. Uten merke var seddelen ugyldig. Innehaveren kunne unngå avgiften ved å bruke seddelen til å betale for varer og tjenester før månedens utgang, eller ved å sette den inn hos bytteselskapet, som formidlet den til andre som rentefrie lån. Selskapet fikk snart mer enn

---

⁵¹Jeg bygger her på Onken, 1983.

1000 bedrifter som deltagere, og utgjorde et eget økonomisk kretsløp i et ellers kriserammet Tyskland. Mest kjent er Wära-eksperimentet for sin lokale suksess i byen Schwanenkirchen og nabobyene, der en nedlagt gruve ble kjøpt og gjenåpnet i 1930 ved hjelp av lån i Wära. Lønninger ble betalt i Wära, som snart ble akseptert som betalingsmiddel av det lokale næringsliv. Ettersom gruva var hjørnesteinsbedrift i Schwanenkirchen med omegn, fikk både arbeidsplassene som ble skapt direkte ved gjenåpningen, og særlig ringvirkningene, stor effekt. Stor økonomisk aktivitet førte til at arbeidsløsheten sank drastisk. Etter forbud fra riksbanken mot nødpenger i 1931, der Wära eksplisitt ble nevnt, måtte virksomheten innstilles, og Schwanenkirchen og omegn sank ned i den samme krisetilstand som resten av Tyskland.

1.8.2. Wörgl

Det eksempelet som er blitt mest kjent i ettertiden, er forsøket med fripenger som den østerrikske kommunen Wörgl satte ut i livet i 1932, etter inspirasjon fra det tyske eksperimentet. Wörgl var hardt rammet av den internasjonale krisen, og mange lokale fabrikker hadde måttet nedlegge eller si opp store deler av arbeidsstokken. Kommunen så derfor en drastisk nedgang i skatteinntekter i 1932. På initiativ fra borgermesteren ble det utarbeidet et nødhjelpsprogram, der hovedideen var at kommunen skulle utstede egne penger, eller “arbeidskvitteringer”, som måtte fornyes ved å klebe på et merke til 1% av pålydende ved utgangen av hver måned. Prosjektet startet med at alle offentlig ansatte fikk sin lønn utbetalt i slike sedler, som kom til å gå under navnet “frischilling”. I tillegg til kommunen, deltok de lokale sparebanker og det lokale næringsliv. Fra august 1932 til august 1933 sank arbeidsløsheten med 25 % i Wörgl, mens den på landsbasis steg med 10%. Kommunens økonomi bedret seg meget raskt, idet skatteinntektene ikke bare økte, men det ble vanlig å betale skatt på forskudd for å unngå avgiften. Flere offentlige arbeider ble igangsatt, som brolegning av gater og oppsetting av gatebelysning; fremdeles står en bro der en minneplate opplyser at den ble bygget ved hjelp av frischilling. En rekke østerrikske kommuner hadde besluttet å følge eksempelet, da den østerrikske riksbanken forbød virksomheten, som ble endelig stoppet etter at alle appeller var avslått i september 1933.

Forsøk i andre land ble også raskt forbudt, slik vi siden skal se når det gjelder JAK i Danmark, som også ble startet som et forsøk med egne penger i 1931.

Når forsøkene ble stoppet, begrunnet myndighetene inngrepene med at det stred mot riksbankenes monopol på pengeutstedelse. I USA uttrykte imidlertid Theodore Roosevelts rådgiver, Russel Sprague, det som også andre lands myndigheter erkjente: Staten Oregon ønsket å innføre et tilsvarende system, etter at det var prøvd i flere amerikanske lokalsamfunn. Hans L. Cohnsen, som hadde bragt ideen til USA, og sto ansvarlig for mange av forsøkene, refererer fra sitt møte med Sprague: Det var ingenting i veien for at staten Oregon kunne innføre tiltak for å løse arbeidsløsheten. Imidlertid var det klart at dette forslaget gikk mye lenger.

“It was an attempt to restructure the American Monetary system and he had no authority to approve such a proposal.”⁵²

---

⁵²Cohnsen i Suhr, 1989

Kort etter dette forsøket kom Roosevelts New Deal, som inneholdt forbud mot utstedelse av nødpenger. Dermed ble også de lokale forsøkene stoppet.

1.8.3. Keynes' forslag til internasjonal clearing-union til Bretton Woods-konferansen.

I *The General Theory* fra 1936 er Keynes positiv til tanken om kostnadsbærende penger:

*“..... Those reformers, who look for a remedy by creating artificial carrying costs for money through the devise of requiring legal-tender currency to be periodically stamped at a prescribed cost in order to retain its quality as money, or in analogous ways, have been on the right track; and the practical value of their proposal deserves consideration.”*⁵³

Et tredje interessant nesten-eksempel er derfor Keynes' forslag til en internasjonal clearing-union, som han utarbeidet til Bretton Woods-konferansen, der han foreslo et eget pengesystem med en egen valuta, “bancor”, for internasjonal handel, og der “pengene” var kostnadsbærende, slik at det ikke ville være lønnsomt å opphøpe store tilgodehavender i internasjonal handel⁵⁴. Keynes' forslag falt, og det var det amerikanske forlaget til internasjonal økonomisk orden som ble vedtatt. Her ble dollar, støttet av gull, internasjonal valuta, og det forelå ingen begrensinger i forhold til opphopning av dollar.⁵⁵ Man kan derfor bare spekulere i hvordan forholdet mellom landene i og det internasjonale handelssystemet og fordelingen av rikdom i verden ville vært, om Keynes' forslag hadde vunnet.

1.8.4. Tanken om pengereform i ettertiden.

Til tross for vellykkede lokale eksperimenter som fikk stor oppmerksomhet av samtiden, og til tross for at en så anerkjent økonom som Keynes så med velvillige øyne på ideen, har tanken om kostnadsbærende penger og et rentefritt pengesystem siden falt død til jorden hos en samlet økonomistand.⁵⁶

Interessen har likevel blitt holdt i live i Tyskland gjennom *Freiwirtschaft*-bevegelsen, en form for legbevegelse for geselliansk pengereform, i JAK-bevegelsen i Danmark og Sverige som driver rentefrie spare- og lånesystem, og i *Truth in Money*-bevegelsen i USA,⁵⁷ som også tar sitt utgangspunkt i det systemproblem som oppstår ved at penger settes i omløp som gjeld. I Frankrike ble lokale fripengeforsøk igangsatt så sent som på slutten av 1950-tallet.⁵⁸

---

⁵³Keynes 1936, s. 234

⁵⁴Keynes i Moggridge, 1980, s. 72

⁵⁵Blant annet oljelandene satt i senere tid på store dollarreserver. Dette kom til å skape problemer: For å “suge opp” “petrodollarene”, førte Bretton Woods-institusjonene Verdensbanken og Det internasjonale pengefondet en ekspansiv utlånspolitikk overfor land i den tredje verden. En viktig kilde til gjeldskrisen i den tredje verden er å finne her.

⁵⁶Et eksempel på dette er senest den norske økonomstands massive slakt av Kennedy, 1991, der disse tankene fremsettes i populær form.

⁵⁷Se Thoren, Warner, 1989

⁵⁸Onken, op.cit.

I løpet av 1980 og 90-tallet har det i tillegg oppstått nye fora for pengekritikk i flere land, som Geldforum i Tyskland, AMSE (Alternative Money Seminar Europe), og miljøer omkring folkehøyskoler; Brandbu i Norge og Färnebo i Sverige, der alternativ pengeteori inngår som ledd i miljø og økologi-undervisning. Den pengekritiske bevegelsen og alternative finansieringsinstitusjoner er imidlertid to adskilte fenomener, med unntak fra Sverige og Danmark, hvor de flyter sammen i JAK-bevegelsen.

1.9. Moderne rentekritikk

Dagens rentekritikk har gjenopptatt Gesells kritikk av renten som en kriseskapende faktor i økonomien. I tillegg peker den på renter som en mekanisme for omfordeling av rikdom fra flertallet av befolkningen, til mindretallet.⁵⁹ Renter er videre ifølge Kennedy⁶⁰ en viktig årsak til inflasjon. Kanskje det viktigste poeng i dagens rentekritikk er at renten virker som en viktig drivkraft i forhold til tvangen til økonomisk vekst, og dermed miljøødeleggelse.

Rentesystemet skaper arbeidsløshet og konkurser;⁶¹ økt vekst er den eneste kjente måten å få ned arbeidsløsheten på. Økonomien er derfor underlagt en tvang til å vokse. Også den enkelte produsent og det enkelte land er underlagt tvangen til økonomisk vekst og må bli stadig mer effektiv og produsere mer og mer til stadig lavere pris for ikke selv å bli konkurrert ut på markedet, gitt et "fritt" marked. Mens miljøkonsekvensen av den pengeinduserte ekstraproduksjon for å betale gjeld ikke var fremme i diskusjonen av antikken, er det et meget viktig punkt i dag, og særlig tydelig i forhold til monetariseringen av produksjonen i den tredje verden for å betale gjeld i dag.

1.9.1. Pengenes kjønnsdimensjon

Mens Zelitzer⁶² hevder at kvinners penger tillegges lavere verdi innenfor husholdet enn menns, har kvinneforskere det siste tiåret pekt på at det skjer en feminisering av fattigdommen over hele verden. Kvinner har systematisk dårligere adgang til penger enn menn, blant annet som følge av at kvinners aktiviteter for en stor del skjer utenfor markedet, og at kvinners markedsaktiviteter lønnes dårligere enn menns.

I den tredje verden skjer det en utstrakt privatisering av jord- og skogalmenninger, en stadig større del av det dyrkbare arealet trekkes inn i cash-crop produksjon – produksjon av varer som skal selges på verdensmarkedet, ofte som ledd i mer eller mindre påtvungne

---

⁵⁹Se figur 5 i Kennedy, 91, s. 29, norske tall i norsk utgave, figur 4, s 24 for forholdet mellom kapitalinntekter og -utgifter i henholdsvis Forbundsrepublikken Tyskland og Norge.

⁶⁰Se figur 6 i *ibid.*, s.33, for norske tall, norsk utgave s. 27, for utviklingen av noen økonomiske indikatorer i Forbundsrepublikken Tyskland og Norge, som for begge land viser et misforhold mellom utviklingen av statens inntekter og de samlede renteutgifter i løpet av 1970- og 80-tallet, i forholdet ca. 1:4 for Norge, 1:3 for Tyskland.

⁶¹Se figur 15, *ibid.*, s. 83, norske tall i norsk utgave, s. 66, for sammenhengen mellom rentenivå, konkurser og arbeidsløshet i henholdsvis Forbundsrepublikken Tyskland og Norge.

⁶²Zelitzer, *op.cit.*

restrukturiseringsprogrammer i regi av Pengefondet og Verdensbanken,⁶³ for å betjene u-landenes gjeld til de rike landene. Vandana Shiva⁶⁴ og stadig flere, peker på at denne strategien fratar kvinnene den jord der de har dyrket mat til familien, og gjør kvinner avhengige av menn. Shiva var også en av dem som tidlig pekte på sammenhengen mellom monetarisering av økonomien, kvinners tap av innflytelse over produksjonen, og miljøødeleggelsen, både ved at de tradisjonelle, mer bærekraftige produksjonsmetoder går tapt og ved innføringen av monokulturer som fører til bl. a. jorderosjon og forurensning med sprøytemidler, vanningsprosjekter som fører til forsøling av jorda, og forrykking av den økologiske balansen i ofte sårbare områder. Området kvinner, miljø, utvikling har nå blitt et eget forskningsområde.⁶⁵

1.9.2. Penger, profitt, miljø

Fra opplysningstiden ble undertvingelse av naturen koblet til egeninteresse som (den eneste) rasjonalitet og profittjakt som dyd. Penger, løsrevet fra den moralske, religiøse og etiske forankring fra middelalderen, ble et mål i seg selv. I jakten på profitt vil de mest lønnsomme prosjekter velges. Det vil ofte føre til konflikt med miljøhensyn når en ressurs betraktes bare som et middel til å generere penger på markedet. Videre vil gjeld tvinge frem en ekstraproduksjon som kan anta betydelige dimensjoner. Mange u-land bruker i dag inntil 60% av BNP bare til å betjene utenlandsgjelden. Dette representerer et sterkt press i retning av ytterligere monetarisering av produksjonen gjennom omlegging fra selvforsyningsbruk til eksportproduksjon.

1.10. Penger og marked

Markedet har en dobbelt betydning for alternative finansieringsorganisasjoner. På den ene siden kan en se alternative finansieringsorganisasjoner som svar på problemer oppstått som følge av markeders funksjon, som miljøproblemer og fordelingsproblemer. Såvel deres mobiliseringsgrunnlag som deres ideologi og praksis kan dermed ses som et mottrekk til markedet, både til konsekvensene av ulike typer markedssvikt, og til markedets grunnleggende logikk i form av profittmaksimering. På den andre siden er de selv aktører som opererer på markedet for finansielle tjenester. Markedet er følgelig deres virkefelt og del av den omverden de må forholde seg til. Her ser jeg en grunnleggende konflikt, som jeg vil forsøke å belyse igjennom denne avhandlingen.

På den ene siden kan markedet betraktes som en teoretisk idealtipe, videre er det utfra ulike teoretiske problemer som springer ut av teorien om perfekte markeder, utviklet en rekke modifiserte teorier om markeder. På den annen side er de virkelige markedssystemer, som ved empirisk undersøkelse ofte viser seg å ligge langt fra de fleste teorier om markedet. Endelig er det markedet som trossystem; siden slutten av 1970-årene har troen på markedsliberalistiske løsninger hatt en politisk renessanse over størstedelen av verden.

---

⁶³Rich, 1994, s. 277-278

⁶⁴Shiva, 1989

⁶⁵Se Braidotti, Charkiewicz, Haübler og Wieringa, 1994

1.10.1. Den klassiske / neoklassiske teorien om markedet

Teorien om markedet ble først formulert av Adam Smith i 1776. Smiths hovedpoeng var at et fritt marked “som med en usynlig hånd” ville sørge for den størst mulige samfunnsmessige nytte når bare enhver følger sin egeninteresse. Drivkraften i systemet er egennyttens, representert ved profittmotivet. Profittmotivet får den enkelte produsent til å produsere. Konkurransen med andre produsenter fører til at prisen konkurreres ned og ressursene brukes effektivt, fordi høy profitt i en produksjon vil føre til at flere produsenter kommer til, inntil prisen er kommet ned på et nivå der profitten ikke er høyere enn i den beste alternative anvendelse. Markedssystemet er følgelig selvkoordinerende og skaper orden utfra et tilsynelatende kaos av tilbydere og etterspørere. Videre er markedssystemer kjennetegnet av sterk grad av desentralisering av beslutninger og deltakelse, ved at beslutningene tas av dem det gjelder. Gjennom sin desentraliserte og deltakende struktur, kan systemet håndtere store mengder differensiert informasjon og frembringe høyt spesialiserte produkter.

Teorien hviler på flere forutsetninger. I neoklassisk drakt forutsettes at den største bedriften i en gitt industri ikke står for mer enn en liten del av den samlede industriens produksjon (og dermed ikke har makt). Bedriftene forutsettes å handle uavhengig av hverandre. Aktørene forutsettes å ha full informasjon om alle tilbud om kjøp og salg. Varene forutsettes delelige og ressursene mobile mellom brukerne. Aktørene har faste preferanser, og vil alltid handle egennyttig for å maksimere sin egen (materielle) velferd.⁶⁶

Etter manges oppfatning er de fleste av disse forutsetningene problematiske. Dette vil jeg imidlertid ikke gå inn på i denne avhandlingen. Jo fler av forutsetningene som ikke er oppfylt, jo mindre effektivt fungerer imidlertid markedet, ja enkelte hevder at dersom en av forutsetningene ikke er oppfylt, er hele teorien ikke oppfylt.⁶⁷

1.11. Problemer ved markedssystemer

Allerede Smith pekte på en begrensning: Markedet ville ikke kunne opprettholde seg selv, den enkelte ville søke å unndra seg konkurranse, og tilbyderne ville ha tendens til å ville forsøke å slå seg sammen mot kjøperne. En sentralisert stat var derfor nødvendig for å påtvinge markedsaktørene konkurranse og opprettholde det perfekte marked.

1.11.1. Forholdet til fellesgoder og eksternaliteter

Et viktig element i alle samfunn er fellesgoder. Til grunn for all menneskelig eksistens, og dermed ethvert samfunn ligger økosystemets bæreevne. I dag må økosystemets bæreevne sies å representere det ultimative fellesgode. De mest alvorlige mangler ved markedet er fraværet av mekanismer for produksjon av fellesgoder og for optimalisering av totaløkonomiens størrelse i forhold til økosystemet.⁶⁸ Markedet vil ikke kunne frembringe fellesgoder fordi de pr. definisjon blir tilgjengelige for alle. Fellesgoder vil dermed ikke ha noen pris, samtidig som det

---

⁶⁶Etzioni, 1988, s. 200

⁶⁷Ibid., s. 201

⁶⁸Daly, 1990, s. 59

koster å produsere dem. Ingen profittmaksimerende produsent vil dermed ha noe incentiv til å produsere slike goder. Luft, vann og uberørt natur er eksempler på livsviktige fellesgoder som ikke har noen pris i markedet. Følgelig blir det “gratis” i forhold til markedet å ødelegge dem.

Den enkeltstående, profittmaksimerende aktør får ingen signaler fra markedet om at hans produksjon kan være i konflikt med økosystemets bæreevne. Tvert om, det vil være mer lønnsomt for den enkelte å beskatte den siste rest av minkende ressurser, ettersom knapphet gir høyere pris i et markedssystem. Eksport av uerstattelige ressurser vil dermed fremstå som inntekt i hjemlandets handelsbalanse. Daly anbefaler Verdensbanken at man endrer denne måten å føre regnskap på, slik at eksport av naturkapital fremstår som salg av kapitalbeholdning og ikke som inntekt i betalingsbalansen.⁶⁹

Den enkelte produsent får heller ingen signaler fra markedet om uønskede konsekvenser av produksjonen som forurensning og annen miljøødeleggelse. Teorien om det perfekte marked forutsetter videre at transaksjoner ikke får konsekvenser for tredje part (fravær av eksternaliteter). For den enkelte produsent gjelder det å holde kostnadene nede for å maksimere profitten. Forbrukere har i liten grad bidratt til mer miljøvennlig produksjon gjennom redusert etterspørsel etter forurensernes produkter. Manglende “markeds”-reaksjon fra forbrukerne kan kanskje tilskrives mangelfull informasjon om konsekvensene av en bestemt produksjon, og om alternativer. Det er dermed samfunnet som må tvinge bedriftene til å internalisere miljøkostnadene ved produksjonen, gjennom for eksempel skatter og avgifter.

Keynes oppsummerer markedsrasjonalitetens forhold til miljøet slik:

*“We destroy the beauty of the countryside because the unappropriated splendours of nature have no economic value. We are capable of shutting off the sun and the stars because they do not pay a dividend.”*⁷⁰

To av de organisasjoner jeg skal se på, har miljøhensyn som en viktig begrunnelse for sin virksomhet.

1.11.2. Markedet kan ikke sikre rettferdig fordeling

Markedet kan ikke sikre at fordelingen av ressursene blir rettferdig, hverken mellom land eller innenfor land. Markedssystemer er fullt forenelige med store skjevheter mellom land og befolkningsgrupper. I den senere tid har det videre blitt klart at markedet primært er en arena for menn, noe som er relevant i forhold til en av de organisasjoner jeg skal ta for meg.

Kvinnens arbeid og produksjon finner i stor grad sted utenfor markedet, som ubetalt arbeid i hjemmet i nord,⁷¹ og som selvbergingsjordbruk og annen ubetalt produksjon for familiens livsopphold i sør. Ved at økonomien settes lik markedet, henvises kvinnens ulønnede

---

⁶⁹Daly, 1994, s. 6

⁷⁰Keynes 1933, i Moggridge, bind 21, s. 242

⁷¹Det ulønnede husholdsarbeidet utgjorde i 1990 1 722 000 årsverk, mot 1 774 000 årsverk utført i lønnet arbeid. Kvinner utførte omkring 2/3 av det ulønnede og 1/3 av det lønnede arbeidet, i henhold til Sosialt utsyn, 1993, s. 221.

produksjon til marginalitet, og kommer for eksempel ikke til uttrykk i nasjonalregnskapet.⁷² Kvinner får heller ikke tilgang til ressurser som tildeles som belønning etter markedsdeltakelse, for eksempel pensjons- og trygderettigheter i Norge.⁷³

Kvinneres forhold til markedet har imidlertid ikke vært statisk. Ved industrialiseringens begynnelse var kvinner ettertraktet som arbeidskraft. Den viktigste grunn var imidlertid at kvinner fikk lavere lønn enn menn. Fra slutten av 1800-tallet skjedde imidlertid en fortrenging av kvinner fra arbeidsmarkedet.⁷⁴ Først i løpet av 1970-tallet gikk norske kvinner i større antall ut på arbeidsmarkedet, denne gang i stor grad som resultat av at det offentlige overtok oppgaver som før var blitt utført i husholdet.

Kvinnelønningene ligger imidlertid fremdeles lavere enn mannlønninger, både ved at kvinnedominerte yrker er lavt lønnet, og ved at kvinner får lavere lønn enn menn for samme type arbeid.⁷⁵ Kvinneres deltakelse på arbeidsmarkedet har dermed vært og er fremdeles lavere verdsatt enn menns. Kvinneres marginalitet i forhold til markedet får konsekvenser for deres tilgang til kreditt, noe jeg vil komme nærmere inn på i kapitlet om Nettverkskreditt.

1.12. Samfunn og marked

1.12.1. Hvordan integrere markedet i samfunnet?

Markedet er en del av samfunnet. Samfunnet skaper normer som opprettholder markedet. Det oppretter og opprettholder de fora og institusjoner markedet utfolder seg innen, for eksempel børsen. Samfunnet definerer også hvilke rammer markedet skal utfolde seg innen gjennom detaljerte regler for hvilke markedsaktiviteter som kan finne sted, hvilke varer som kan selges, regulering av konkurranse, lover mot prissamarbeid, regler om stengetider og anvisning av sted for salg av ulike varer.

Fordi markedets frie utfoldelse truer både det menneskelige samfunn, og økosystemet som alt liv er avhengig av, må det etableres grenser for markedet og underordne markedet hensynet til økosystemet og samfunnet, samt sikre reproduksjonen av samfunnsmessige verdier og holdninger hos samfunnsborgerne, som tillit, moral, solidaritet, empati, altruisme.

Polanyi tar til orde for

*“the reabsorption of the economic system in society, for the creative adaptation of our ways of life to an industrial environment.”*⁷⁶

---

⁷²Waring, 1988

⁷³En viss bedring er inntrådt her, ved at omsorgsarbeid nå gir opptjening av pensjonspoeng.

⁷⁴Mies, op. cit.,s.112, omtaler denne utviklingen som en “husmorisering” av kvinner.

⁷⁵Mannstilletget har minsket for likt arbeid, men er fremdeles på i gjennomsnitt 10-15%,(Wiik i Koren og Wiik, 1994)

⁷⁶Polanyi, 1947, s. 116

Det er ikke bare samfunnet som trenger markedet, markedet er også avhengig av samfunnet for å kunne bestå, ettersom markedet underminerer sitt samfunnsmessige og økonomiske fundament om det blir overlatt til seg selv.

Skal samfunnet kunne fungere som et overordnet system i forhold til markedet, er man imidlertid avhengig av å ha beslutningsdyktige og handlekraftige fora som kan treffe nødvendige tiltak. Hvis nasjonalstatene og de internasjonale beslutningsfora som henter sin politiske myndighet fra nasjonalstatene,⁷⁷ svekkes, som følge av globalisering og privatisering av økonomien, er det vanskelig å se hvilke samfunnsmessige fora som skulle være i stand til å holde markedet innen sine grenser.⁷⁸ Holte argumenterer for at konsekvensen av at markedene er internasjonale og styringsorganene nasjonale, blir at miljøtiltak ikke settes ut i live og at man ikke kan opprettholde sysselsettingen. Løsningen må være oppdeling av markedet i styrbare enheter, ettersom det er vanskelig og lite ønskelig å tenke seg en "verdensregjering". En slik oppdeling kan skje gjennom (gjen-)innføring av kapital- og valutarestriksjoner, samt gjennom innføring av tollmurer.

1.12.2. En institusjonell tilnærming til markedet

Abolafia og Biggart bruker en institusjonell tilnærming i sin analyse av markeder, og tar utgangspunkt i konkurransen som en institusjonelt forankret og sosialt opprettholdt form for gjensidig streben. Markedet er en sosialt konstruert arena, og konkurransenormer sosialt, kulturelt og historisk betinget.

Markedet består både av aktører som aktivt skaper sine omgivelser, en institusjonell kontekst som er opprettet utfra bestemte mål og hensikter, og institusjonalisert av de konkurrerende parter og det offentlige.⁷⁹

De enkelte konkurransesystemer varierer sterkt, når det gjelder:

- Struktur og grad av organisering, fra løst organiserte markeder, til nettverk og formelle organisasjoner.
- Kulturelle faktorer; ulike samfunn har ulike normer for eksempel for graden av samarbeid og korporativisme, som får konsekvens for hvilket nivå konkurransen skjer på (mellom bedrifter, som i USA, eller mellom grupper av bedrifter, som i Japan).
- Historisk epoke; under merkantilismen var konkurransen uformelt organisert og fant sted for eksempel i kaffehusene. Senere ble den formalisert, og henlagt til egne børser.
- Konkurransenivå; antallet konkurrenter og deres markedsandel.

---

⁷⁷Det er en sterk tendens til svekking av de FN-fora som har hatt ansvar for internasjonale miljøtiltak, og en omfattende privatisering, der myndighet overføres til Verdensbanken, IMF, GEF og WTO, ifølge Lafferty, muntlig orientering, Prosjekt Alternativ Framtid, 21.12.94.

⁷⁸Fritz Holte, 1992 og 1994

⁷⁹Abolafia, Biggart i Ekins, Max Neef, 1992, s.319

- Statsintervensjon; myndighetenes inngripen og reguleringer i form av lover om markedsføring, rettferdig handel, antitrust-lovgivning er viktige elementer i alle markedsøkonomier, som bidrar til å utforme de konkrete markeder.

Flere faktorer bidrar til utformingen av de konkrete markeder. At markedet er samfunnsmessig konstruert, betyr ikke at det er samfunnsmessig kontrollert. Tvert om, Polany omtaler opprettelsen de tre faktormarkedene, grunnlaget for den økonomiske liberalismen slik:

*“A self-inflamatory process was induced, as a result of which the formerly harmless market pattern expanded into a sociological enormity.”*⁸⁰

At markedet er sosialt konstruert, betyr at dagens globaliserte marked er et resultat av konkrete handlinger, i form av en rekke vedtak internasjonalt og i de enkelte land, om å liberalisere, deregulere og gi opp kontroll over de ulike markeder. Dels er det snakk om frivillige handlinger innen det enkelte land, dels dreier det seg om mer eller mindre påtvungen liberalisering, med det internasjonale økonomiske systems viktigste aktører som pådriver, f.eks. Verdenbanken, som gjennom sin kontroll av kredittmuligheter, kan oppnå betydelige endringer i et lands økonomiske politikk.⁸¹ Daly spår at dagens liberaliseringsbølge vil reverseres, og at om ti år vil moteordene være “renasjonalisering av kapital” og “lokalsamfunnsbinding av kapital til utvikling av nasjonale og lokale økonomier”⁸²

At markedet er sosialt konstruert, betyr også at handling, motivert av andre faktorer enn markedet, er mulig, selv innen rammen av et deregulert og liberalistisk regime, og at slik handling kan påvirke de øvrige aktørene i et marked der alle observerer alle. Selv i et system som forutsetter at den enkelte kun søker å maksimere sin egennytte, vil den enkelte kunne handle moralsk og uegennyttig, slik at det skapes motkrefter til den rådende trend. Slike motkrefter representerer etterspørselen etter økologisk forsvarlige varer, “grønt forbruk”, og etiske investeringer og alternativ finansieringsvirksomhet.⁸³

1.13. Utviklingen av finansmarkedet

Det har skjedd store endringer på penge-, finans- og valutamarkedet i etterkrigstiden, og særlig i løpet av 1980- og 90-tallet, både internasjonalt og nasjonalt. En viktig endring er at bankene, fra å bli sett på som samfunnsinstitusjoner, nå betraktes som profittmaksimerende bedrifter.⁸⁴ Zeitlin hevder at dette henger sammen med

*“...the “discipline of the market”, som “...requires the banks not to deviate significantly from profit-maximizing policies.”*⁸⁵

---

⁸⁰Polanyi, 1947, op. cit., s. 113

⁸¹Se for eksempel Susan George, 1989 og Rich, 1994

⁸²Daly, 1994, op.cit, s. 11

⁸³Ekins, i Ekins - Max-Neef, op. cit., s. 322-327

⁸⁴Se for eksempel Grønvik, 1994

⁸⁵ Zeitlin, 1976, s. 900

I løpet av etterkrigstiden har strukturen på finansmarkedet blitt stadig mer konsentrert, og aktørene mer like.⁸⁶ I stadig større grad henvender de seg til de samme kundegrupper, og i kraft av økt størrelse, tilbyr de det samme spekter av tjenester.⁸⁷

Den tidligere strenge reguleringen av bankenes virksomhet gjennom penge- og kredittpolitikken, ble opphevet hovedsakelig i løpet av 1980-tallet, med det siktemål å oppnå større konkurranse og markedsstyring.⁸⁸ - At effekten kanskje ble motsatt, kommer jeg tilbake til.

Bankenes inn- og utlån utgjør imidlertid bare en del av penge- og kapitalmarkedet. En viktig del er den handel med aksjer og verdipapirer som skjer på børsen. Som følge av blant annet teknologisk utvikling og strukturelle endringer av aksjemarkedet, har det skjedd store endringer også i denne delen av markedet. Elektronisk teknologi har muliggjort utvikling av stadig nye pengeinstrumenter som sikkerhet mot et mer ustabil internasjonalt pengesystem. De nye mulighetene til å sikre seg mot fremtidig tap, gir imidlertid også mulighet for spekulativ gevinst. Internasjonalisering og frihet fra valutarestriksjoner gjør at penger kan flyttes mellom finanssentra på sekunder. Med døgnåpne internasjonale markeder kan pengeinvesteringer skje når som helst på døgnet. Dette har ført til at pengetransaksjoner i stor utstrekning er blitt frikoblet fra realøkonomiske transaksjoner. Det samme gjelder aksjer og andre verdipapirer. Handelen med og investeringene i penger og ulike pengeinstrumenter overstiger i dag langt transaksjonene i den virkelige økonomien.

Ettersom det er så profitabelt å investere i penger, vil også investeringer i den delen av økonomien som produserer reelle goder i stadig større grad være tvunget til å oppvise kortsiktig lønnsomhet for å tiltrekke seg investeringer. Også andre faktorer bidrar til stadig større kortsiktighet. Den kanskje viktigste er utviklingen i eierstrukturen på aksjemarkedet. Mens det tidligere var mange private småaksjonærer, eies i dag en stadig større del av aksjene av institusjoner, som forsikringsselskaper og pensjonsfond.⁸⁹

Kravet til forrentning av fondene, kombinert med fremveksten av profesjonelle fondsforvaltere, hvis personlige karriere er avhengig av å kunne oppvise kortsiktige resultater, har gitt et økende press for kortsiktig lønnsomhet.⁹⁰ Dette fører til at kapitalen flytter dit den kortsiktige lønnsomheten synes størst, med den paradoksale effekt at arbeidsplassene – og dermed pensjonsrettighetene til pensjonsfondenes eiere, de ansatte – kan bli truet.⁹¹ En regional koalisjon av kongressmenn for “distriktene” i USA (nordvest, nordøst), fant i 1980 at

---

⁸⁶Tjaum, 1990

⁸⁷Ibid.

⁸⁸Dereguleringsprosessen og den bakenforliggende tankemessige snuoperasjon fra styringsoptimisme til markedstro, er beskrevet inngående av Tranøy, 1995.

⁸⁹Lowry i Adler og Adler, 1984, s. 23, og Oslo Børs, 1994, s. 14.

⁹⁰Tross dette er lønnsomheten for pensjonsfond ofte lav, Lowry oppsummerer med at “the performance of most managed funds has ranged from disappointing to terrible”, *ibid.*, s. 29. Også i Norge har vi erfaringer for store tap i pensjonsfond, for eksempel Bærum kommunale pensjonskasse, som i 1994 fikk store tap etter spekulasjon i derivatmarkedet.

⁹¹Ibid.

forvaltningen av pensjonsfond førte til aksellerert arbeidsløshet og bedriftsnedleggelse i økonomisk stagnerende områder, og at arbeiderne gjennom deltakelse i pensjonsfond la grunnen for egen arbeidsløshet, idet kapitalen ble investert i urbane vekstområder, istedet for å bidra til utvikling lokalt.⁹²

Forrykkelsen av tidshorisonen mot et stadig mer kortsiktig perspektiv, vekker bekymring, ikke bare hos kritikere utenfra, men også hos noen av de mest sentrale og best informerte markedsaktører selv. John Reed, styreformann i Citicorp er en av dem:

“De globala marknaderna och stora kapitalpoolerna har fått til effekt att våra tidshorisoner har förkortats ... vi definierar bort ur tilvaron vissa slags problem som har en längre omlöpstid”.⁹³

Reed peker på rentenivået som den sentrale faktor i å bestemme tidshorisonen for prosjekter. Jo høyere rente, jo kortere tidsramme. Prosjekter som sprenger rammen, kan ikke gjennomføres:

“Att ta itu med regnskogen i Amazonas - et fyrtioårigt problem - är en lyx som helt enkelt inte existerar med den sortens prissättningsystem .... Vi kommer att tvingas fundera ut et sätt at förändra den realiteten på något sätt.”⁹⁴

Reed hevder at det er vanskeligere å løse miljøproblemene innen dagens postindustrielle samfunn fordi dette er mer gjennomgripende avhengig av den kortsiktige profittens lover og drivkrefter enn det tidligere industrisamfunnet.

1.13.1. Finansielt hegemoni

Flere studier har tatt for seg finansinstitusjonenes rolle i forhold til det øvrige næringsliv, og vist at finansinstitusjonene har hatt en sentral rolle i å forme og koordinere utviklingen av næringslivet.⁹⁵ Mintz og Swartz analyserer forholdet mellom amerikansk næringsliv og finansinstitusjonene, og viser at finansinstitusjonene spiller en mye mer aktiv rolle enn det man har forestilt seg, når det gjelder å velge og fremme en bestemt utvikling fremfor en annen. Dette skjer gjennom et finansielt hegemoni i form av

“a loosely coordinated system broadly organized around the interests of financial institutions”.⁹⁶

Finansinstitusjonenes kilde til koordinering og disiplin i systemet ligger i kontrollen av kapitalstrømmer. Den makten dette gir, brukes av finansieringsinstitusjonene på flere måter:

- Som vetorett over prosjekter.

---

⁹²Ibid., s. 30

⁹³Pockettidningen, nr. 5, 1993, s. 39

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵Se Grønmo, 1995 a

⁹⁶ Mintz , Schwartz, 1985, s. 44

- Ved å ta initiativ til store prosjekter som tiltrekker bedrifter på grunn av at kapital blir tilgjengelig (f.eks skipsbyggingsindustrien på begynnelsen av 1970-tallet).
- Ved å kreve endring av bedriftens politikk før lån innvilges.⁹⁷

Med landbrukssamvirket som eksempel, viser Mintz og Schwartz hvordan bedrifter med helt andre mål i utgangspunktet blir transformert til vanlige kapitalistiske bedrifter når de vokser og blir avhengige av finansiering utenfra.⁹⁸ Et interessant eksempel fra Norge er bankenes krav til EU-tilpasning av bedrifter, før lån innvilges.⁹⁹ Mintz og Schwartz peker videre på at finansinstitusjonenes sentrale plassering i nettverk med det øvrige næringsliv gjennom overlappende styremedlemsskap bidrar til ytterligere å styrke deres innflytelse. Grønmo studie av de norske finansinstitusjonenes nettverk, viser imidlertid at de ikke har en like sentral posisjon i Norge som for eksempel i USA.¹⁰⁰ Videre har finansinstitusjonene tradisjonelt ikke spilt en like stor rolle i koordineringen av næringslivet i Norge. En interessant observasjon er at sentraliteten i nettverk økte sterkt frem til 1985, samtidig med at omfattende deregulering ble iverksatt, begrunnet utfra ønsket om mer konkurranse. Samtidig økte også konsentrasjonen i finansnæringen.¹⁰¹ Grønmo stiller spørsmålet om deregulering og økt frihet fører til større samordning heller enn konkurranse mellom finansinstitusjonene.¹⁰²

Jeg vil stille spørsmålet om ikke den økte samordningen mellom finansinstitusjonene førte til en ytterligere ensretting av pengestrømmene mot høy kortsiktig profitt. Risikoprofilen på norske bankers utlånsportefølje er ihvertfall økt,¹⁰³ og høy profitt og høy risiko har en tendens til å henge sammen.

Fra 1985 til 1994 sank ifølge Grønmo¹⁰⁴ bankenes sentralitet i nettverkene igjen, noe som kan tilskrives bankkrise og statovertakelse av de største bankene. Når forholdene igjen stabiliseres innen et deregulert regime, er det imidlertid ikke urimelig å anta at sentraliteten igjen stiger.¹⁰⁵ Kontrollen over kapitalstrømmene gir, uansett sentralitet i nettverk, fortsatt innflytelse over hvilke prosjekter som skal fremmes.

I Norge er imidlertid statens stilling en annen enn i de fleste andre land, ettersom staten etter bankkrisen sitter med aksjemajoriteten i flere av de store bankene. Det samme utfall fikk man i Sverige. Staten har dermed del i det finansielle hegemoni som eier av store finansinstitusjoner. I tillegg kommer statsbankene. Her har det også skjedd en konsentrasjon i Norge, i og med fusjonen mellom Distriktenes utbyggingsfond, Småindustrifondet, Industrifondet og Industribanken til Statens Nærings- og Distriktsutviklingsfond fra 1993. Dermed ensrettes også statens kapitaltilførsel til næringslivet. Så langt synes det tydelig at SND i langt større

---

⁹⁷ *ibid.*, s. 40

⁹⁸ *ibid.* s. 106

⁹⁹ Dagens næringsliv, 17.11.94

¹⁰⁰ Grønmo 1995 b

¹⁰¹ Tjaum, *op.cit.*

¹⁰² Grønmo, b, *op.cit.*, s. 15

¹⁰³ Grønvik, *op. cit.*, s.13

¹⁰⁴ Grønmo b, *op.cit.*, s. 18

¹⁰⁵ *Ibid.*

utstrekning enn for eksempel DU legger rene bedriftsøkonomiske hensyn til grunn og at SND i langt større grad brukes til å påtvinge hele bransjer strukturendringer som ensidig ivaretar hensynet til bedriftsøkonomisk lønnsomhet med sikte på internasjonal konkurranse.¹⁰⁶

Det kan synes som om det er et sett med fellestrekk innen finanssektoren internasjonalt, til tross for enkelte variasjoner mellom land. Alt i alt later imidlertid fellestrekkene til å være viktigere enn de lokale variasjonene. Det synes å være stor finansiell konsentrasjon og et sterkt finansielt hegemoni i de land mine case er hjemmehørende i. Nok et fellestrekk mellom Norge og Sverige er statens stilling på den finansielle arena, både i form av intervensjonistisk finanspolitikk og som aktør på finansmarkedet. At staten er en viktig faktor i det finansielle hegemoni, synes ikke å føre til en annen retning på den utvikling som fremmes enn den Mintz og Schwartz fant i USA. Det er for eksempel lite som tyder på at staten bruker sin makt til igjen å se bankene som samfunnsinstitusjoner og redskap for å fremme politiske mål utover økt bedriftsøkonomisk lønnsomhet og internasjonal konkurransevne.¹⁰⁷

1.14. Oppsummering: Penger og marked

Penger kan ses som et kontekstreduserende medium som muliggjør spesialisering og differensiering av økonomien, samtidig som stadig flere områder underlegges markedet, der produksjon skjer for profitt.

Heinsohn hevder at pengenes opprinnelse er knyttet til privateiendom og menns dominans over kvinner. Privatisering og menns dominans over kvinner har også opp gjennom historien gått sammen med monetarisering av økonomien, med unntak av middelalderen, der et rentefritt pengesystem eksisterte samtidig med utstrakt grad av allmenningsbruk og en forholdsvis fri¹⁰⁸ stilling for kvinner.

Nyere pengekritikere kritiserer pengesystemet for dets iboende tendens til å skape kriser og ser en sammenheng mellom renter, inflasjon, arbeidsløshet og veksttvang i økonomien, som igjen fører til miljødeleggelse.

Utviklingen på finansmarkedet har gått i retning av større vekt på kortsiktig profitt og mindre styring av kapitalen utfra samfunnshensyn. Konsentrasjon innen finansnæringen og finansielt hegemoni har ført til større ensretting av pengestrømmer til fordel for rene profittensyn.

---

¹⁰⁶Høsten 1994 ble det bevilget midler til omstilling av næringsmiddelindustrien. De tilpasninger SND i prosessen med tildeling av disse midlene, har krevet av bransjen, som omfatter en rekke samvirkebedrifter, kan langt på vei sammenliknes med det Mintz og Schwartz fant i forhold til landbrukssamvirket i USA.

¹⁰⁷Tvert om tyder signalene i Statsbankutvalget (under utgivelse, 1995) på at man ønsker en enda sterkere vekt på økonomisk lønnsomhet, slik at også øvrige statsbanker ikke lenger skal ivareta en funksjon som samfunnsinstitusjoner, slik for eksempel Husbanken og Statens Lånekasse har vært viktige redskaper i å sikre bolig- og studiefinansiering til under markedsrente.

¹⁰⁸I forhold til antikken før, og fremveksten av merkantilismen og den tidlige kapitalismen etterpå.

Pengetransaksjoner og pengestrømmer er et nøkkelelement i en gitt samfunnsutvikling. Pengestrømmenes retning bestemmer retningen på utviklingen. Ettersom enkeltpersonene deltar gjennom å stille kapital til rådighet, er det også et kjernepunkt for endring og valg av en annen retning på utviklingen, i den grad de enkelte bankkunder begynner å stille krav til bruken av de midler de stiller til rådighet. Enkeltpersoner kan bidra direkte til å skape pengestrømmer til andre typer prosjekter gjennom etiske investeringer og innskudd i finansinstitusjoner som fremmer en utvikling mer i tråd med deres verdier. Alternative finansieringsorganisasjoner representerer, på ulike måter et slikt forsøk på å underordne bruken og effekten av pengene hensynet til samfunnet.¹⁰⁹

Markedet er i teorien en effektiv mekanisme for å allokere ressurser og frembringe goder med profitt som motiv. Markedet kan imidlertid ikke opprettholde seg selv, frembringe fellesgoder, ta høyde for eksternaliteter og skape en rettferdig fordeling. Alternative finansieringsorganisasjoner kan ses som en reaksjon på problemer som oppstår på grunn av et stadig mer liberalisert marked, der hensynet til profitt overordnes hensynet til samfunn og miljø.

1.15. Fremveksten av alternative finansieringsorganisasjoner

Mens finansiering i stadig større grad styres av kortsiktige profittensyn, har det i løpet av 1970- 80- og 90-tallet vokst frem flere organisasjoner som søker å drive finansiering utfra hensynet til menneske, samfunn og miljø. Selv om alternative finansieringsorganisasjoner fremdeles er få i hvert land og meget små i forhold til de etablerte finansieringsinstitusjonene, utgjør de etterhvert et visst antall, ettersom det finnes en eller fler i mange land, både i og utenfor Europa.

Interessen fra investorer for å kontrollere bruken av pengene, gir seg også utslag i fremveksten av etiske investeringsfonds, som også har vokst kraftig det siste tiåret. Utfra den økte interessen for etisk investering, er det etablert en egen organisasjon som driver med veiledning og oppfølging av etisk pengeplassering i forhold til aktører på finansmarkedet, EIRIS (Ethical investment research service) i England.

At alternativ finansiering dreier seg om mer enn enkeltstående små organisasjoner i det enkelte land, fremgår av at alternative finansieringsorganisasjoner har dannet paraplyorganisasjonen I.N.A.I.S.E. (International association for investors in the social economy). Bakgrunnen var behovet for å utveksle og dele erfaringer mellom små og ganske nyetablerte organisasjoner som drev med finansiering utfra idealistiske målsettinger. Fra starten i 1989, med syv europeiske medlemsorganisasjoner, har nå organisasjonen et førtitalls medlemmer i og utenfor Europa.

Medlemmene i I.N.A.I.S.E. er ulike i størrelse, målgrupper og organisasjon. Foreningens målsetting uttrykker imidlertid det som forener og kan være en pekepinn om hva som skiller alternative finansieringsorganisasjoner fra tradisjonelle profittmaksimerende finansieringsvirksomheter: Om målsettingen heter det:

---

¹⁰⁹Jeg deler her ikke Luhmanns "dom" over slike forsøk, (1988, op.cit., s. 248) når han avviser som "tvilsomt" håpet om at bruken og effekten av pengene kan underlegges sosial og moralsk kontroll.

“to foster and support the development of financial organizations, which invest
• in enterprises of an ethical, ecological, cultural and selfmanaging nature, including women’s
enterprises, and enterprises run by ethnic minorities;
• in enterprises whose aims encompass the needs of disabled people, healthier living peace and
the Third World; and
• in enterprises working within the social economy generally.”¹¹⁰

Denne målsettingen uttrykker såvel ønsket om samfunnsmessig styring med pengestrømmene, som en klar anvisning av retning, mot etiske, sosiale, selvstyrte, økologiske og solidariske prosjekter. De ulike medlemmene fordeler seg på de ulike underpunktene, mange har imidlertid en vid målsetting, som inkluderer flere av punktene ovenfor. Tyngdepunktet ligger innen miljø/etiske og sosiale investeringer. Et stort antall støtter også alternative eieformer.

1.15.1. Tre alternative finansieringsorganisasjoner

Blant medlemsorganisasjonene i I.N.A.I.S.E., finnes det danske og svenske JAK, der jeg har valgt det svenske JAK som hovedcase. JAK er den eneste organisasjonen som representerer en ubrutt kontinuitet til pengeforsøkenen på 1930-tallet. Samtidig har det svenske JAK først vokst seg stor de siste årene. JAK driver med rentefri finansiering, basert på en pengeteori som ligger svært nær Gesells.

Antroposofiske finansieringsvirksomheter utgjør et tyngdepunkt innen alternativ finansiering, både i antall og størrelse. I tillegg var de antroposofiske bankene blant de første alternative finansieringsorganisasjonene, idet den første ble startet allerede på 1950-tallet, og flere kom til løpet av 1970-tallet.

Som mitt andre case har jeg valgt norske Cultura, som er en liten antroposofisk orientert lånevirksomhet. I tillegg trekker jeg inn perspektiver fra den større søsterorganisasjonen Triodos i Nederland.

Mange alternative finansieringsorganisasjoner er spesielt rettet mot marginaliserte grupper som har vanskelig for å få lån, som arbeidsløse, innvandrere og kvinner. Jeg har valgt Nettverkskreditt i Lofoten som mitt tredje case. Denne organisasjonen er meget liten, finansierer bare kvinners prosjekter og er organisert etter mønster av Grameen Bank i Bangladesh. Også her trekker jeg inn perspektiver fra en større søsterorganisasjon blant I.N.A.I.S.E.s medlemmer, A.D.I.E. (Association pour le droit à l’initiative économique) i Paris.

Et annet viktig tyngdepunkt innen alternativ finansiering utgjør finansiering av selvstyrte bedrifter, særlig i Sør Europa og Storbritannia. Med mitt nordiske utvalg av case, kommer jeg ikke til å dekke dette området.

---

¹¹⁰Member Profiles, I.N.A.I.S.E.

1.15.2. Felles problemer og muligheter innen alternativ finansiering

Felles for flertallet av alternative finansieringsorganisasjoner er at de både er ganske nyetablerte, og at de fleste har hatt en sterk vekst. Dette gjør at spørsmålet om profesjonalisering, formulert som “hvordan bli profesjonell nok raskt nok” er et viktig tema innen I.N.A.I.S.E., både på de årlige medlemsmøtene og i arbeidsgrupper. Noen, som for eksempel Triodos, er veletablerte, har fulle bankrettigheter, og fremstår som meget profesjonelle. – Altfor profesjonell, hevder kritikere¹¹¹, som mener Triodos har forlatt sitt ideologiske ståsted og bare blitt en bank blant andre banker. Faren for å miste sitt ideelle særpreg i forbindelse med profesjonalisering har ikke vært noe tema i I.N.A.I.S.E. Derimot blir problemene med å finne balansen mellom “bevegelsens” innflytelse og profesjonell bankdrift diskutert. På siste medlemsmøte ble problemet belyst med eksempelet fra Ökobanks første år, da styret besto av et slags “parlament” med representanter for de ulike alternativbevegelser som sto bak banken. Dette førte til uforsvarlig bankdrift, med sviktende kredittvurdering og innvilgelse av lån på rent ideelle indikasjoner, som førte til en tapsprofil som ville satt en stopper for banken i løpet av kort tid om det ikke var blitt endret.¹¹² Ökobank har nå trukket konsekvensen av dette og profesjonalisert bankdriften gjennom blant annet å skille kredittvurderingen fra styret i banken.

De europeiske medlemmene har tildels sammenfallende problemer med tilpasning til myndighetenes krav, etter innføringen av ny lov om finansieringsvirksomhet. innen EU Det er imidlertid store forskjeller mellom land. Der hvor medlemslandet har benyttet seg av adgangen til unntak fra det generelle egenkapitalkravet, som f.eks. i Danmark, blir ikke konsekvensene dramatiske for de alternative finansieringsorganisasjonene, mens organisasjoner i f. eks. i Belgia, som ikke har benyttet seg av adgangen til unntaksbestemmelser, har store problemer. Således er virksomheten til enkelte organisasjoner blitt ulovlig. Også JAK i Sverige faller utenom regelverket på grunn av EU-tilpasning, noe jeg senere kommer tilbake til.

Med det indre marked åpner imidlertid også mulighetene for samarbeid over landegrensene seg. Arbeidet med harmonisering av kredittfiler mellom medlemmene kan på lengre sikt gi mulighet for tverrnasjonalt teknisk banksamarbeid, og enkelte organisasjoner samarbeider allerede over grensene eller har etablert avdelinger i andre land (Triodos). For de flestes vedkommende er det imidlertid fremdeles store hinder for å operere over landegrensene. Det er imidlertid klart at det indre marked og EØS-avtalen gjør spredningen av alternativ finansiering i form av filialer av eksisterende banker lettere, samtidig som tilpasningen til EUs regler gjør etablering av slik virksomhet fra grunnen av i det enkelte land vanskeligere. Norges tilpasning til EUs regler satte for eksempel en stopper for etablering av en norsk JAK-organisasjon i 1991.

For å kunne belyse problemer og muligheter for alternative finansieringsorganisasjoner ved hjelp av mine case, vil jeg presentere teorier om sosiale bevegelser og institusjonaliseringsprosesser som grunnlag for å forstå og analysere de ulike organisasjonene.

---

¹¹¹ Marinus Jan Veldman i Aktie Strohalm, Nederland, i intervju den 08.05.94

¹¹² Peter Blom, dir. i Triodos, initiativtaker til I.N.A.I.S.E., på workshop om profesjonalisering, Amsterdam, 07.05.94

2. ALTERNATIVE FINANSIERINGSORGANISASJONER SOM SOSIALE BEVEGELSER?

2.1. Innledning

Formålet med dette kapitlet er å skissere hovedlinjer innen teori om sosiale bevegelser, for å undersøke om denne teorien kan forklare trekk ved alternative finansieringsorganisasjoner. Når jeg velger å ta utgangspunkt i teori om sosiale bevegelser, har det følgende bakgrunn: Sosiale bevegelser, som miljø-, kvinne- og fredsbevegelsen, har spilt en viktig rolle i samfunnsutviklingen de siste tiårene. Dette fenomenet er gjenstand for økende oppmerksomhet innen samfunnsforskningen.

De fleste av de alternative finansieringsorganisasjonene ble etablert fra midten av 1970-tallet og senere, og langt på vei har de sammenfallende mål og ideologi med de sosiale bevegelsene som vokste frem fra 1970-tallet. Cultura og Nettverkskreditt ble etablert i denne perioden, mens JAK startet som “krisebevegelse” i Danmark allerede på 1930-tallet i Sverige i 1965. Her fikk den imidlertid først sitt gjennombrudd på begynnelsen av 1990-tallet. Samtlige har en ideologi og eller finansieringspraksis som leder tankene til nyere sosiale bevegelser, spesielt miljø- og kvinnebevegelsen. Det er således både sammenfall i tid og likhetstrekk i ideologi og mål med sosiale bevegelser, samt at den ene organisasjonen startet som sosial bevegelse, som gjør at jeg velger å se på de tre organisasjonene i lys av teori om sosiale bevegelser.

Teori om sosiale bevegelser utgjør ingen helhetlig og sammenhengende teori. Tvert om preger ulike og tildels motstridende oppfatninger og teoritradisjoner bildet, noe som ikke minst skyldes at den amerikanske og den europeiske gren av denne forskningen utviklet seg relativt uavhengig av hverandre frem til slutten av 1980-tallet.

Jeg vil her trekke ut de elementer fra de ulike av teoritradisjonene, som jeg finner kan bidra til å forklare alternative finansieringsorganisasjoner. Utfra elementer av kollektiv-handlingstradisjonen og den senere ressursmobiliseringstradisjonen, skal jeg si noe om grunnlaget for deltakelse og mobilisering av individer til alternative finansieringsorganisasjoner. Ved hjelp av strukturelle teorier, både eldre amerikanske og den nyere europeiske “nye sosiale bevegelser”-tilnærmingen, vil jeg belyse sider ved samfunnet som bidrar til fremveksten av alternative finansieringsorganisasjoner og til deres eventuelle suksess.

Ved hjelp av tradisjoner som legger vekt på meningsproduksjon, belyser jeg organisasjonenes betydning utfra deres budskap og spredningen av dette, samt tolke relasjonen mellom budskap, forhold ved samfunnet og eventuelt gjennomslag.

Endelig ser jeg ved hjelp av ressursmobiliseringstradisjonen på hvordan alternative finansieringsorganisasjoner kan bestå over tid.

Viser det seg at alternative finansieringsorganisasjoner fruktbart kan ses som del av fenomenet (nye) sosiale bevegelser, blir det også mulig å si noe om hva slags fenomen alternative finansieringsorganisasjoner er en del av. Er de ledd i en bestrebelse for å underlegge markedet

samfunnets kontroll gjennom styring av pengestrømmer etter sosiale, etiske, økologiske og demokratiske prinsipper?

Svaret på dette spørsmålet vil sette meg i stand til å besvare første del av min problemstilling: Hvorvidt alternative finansieringsinstitusjoner, i kraft av ideelle mål, ideologi og praksis, representerer et brudd med tradisjonell markedstenkning. Samtidig vil gjennomgangen av alternative finansieringsorganisasjoner som bevegelsesorganisasjoner danne grunnlaget for spørsmålet om deres overlevelse, som vil bli nærmere behandlet i lys av teori om institusjonalisering. Dette perspektivet presenteres i neste kapittel.

2.2. Kollektiv handling

En av de tidligste teorier som senere teori om sosiale bevegelser har latt seg inspirere av, er Le Bons teori om folkemassen¹¹³, "The Crowd", utgitt i 1885. Le Bon la vekt på betydningen av massesuggesjon og "smitte" med utgangspunkt i den observasjon at folk opptrådte annerledes i store grupper enn hver for seg. Som konkrete eksempler på "masseopptreden" trakk han frem panikkreaksjoner på finansmarkedet.¹¹⁴ Masseteoriene ble siden tatt opp igjen i USA, med utgangspunkt i fremveksten av fascismen i Europa. Disse teoriene danner bakgrunnsforståelsen for teorier om sosiale bevegelser som "massefenomener" med negativt fortegn, fra 1930-tallet og inn på 1960-tallet. En klassiker i denne tradisjonen er Kornhauser¹¹⁵, som lanserte begrepet "massesamfunnet", der isolerte og mistilpassede individer i det moderne samfunn utgjorde et potensiale for mobilisering til protestbevegelser. Dette ble først og fremst sett som et patologisk trekk, såvel ved samfunnet, som ved individene.

Felles for masseteoriene var at sosiale bevegelser ble sett på som irrasjonelle og spontane reaksjoner blant fremmedgjorte og isolerte individer. Med fascismen i Europa som bakgrunn, ble sosiale bevegelser betraktet som farlige strømninger i samfunnet som man måtte få kunnskap om for å kunne kontrollere. Den amerikanske kollektiv handling tradisjonen, kan oppsummeres som en form for sammenbruddsmodell.¹¹⁶ Forhold i samfunnet skapte individuell misnøye, som danner grunnlag for opprør som spredte seg nærmest ved smitte. Deprivasjon ble sett på som en viktig kilde til misnøye.

Tradisjonens positive bidrag består i dens vektlegging av individuelle motivasjonsfaktorer. Masseteoriene kritiseres først og fremst på synet på sosiale bevegelser som irrasjonelle og spontane reaksjoner på strukturelle forhold i samfunnet. Kritikere har vist til at det ikke er isolerte og marginaliserte individer som først og fremst involverer seg i kollektiv handling, slik bl.a. Kornhauser hevdet.¹¹⁷ Massesamfunnstilnærmingen hadde ingen forståelse for de (mobiliserings-)prosesser som ligger til grunn for bevegelser, og heller ikke for den rolle

---

¹¹³Le Bon, 1897. Til denne teoritradisjonen fra omkring århundreskiftet, hører også Freud og Tarde.

¹¹⁴Klausner i Adler og Adler, 1984, s. 60

¹¹⁵Kornhauser 1959

¹¹⁶Tilly, 1975 og Useem 1980, sitert i Melucci, s. 36

¹¹⁷Se Opp i Hechter, Opp. Whippler, 1991

bevegelsene spiller i forhold til samfunnsutviklingen. Fraværet av et organisatorisk perspektiv gjør at teoriene ikke kan forklare hvordan strukturelle forhold, som (relativ) deprivasjon, fører til kollektiv handling.

Et unntak fra den negative holdningen i “massesamfunnstilnærmingen” var Blumer.¹¹⁸ Han pekte på den potensielle sosiale kreativiteten i folkemengder, som kom til uttrykk gjennom nye former for symbolsk interaksjon som fulgte av bruddet på normale og institusjonaliserte normer for oppførsel. Blumers symbolske interaksjonisme ble siden fulgt opp og videreutviklet av andre.¹¹⁹ Denne tradisjonen har avstedkommet utviklingen av en ny kognitiv retning innen studiet av sosiale bevegelser fra midten av 1980-tallet.¹²⁰

Som forklaring på den enkeltes motivasjon for å delta, vil individuell misnøye / deprivasjon være ett av flere elementer. Jeg finner imidlertid at positiv søken etter forbedringer / alternativer og kreativitet på fellesskapets vegne også kan være en motivasjonsfaktor i seg selv. I forhold til alternative finansieringsorganisasjoner vil jeg se etter såvel negative (mishøye) som positive (forbedring) motivasjonsfaktorer.

Den makroorienterte delen av den symbolske interaksjonismen utgjorde den strukturfunksjonalistiske tilnærmingen basert på en videreutvikling av Parsons.¹²¹ Smelser¹²² så fremveksten av kollektiv handling som respons på strukturelle belastninger i samfunnet. For at kollektiv handling skulle finne sted, måtte visse faktorer opptre i et visst mønster, “value-added”.¹²³ Smelser beskriver seks determinanter for kollektiv handling.¹²⁴ Denne strukturfunksjonalistiske teoritradisjonen representerte et klart brudd med de tidligere sosialpsykologiske tradisjonene.

Smelsers tilnærming har flere fruktbare elementer. Han vektlegger samspillet mellom flere faktorer, der såvel forhold ved samfunnet, som bevegelsens meningsproduksjon og mobiliseringsprosesser, spiller inn. Tilnærmingen kan kritiseres for at han legger lite vekt på individet. Videre for at de ulike faktorene må opptre i rekkefølge, noe som bidrar til å gjøre kollektiv handling lite sannsynlig og dermed til et i utgangspunktet marginalt fenomen. Oppgir man kravet om at elementene må opptre i rekkefølge etter “value-added”-konseptet, er alle Smelsers determinanter til en viss grad fruktbare i forhold til de alternative finansieringsorganisasjoner jeg ser på:

- “Structural conduciveness” betyr at den sosiale strukturen muliggjør kollektiv handling. Ifølge Smelser har pengemarkedet en struktur som i høy grad muliggjør kollektive

---

¹¹⁸Blumer, 1949

¹¹⁹Turner, Killian, 1957

¹²⁰ Se f.eks. Melucci, 1992 og Eyerman og Jamison, 1991.

¹²¹Parsons så grunnlaget for kollektiv handling i systematiske funksjonsforstyrrelser i sosiale handlingssystem, 1955 ref. i Rucht 94

¹²²Smelser, 1962

¹²³Ibid.,s. 14

¹²⁴Ibid.,s. 15-17

panikkreaksjoner, mens slike finansieille massereaksjoner ikke er mulige i tradisjonelle samfunn, der eiendom bare nedarves etter bestemte regler.¹²⁵

Jeg finner at eksempelet med muligheter for monetære panikkreaksjoner kan gjelde forhold innad i en organisasjon. Jeg vil derfor se på om den sosiale strukturen innenfor organisasjonen muliggjør eller vanskeliggjør den typen masseadferd i form av panikkartet flytting av penger som Smelser omtaler.

- “Structural strain”, som betyr at sosiale stressfaktorer må være tilstede. Smelser nevner ambivalens, økonomisk deprivasjon, konflikter og uoverensstemmelser som de viktigste faktorer. Jeg vil se etter endringer i samfunnsøkonomien som gir utslag i forhold til privatøkonomi som eventuelle *strukturelle stressfaktorer*.

- “Generalized beliefs”, som innebærer meningsproduksjon, der årsaker identifiseres og handlingsmuligheter utpekes. Meningsproduksjon er relevant på to nivåer:

- 1) I hvilken grad kan alternative finansieringsorganisasjoner ses i sammenheng med alternative forståelser, mening, verdier i samfunnet?

- 2) i hvilken grad bidrar alternative finansieringsorganisasjoner selv til meningsproduksjon ved å peke ut årsaker til problemer som kan danne grunnlag for kollektiv handling. Dette punktet blir videreutviklet under kapitlet om kognitive tilnærminger til sosiale bevegelser.

- “Precipitating factors” er enkelthendelser som kan synliggjøre og aktualisere konfliktpotensiale, og som gir konkret innhold til de generaliserte antakelsene. Utløsende faktorer er viktige i forhold til JAK, som har hatt en plutselig og dramatisk vekst.

- “Mobilization of participants.” Når alle ovenstående faktorer er tilstede, gjenstår bare å mobilisere deltakere. Her peker Smelser på ledernes adferd som svært viktigst. Jeg vil legge større vekt på deltakerne, i tråd med ressursmobiliseringstradisjonen. Dette punktet blir følgelig videreutviklet under gjennomgangen av dette.

- “The operation of social control”. Dette punktet fremholder Smelser som det viktigste i forhold til de foregående, fordi sosial kontroll kan virke inn på alle de ovenstående punktene, og forebygge eller forhindre kollektiv handling i å finne sted eller utvikle seg. Sosial kontroll gjennom staten er avgjørende for alternative finansieringsorganisasjoner. Dette blir videreutviklet i kapitlet om institusjonalisering.

---

¹²⁵Dette eksempelet illustrerer også at Smelser deler sine forgjengeres syn på kollektiv handling som aggregerte massereaksjoner.

2.3. Ressursmobiliseringstradisjonen

2.3.1. Rasjonelle og egennyttige aktører

Fra midten av 1960-tallet ble det nødvendig å forholde seg til sosiale bevegelser som noe mer enn marginale randfenomener. Fremveksten av store sosiale bevegelser, som borgerrettsbevegelsen i USA, hvor de svarte kirkene spilte en viktig rolle, og siden studentbevegelsen, der landets kommende elite sto i spissen for opprøret, avslørte manglene ved de gamle teoriene. Det ble vanskelig å henvise kollektiv handling til marginalitet og se dem som spontane og irrasjonelle utbrudd hos fremmedgjorte og isolerte individer.

Det paradigmeskifte som kom til å skje innen teori om kollektiv handling i USA i løpet av 1970-tallet, kan i stor grad tilbakeføres til Mancur Olsons bok “The Logic of collective action” fra 1965, der han innfører et økonomisk rasjonalitetsbegrep i forhold til sosiale bevegelser. Olsons hovedpoeng var at rasjonelle aktører ikke vil bidra til å fremskaffe kollektive goder i store grupper, selv om hver enkelt ville dra nytte av godet.¹²⁶ Et kollektivt gode er slik definert at det blir tilgjengelig for alle når det først er skaffet tilveie. Siden både de som bidrar og de som ikke bidrar får del i godet, vil det være mest rasjonelt for den enkelte ikke å bidra, og heller la andre skaffe godet tilveie. Løsningen for organisasjoner som søkte å etablere kollektive goder, for eksempel fagforeninger, var dels tvang i form av obligatorisk medlemskap, (“closed shop”)¹²⁷ dels individuelle særfordeler, som for eksempel forsikring. Bare organisasjoner som rådet over tvangsmidler eller kunne tilby private særfordeler som en del av “pakken”, hadde det som skulle til for å motivere en rasjonell aktør til medlemskap og dermed bidra også til arbeidet for det kollektive godet.¹²⁸

Hechter¹²⁹ har nylig videreutviklet denne tilnærmingen: Ifølge Hechter¹³⁰ er incentiver og tvang også kollektive goder som må produseres. Følgelig blir Olsons resonnement tautologisk. Ved å skille mellom fellesgoder (joint goods) og kollektive goder (public goods) utvikler Hechter en teori som viser hvordan produksjon av fellesgoder kan føre til produksjon av kollektive goder, uten å gi avkall på forutsetningen om aktørene som “rasjonelle egoister.” Fellesgoder er slik definert at de kan avgrenses, og gratispassasjerer hindres, mens offentlige goder tilsvare Olsons definisjon av et kollektivt gode som alle får tilgang til når det først er etablert. Ifølge Hechter vil deltakere i grupper bidra til produksjon av fellesgoder, såfremt det er *nødvendig* å bidra for å få tilgang til godet og de er *sikret* at de får nytte godt av det. Dette forutsetter at gruppen etablerer et formelt kontrollsystem og at den har sanksjonsmuligheter, noe som er i deltakernes interesse å bidra til for å sikre seg tilgang til godet og hindre gratispassasjerer.

---

¹²⁶ Olson, s.21

¹²⁷Ibid, s. 68

¹²⁸Ibid.,s.133

¹²⁹Hechter, 1987

¹³⁰Ibid., s. 121

Hechter bruker sin teori på roterende kredittforeninger og private forsikringsgrupper, gjør teorien særlig relevant i forhold til alternative finansieringsorganisasjoner. Han viser hvordan ønsket om å skaffe seg private goder (lån/forsikring) førte til oppbygging av fonds og til utvikling av kontrollsystemer (vurdering av kredittverdighet, bokføringsmetoder), som i sin tur ble en ressurs som kunne brukes til å etablere kollektive goder, som fagforeninger, kirker, kommersielle finansieringsinstitusjoner og forsikringsselskaper.

Mens tidligere teorier hentet legitimitet og tankemodeller fra psykologien, gjennomsyrrer økonomiske forutsetninger og begreper denne tilnærmingen til sosiale bevegelser. Med Olsons grunnforståelse av at en rasjonell aktør ikke nødvendigvis ville delta, selv om han¹³¹ ville ha nytte av det kollektive godet, ble oppgaven å forklare hvordan bevegelsesorganisasjoner som økonomisk rasjonelle, bedriftsliknende aktører mobiliserte ressurser til sin virksomhet. Med dette skiftet av perspektiv, ble sosiale bevegelsers aktiviteter “normalisert” og betraktet som en legitim og fremfor alt praktisk virksomhet preget av de samme overveielser og strategier som bedrifter på markedet.

Zald¹³² peker i et tilbakeblikk på at mange av samfunnsviterne sto på aktivistenes side og deltok i diskusjoner om strategi og taktikk. Dette kan være en forklaring på at rasjonell aktørperspektivet fikk en så fremtredende plass, og kanskje også på den sterke fokuseringen på praktiske mobiliseringsspørsmål innen ressursmobiliseringstradisjonen.

Zald oppsummerer følgende grunnforutsetninger for ressursmobiliseringstilnærmingen:¹³³

- Handling medfører kostnader, og må derfor implisere valg og rasjonalitet.
- Mobilisering av ressurser skjer både fra medlemmer og fra andre kilder.
- Ressurser blir både mobilisert og organisert. Organisering er av avgjørende betydning.
- Staten og samfunnet kan øke eller senke kostnaden ved å delta.
- Det er ikke et én til én-forhold mellom mobilisering og utfall.

2.3.2. Mobilisering av ressurser

Viktige spørsmål som ble forsøkt belyst var hvordan rasjonelle bevegelsesorganisasjoner mobiliserer ressurser, særlig penger, men også mennesker og støtte, for å realisere sine mål. Det ble viktig å finne ut både hvordan organisasjonene fant sponsorer til sin virksomhet, og å se på hvilke faktorer som bidro til å mobilisere medlemmer og bygge opp en organisasjon.

Organisasjon ble sett som en viktig ressurs,¹³⁴ særlig utfra den betraktning at det krevde en viss organisasjon å aggregere ressurser.¹³⁵ Gamson¹³⁶ tok for seg protestorganisasjoner i amerikansk historie, og forsøkte å se på hhvilke kjennetegn som preget dem som lyktes i

---

¹³¹Den egennyttmaksimerende, økonomisk “rasjonelle” aktør er definitivt en han.

¹³²Zald i Morris, McClurg Mueller, 1992

¹³³Ibid, s. 332-3

¹³⁴ Gamson 1975

¹³⁵McCarty, Zald, 1977, s. 1216

¹³⁶Gamson, op.cit.

motsetning til dem som mislyktes. Han fant at organisasjon var en viktig faktor. Jo mer organiserte og “byråkratiske” organisasjonene var, jo større overlevelse i praksis.

McCarty og Zald¹³⁷ tar konsekvensen av den økonomisk-rasjonelle grunnforutsetningen, og ser ressursmobilisering som en markedstransaksjon, der den ressurs det i første rekke dreier seg om å mobilisere, er penger, som idealet på en generell og markedskonvertibel ressurs. Bevegelsesorganisasjonens målsetting ses som et produkt, som markedsføres på lik linje med andre produkter. Medlemmene ses som forbrukere, og bevegelsens ledere som bedriftsledere. “Forbrukerne” – medlemmene – nås i første rekke enkeltvis gjennom markedskommunikasjon, som annonser og “direct mail”. De argumenterer videre med at man kan se beslektede bevegelsesorganisasjoner som deler av samme “bevegelsesindustri”, og at disse igjen kan aggregeres til “sektorer”, akkurat som all industriproduksjon utgjør en sektor av økonomien. Man kan deretter analysere bevegelsesindustrien som en hvilken som helst annen industri.

En retning har fokusert på politiske mulighetsstrukturer og forholdet til staten, og ser bevegelsers suksess i forhold til det politiske miljø de opererer innenfor. Et eksempel er McAdam, som ser svart protestaktivitet i USA i 1950 og -60-årene i sammenheng med brede politiske trender, som utvidelse av stemmerett, svart oppslutning om det demokratiske partiet, konkurranse om innflytelse blant de nye nasjonene i den tredje verden i etterkrigstide. Alle disse faktorene bidro til å styrke borgerrettsbevegelsens forhandlingsposisjon.¹³⁸

Tarrow peker på at sosiale bevegelser opptrer i sykliske mønstre, protestsykluser. Ifølge Tarrow er det avgjørende for hvorvidt en bevegelse skal lykkes, på hvilket stadium i en protestsyklus den gjør sin entré. Teorien om protestsykluser blir overtatt av flere, bl.a. Snow og Benford.¹³⁹ Denne tankegangen har fått en noe annen utforming i europeisk tradisjon, der Melucci bruker begrepene synlighet og latens, og omtaler bevegelsenes skjulte nettverk eller latens som deres skjulte effektivitet.¹⁴⁰ Den synlige mobiliseringens omfang sier følgelig ikke noe om bevegelsens faktiske styrke. Videre opphører bevegelsen ikke nødvendigvis å eksistere, selv om dens synlige aktiviteter forsvinner.

Klandermans introduserer begrepet konsensusmobilisering,¹⁴¹ og hevder at mobilisering av konsensus er av avgjørende betydning for at kollektiv handling skal skje. Konsensusmobilisering defineres som “*attempts to spread the views of a social actor among parts of the population*”¹⁴²

2.3.3. Begrensninger og muligheter i ressursmobiliseringstradisjonen

Ressursmobiliseringstradisjonens største fortjeneste var at den endret synet på deltakelse i bevegelser fra å se deltakerne som villfarne og mistilpassede personer i sterke ledes klør, til å

---

¹³⁷ 137 Zald, McCarty, 1977 og McCarty, Zald, 1980

¹³⁸ McAdam, 1982

¹³⁹ Snow, Benford, 1988 og 1992

¹⁴⁰ Melucci, 1992, s. 82

¹⁴¹ Klandermans, i Klandermans, Kriesi og Tarrow, s.173

¹⁴² Ibid., s. 175

se deltakelse som en bevisst og rasjonell handling for den enkelte, selv om det etter kritikernes mening var uheldig at rasjonalitet ble så sterkt koblet til egennytteorientert adferd i tråd med tradisjonell økonomisk tenkning. Marx Ferree¹⁴³ hevder for eksempel at den (økonomisk) rasjonelle aktør fungerte som en trojansk hest, som i vesentlig grad forskjøv fokus innen ressursmobiliseringsforskningen. Kretsing om frynsegoder/incentiver, gratispassasjerproblematikk, avvisning av følelse og et overdrevent byråkratisk syn på sosiale bevegelser kom til å hindre fokusering på spørsmål om makt, klasse/lagdeling, personlighet, og holdninger, og studiet av faktiske mobiliseringsprosesser.

Ressursmobiliseringstradisjonen har sin styrke i forhold til studiet av bevegelsesorganisasjoner, blant annet ved å se organisasjon som en nødvendig ressurs, ved å fokusere på den enkelte organisasjons behov for å generere ressurser og på kostnadene ved mobiliseringsprosessen. En slik kostnad er at kamp for å overleve kan gå på bekostning av ideologiske mål. Dette spørsmålet hadde ligget brakk siden Michels¹⁴⁴ studie av det tyske sosialdemokratiet i 1915, der han hevdet at det å overleve ble det overordnede mål, og at det var en bevegelses uvegerlige skjebne å byråkratiseres og stivne.

Konsentrasjonen om etablerte bevegelsesorganisasjoner har imidlertid medført at grunnlaget for at bevegelser oppstår ikke har blitt problematisert. Videre har bevegelsers ideologiske innhold og budskap blitt tatt for gitt. Først de siste årene har det oppstått en fornyet interesse for sosiale bevegelsers kognitive sider, også i den amerikanske forskningen.¹⁴⁵

Enkelte perspektiver innen ressursmobiliseringstradisjonen peker utover denne. Studier av mulighetsstrukturer og rammebetingelser peker mot mer strukturelle forklaringer. Ved å peke på behovet for å mobilisere konsensus, fremheves betydningen av aktivitet på idéplanet.

Flere elementer fra ressursmobiliseringstradisjonen er relevante i forhold til studiet av alternative finansieringsorganisasjoner. Som organisasjoner må de nødvendigvis generere ressurser, ikke minst penger, ettersom penger er deres virkemiddel. Dette kan tenkes å komme i konflikt med ideologiske mål. Videre opererer alternative finansieringsorganisasjoner innen avgrensede mulighetsstrukturer og begrensninger. De er videre avhengige av konsensus om sine mål for å tiltrekke seg medlemmer. Endelig er begrepet protestsyklus, relevant for i hvert fall en av de organisasjoner jeg har sett på. Jeg vil særlig trekke på ressursmobiliseringstradisjonen for å belyse spørsmål om hva som får folk til å delta i alternative finansieringsorganisasjoner – utsikten til egne fordeler eller idealistisk omsorg for fellesskapet/miljøet. Jeg ser særlig Hechters teori som en fruktbar innfallsvinkel. Videre vil jeg belyse faktorer som bidrar til at medlemmene blir i alternative finansieringsorganisasjoner. Fører reduksjon av individuelle fordeler til tap av medlemmer? Hva betyr samsvar mellom motivasjon for å delta og motivasjon for å bli? Slike spørsmål er særlig viktige i forhold til JAK, som både gir privatøkonomiske fordeler og har et ideelt overordnet mål. Endelig er det viktig å se på hva som kan bidra til at organisasjonen overlever over tid: Lykkes man i å bygge opp en

---

¹⁴³Marx Ferree, i Morris, McClurg Mueller, 1992, op. cit. s. 32

¹⁴⁴Michels, 1966

¹⁴⁵F.eks. Morris, McClurg Mueller, op.cit., der et stort antall av artiklene faller i denne kategori.

organisasjon som er i stand til å generere nødvendige ressurser? Fører konsentrasjon om ressursgenerering og kamp for å overleve økonomisk til konflikt med ideelle mål?

2.4. Bevegelser som kunnskapsprodusenter

Smelser så meningsproduksjon som nødvendig for fremveksten av sosiale bevegelser. Med ressursmobiliseringstradisjonen kom imidlertid meningsaspektet i bakgrunnen. Likeledes var det i den europeiske strukturelt orienterte forskningen lite rom for meningselementer. Nyere teori om sosiale bevegelser fokuserer imidlertid i økende grad på meningsaspekter og de kognitive sider ved bevegelsers virksomhet. Flere fokuserer mest på hvordan meningen konstrueres, og ser budskapets gjennomslagskraft i sammenheng med mobilisering.

Eyerman og Jamison ser bevegelsenes kognitive virksomhet som deres grunnleggende aktivitet. De viser til at mye, hvis ikke all, ny kunnskap stammer fra sosiale bevegelsers kognitive praksis.¹⁴⁶ Vitenskapelig tenkning er direkte avhengig av sosiale bevegelser, som åpner opp nye felt, utarbeider nye forståelsesrammer, skaper nye intellektuelle roller, og formulerer nye vitenskapelige problemer og ideer. Eksperimentell vitenskap som idé, oppsto i sammenheng med religiøse bevegelser i England på 1700-tallet.

Spørsmålet som andre bevegelsesforskere i liten grad har stilt, blir: Hvilke nye ideer blir produsert i bevegelsen, hvordan kan disse karakteriseres, og hvordan bidrar disse til de sosiale prosesser for kunnskapsproduksjon?¹⁴⁷ Eller: Hvor stammer nye vitenskapelige ideer fra? Fra hvilke sosiale aktører, gjennom hvilke sosiale prosesser, i hvilke historiske øyeblikk oppstår nye tilnærminger til vitenskapelig tenkning?¹⁴⁸

Ideologi, ideer og mening i en bevegelse er imidlertid ikke gitte størrelser, men konstrueres av deltakerne og er stadig gjenstand for forhandling. Likeledes utvikles det idémessige innhold med bevegelsen, og nye temaer kan tas opp. McCarty og Zald¹⁴⁹ sammenliknet det at bevegelsene tok opp nye temaer med bedrifters lansering av nye produktserier. Eyerman og Jamison ser bevegelsen som en læreprosess, der utvikling av nye ideer skjer, blant annet gjennom at bevegelsen frembringer "bevegelsesintellektuelle" som videreutvikler bevegelsens idégrunnlag. Melucci viser til at en av sosiale bevegelsers roller er å skape nye eliter.¹⁵⁰ Eyerman og Jamison bruker teknologisk innovasjon som en illustrasjon. Sosiale bevegelser utvikler nye ideer, hvorav noen forkastes, og andre videreutvikles. De som videreutvikles, kan så spre seg og bli tatt opp av andre langt utenfor bevegelsen. I hvilken grad en bevegelse lykkes, henger derfor i stor grad sammen med i hvor stor grad dens ideer sprer seg.

---

¹⁴⁶Eyerman og Jamison, 1991, s. 59

¹⁴⁷Ibid., s.61

¹⁴⁸Ibid., s. 53

¹⁴⁹McCarty, Zald, 1977, op.cit.

¹⁵⁰Melucci, op. cit., s. 109

2.4.1. Budskapets gjenklang

Ikke bare innholdet i sosiale bevegelsers budskap er interessant; interessant er også hvorfor en bevegelse får gjennomslag på ett bestemt tidspunkt. Her er såvel selve ideene, som samfunnsmessige forhold og selve utformingen av budskapet av betydning.

Snow og Benford¹⁵¹ bruker begrepet “framing” for å analysere hvordan en bevegelse konstituerer sitt budskap i forhold til omverden. Konstruksjonen av forståelsesrammen/budskapet består av tre elementer:

1. Diagnose av problemet
2. Løsningsforslag
3. Motivering til handling

Deres tese er at et mobiliseringsforsøk er mer eller mindre vellykket, avhengig av hvor godt disse tre elementene er utviklet og forbundet med hverandre. Det viktigste i forhold til å lykkes eller mislykkes, er den gjenklang deres forståelsesramme vinner hos dem de søker å mobilisere, “frame resonance”. Dette beror på :

1. Det kollektive tolkningsforsøkets robusthet, helhet og dybde: For å lykkes må man mobilisere såvel konsensus som handling.

2. Den interne strukturen i det større trossystem som bevegelsen søker tilknytning til; om det er sammenfall mellom bevegelsens verdier og verdiene til dem den søker å nå, og hvordan de temaer den tar opp er preget av stor spredning eller gjensidig sammenheng.

3. Relevansen for deltakernes livsverden: Det er tre forhold som er avgjørende for relevansen for deltakernes livsverden.

•Empirisk kredibilitet:

Med empirisk kredibilitet menes hvordan forklaringsmodellene/ forståelsesrammen passer i forhold til begivenheter i verden. Er den verifiserbar? finnes det begivenheter og hendelser som kan bidra til å underbygge bevegelsens påstander?

•Erfaringsmessig samsvar:

Her tenker forfatterne på ulike erfaringer i ulike land, som kan forklare variasjon i mobilisering og bevegelsesaktivitet. Som eksempel peker de på europeernes erfaring med krig på eget territorium, mens amerikanerne ikke har denne erfaringen, og mener dette kan forklare den ulike graden av deltakelse i fredsbevegelsen.

•Fortellingens troverdighet:

Klinger det sant i forhold til de fortellinger, myter, folkeeventyr som er en del av den kulturelle arv og dermed bidrar til å belyse også begivenheter i nåtiden?

---

¹⁵¹Snow, Benford, i Klandermans, Kriesi og Tarrow, 1988

4. Forholdet til protestsyklus: Det tidspunkt i en protestsyklus som bevegelsen oppstår på har betydning for hvordan den er i stand til å formulere sitt budskap. Dersom den kommer tidlig i en protestsyklus vil den kunne skape overordnede forståelsesrammer som kommende bevegelser innen syklusen må forholde seg til. Den bevegelse som kommer sent, vil følgelig være nødt til å utforme sitt budskap i forhold til etablerte bevegelses forståelsesramme.

2.4.2. Muligheter og begrensninger ved en kognitiv tilnærming

Den kognitive tilnærmingen er nyttig ved at den setter bevegelses meningsproduksjon i forhold til den øvrige kunnskapsproduksjon i samfunnet. Som kunnskap blir bevegelsenes kognitive side tilgjengelig for prøving i forhold til annen kunnskap og for vitenskapelig drøfting. En viktig konsekvens av å se kunnskapsproduksjon som et kjerne-element i sosiale bevegelser, er at deres suksess dermed ikke lenger kan måles bare i form av gjennomslag i form av antall medlemmer eller politisk gjennomslag for enkeltkrav. Like viktig blir spredning og anvendelse av bevegelsens ideer. Ved å se på bevegelser som kunnskapsprodusenter, må de også ses mer som prosess enn som intensjonale aktører med gitte mål, ettersom ny kunnskap kan endre målene. Her er det imidlertid viktig å skille mellom endring av mål som ledd i utviklingen av ny kunnskap, og målforskyvning som følge av organisasjonens kamp for å overleve.

En annen viktig innfallsvinkel, med utgangspunkt både i ressursmobiliseringstradisjonen og en kognitiv tilnærming, er konstruksjonen av den kollektive tolkningsramme (“framing”) i forhold til bevegelsens gjennomslag. Denne tilnærmingen har likhetstrekk med tradisjonell markeds- og kommunikasjonsteori, og følger dermed til en viss grad opp den økonomisk instrumentelle tenkning som ligger til grunn for ressursmobiliseringstradisjonen.

En kognitiv tilnærming er fruktbar i den grad alternative finansieringsorganisasjoner er forankret i en egen teori/kunnskapsproduksjon i forhold til penger og samfunn. Dette gjelder for JAK og Cultura. Jeg vil se på den kunnskapsproduksjon som enkelte alternative finansieringsorganisasjoner står for, og på faktorer som bidrar til kunnskapsproduksjon. Her er utvikling av bevegelsesintellektuelle og kunnskapsproduksjonens vekt i organisasjonens virksomhet viktig, for å kunne si noe om i hvilken grad organisasjonen lykkes i form av å spre sine ideer. Videre vil jeg se på den pengeteoretiske forankringen og argumentasjonen som ledd i konstruksjonen av et budskap, og se dette i forhold til gjennomslag for organisasjonen. Også her er to av de organisasjonene jeg ser på interessante i forhold til gjennomslag/ikke gjennomslag knyttet til tilnærmet like forhold i samfunnet.

2.5. Nye sosiale bevegelser

I motsetning til i USA, var sosiale bevegelser lenge ikke noe eget tema i europeisk samfunnsforskning. Eyerman og Jamison¹⁵² peker på at situasjonen i Europa var svært annerledes fra USA, ettersom mange europeiske land hadde sosialdemokratiske og sosialistiske regjeringer, der den viktigste sosiale bevegelse tidlig i dette århundret, arbeiderbevegelsen, var institusjonalisert og definitivt var gått fra opposisjon til posisjon. “Bevegelse” representerte dermed ikke først og fremst ikke-institusjonalisert handling, som i USA, men var tvert om det

---

¹⁵²Eyerman, Jamison, op.cit. s.15

grasrotfeste som det regjerende parti påberopte seg som legitimering av egen makt. Den teoretiske bearbeiding av disse prosessene ble ikke skilt ut som en egen “bevegelsesforskning”, men skjedde innenfor etablerte teoritradisjoner. Den marxistiske tradisjonen så først og fremst sosiale bevegelser som uttrykk for klasseforhold, og var mest opptatt av om de utfra sin klassesammensetning representerte progressive eller reaksjonære krefter.¹⁵³

Den weberianske tradisjonen har influert sosial bevegelsesforskning på to måter: Dels delte Weber det negative syn på “massene” som hans senere etterfølgere i USA skulle slutte seg til. Dels fikk Webers byråkratistudier, gjennom Michels’¹⁵⁴ oppfølging av dem innflytelse på ressursmobiliseringstradisjonen.

Interessen for sosiale bevegelser som eget forskningsområde våknet først til live igjen i Europa med studentopprøret og de bevegelsene som fulgte i kjølvannet av den; spesielt kvinnebevegelsen, fredsbevegelsen og miljøbevegelsen. I Europa ble det først og fremst lagt vekt på det “nye” ved disse bevegelsene, noe som har ført til en tildels ufruktbar debatt om hva som er nytt og hva som er gammelt i de “nye” bevegelsene. Videre ble hovedvekten lagt på strukturelle teorier. Habermas peker på at det teknisk vitenskapelige, økonomiske og politiske systemet koloniserer folks livsverden.¹⁵⁵ I Frankrike tok Touraine¹⁵⁶ “det programmerte samfunn” som utgangspunkt. I den europeiske tradisjon har man følgelig sett de sosiale bevegelsene som svar på et overmektig og undertrykkende system.

Det kan hevdes at denne tilnærmingen ligger farlig nær det opprinnelige “kollektiv handlings” perspektivet, der man forklarer de sosiale bevegelser med samfunnsmessige forhold, uten å redegjøre for hvordan den kollektive handlingen kommer i stand. Dette perspektivet bærer i seg en oppfatning av sosiale bevegelser som enhetlige aktører på historiens scene, basert på et historiesyn preget av teleologisk fremskrittstro. Særlig Touraine er en åpen eksponent for et slikt syn, på leting etter “Bevegelsen” som skal overta den rolle arbeiderbevegelsen spilte i første halvdel av vårt århundre.

“Nye sosiale bevegelser” dekker imidlertid mer enn strukturelle teorier, selv om disse har vært fremtredende og “nye sosiale bevegelser”- tilnærmingen langt på vei har blitt identifisert med nettopp disse.¹⁵⁷ En av dem som først brukte begrepet er imidlertid Melucci,¹⁵⁸ som i sin forskning har lagt stor vekt på bevegelsers meningsproduksjon og konstituering av seg selv, og dermed har lagt større vekt på å se bevegelsene innenfra enn på å forklare dem utfra forhold i samfunnet. Han bygger dermed i større grad på ressursmobiliseringstradisjonen enn på de strukturelle teorier som hans medeuropeere står for. Med sin vekt på mening og kollektiv identitet går han imidlertid utover denne.

Ifølge Melucci er det tre dimensjoner som kjennetegner sosiale bevegelser: ¹⁵⁹

---

¹⁵³Ibid.,s.16

¹⁵⁴Michels, op. cit.

¹⁵⁵Habermas, op.cit.

¹⁵⁶Touraine, 1973, 1978

¹⁵⁷Se f. eks. Klandermans, Tarrow, i Klandermans, Kriesi og Tarrow, op. cit.

¹⁵⁸Melucci, op. cit. s. 56

¹⁵⁹Ibid., s. 43

- Solidaritet, deltakerne erkjenner seg som medlemmer av samme sosiale enhet.
- Konflikt, en opposisjon mellom to eller flere aktører om ressurser de oppfatter som verdifulle.
- Overskridelse av kompatibilitetsgrensene i det system handlingen finner sted innenfor.

Jeg finner denne definisjonen anvendbar i forhold til å kunne vurdere hvorvidt de alternative finansieringsorganisasjoner jeg ser på kan sies å være (en del av) sosiale bevegelser.

2.5.1. Hva er det nye ved de nye sosiale bevegelsene?

Såvel Melucci som Giddens ser de sosiale bevegelsene i relasjon til dyptgående endringer i de komplekse¹⁶⁰/høymoderne¹⁶¹ samfunn, og deres konsekvenser for såvel individ som samfunn. Melucci legger vekt på at bevegelsene fungerer som tegn, og understreker at kollektiv identitet blant annet gir seg utslag i den personlige realiseringen av alternative livsstiler, i et samfunn der det mer enn noengang råder usikkerhet om de endelige målene.¹⁶² Giddens peker på at det skjer en remoralisering av hverdagslivet, som gir grunnlag for en ny identitet.

Begrepet risikosamfunn¹⁶³ er et nøkkelord for denne forståelsen, der den kollektive handlingen realiseres også på det individuelle plan i dagliglivet, som symbolske svar på nye og menneskeskapt eksistensielle risiki, som global miljødeleggelse og global utslettelse. Dermed blir selvrealiseringsaspektet og utviklingen av alternative livsstiler, som mange har sett som en narcissistisk tilbaketrekning, en viktig del av sosiale bevegelsers samfunnsendrende potensiale. Her kan en også trekke en parallell til Bourdieus¹⁶⁴ vekt på den kulturelle kamp om definisjoner og forståelser av god smak og det gode liv for samfunnsutviklingen. “Det nye” ved de nye sosiale bevegelsene blir i denne forståelsen det nye ved de komplekse samfunnsstrukturer de handler innenfor. Som samfunnet omkring, fremstår bevegelsene som komplekse og heterogene nettverk, der såvel meningen som handlingen ikke er gitt, men er gjenstand for stadige forhandlinger.

Rucht¹⁶⁵ definerer nye sosiale bevegelser slik: Et fenomen som er avgrenset i tid og rom, og oppstår med velferdskapitalismen i 1960- og 70-årene, men inntar en grunnleggende ambivalent holdning til denne, og likeledes til moderniseringsprosessen som sådan. Den ambivalente holdningen gir seg utslag i at deler av den velferdsstatlige utviklingen blir ønsket velkommen og drevet frem, samtidig med at det oppstår en massiv kritikk av deler av velferdskapitalismens økonomiske og politiske fremtredelsesformer. Videre er det motstand mot funksjonal differensiering, samtidig med at jeg-sentrering blir et viktig element i bevegelsene. De nye sosiale bevegelsene står i en demokratisk og venstreorientert tradisjon, med vekt på frigjøring, likhet og demokrati nedenfra. Ideologisk står bevegelsene nær den borgerlige liberalismen og sosialismen. Samtidig representerer de et brudd med

---

¹⁶⁰ Melucci, op.cit.

¹⁶¹ Giddens, 1992

¹⁶² Melucci, op.cit. s. 175

¹⁶³ Beck, 1986

¹⁶⁴ Bourdieu, 1979

¹⁶⁵ Rucht, 1994, s. 154

arbeiderbevegelsen, med dens forestillinger om klassekamp, tro på sentralistiske, planstatlige løsninger og hierarkiske organisering.

Inglehart¹⁶⁶ ser nye, sosiale bevegelser som resultat av at det har skjedd et “kulturelt skift” bort fra materialistiske, i retning av “postmaterialistiske” verdier (som blant annet innebærer en større vekt på miljø- og fredsspørsmål) fremfor materiell sikkerhet. Skillet materialistiske / ikkematerialistiske verdiprioriteringer er ifølge Inglehart den viktigste indikatoren i forhold til deltakelse i både freds- og miljøbevegelsen i en studie av tolv land.¹⁶⁷

Ettersom eksisterende partier fremdeles fremfor alt vektlegger materiell trygghet gjennom økonomisk vekst, kommer de i stadig mer utakt med sine velgere, som i stadig større grad rangerer “postmaterielle” foran materielle verdier. De nye sosiale bevegelsene blir dermed de fora der de nye verdiene kan gi seg uttrykk.

2.5.2. Utviklingen av nye sosiale bevegelser

Motsatt arbeiderbevegelsen, som ble institusjonalisert i form av et hierarkisk oppbygd parti, skjer “institusjonaliseringen” av dagens bevegelser på en fragmentert måte. Ingen av de store “nye bevegelsene” har blitt institusjonalisert slik arbeiderbevegelsen i sin tid ble det, selv om de har gitt opphav til partidannelser (grønne partier). Det er heller slik at deler av bevegelsene har blitt tatt opp i ulike deler av samfunnet. Dermed er det kanskje heller snakk om en differensieringsprosess enn en institusjonalisering.

Eyerman og Jamison¹⁶⁸ skisserer følgende utviklingsyklus for de “nye sosiale bevegelsene”:

Fase I: 1960-tallet, studentbevegelsen, der en ny generasjon våknet opp med krav om noe kvalitativt annet enn det forbrukersamfunnet som var vokst frem i etterkrigstiden. Viktige spørsmål var kravet om direkte demokrati, solidaritet med de undertrykte, opprør mot rasediskriminering og søken etter mening og livsopplevelse: Studentbevegelsen var i høy grad en aktivistbevegelse. Utfra bevegelsen sprang derfor en rekke initiativer av selvstyrt karakter. Det som skilte den nye venstresiden som vokste frem fra den “gamle” var særlig de nye organisasjonsmodeller og taktikker, og nye inspirasjonskilder og forbilder, som eksistensialisme, humanistisk psykologi og helter fra den tredje verden.

Fase II: Utav studentbevegelsen sprang i løpet av 1970-tallet kvinne-, miljø- og fredsbevegelsen. Eyerman og Jamison finner midlertid at et skille mellom ulike bevegelser må bli vilkårlig. Alle er en del av den samme bevegelse, som ble født på 60-tallet, og kan ikke tenkes uten denne.

Fase III: Utover 1980-tallet ble bevegelsen(e) differensiert: En del ble inkorporert i offentlig forvaltning, en del resulterte i profesjonelle bedrifter. Dette betyr ikke at bevegelsene er forsvunnet, men kan like gjerne bety at de har hatt suksess. En bevegelses levetid som bevegelse/organisasjon er avhengig av hvor lang tid det tar før den lykkes i å få gjennomslag for

---

¹⁶⁶Inglehart, 1990

¹⁶⁷Ibid., s. 388

¹⁶⁸Eyerman, Jamison, op.cit., kap. 6

sine ideer. Suksess er dermed paradoksal, idet det kan synes som om bevegelsen forsvinner, mens den ikke har forvunnet, men har skiftet form.

Det vil være fruktbart å se alternative finansieringsinstitusjoner i forhold til utviklingen av de nye sosiale bevegelsene. Jeg vil analysere Nettverkskreditt i dette perspektivet. JAK og Cultura har røtter lengre tilbake, men har samtidig berøringspunkter med nyere sosiale bevegelser.

2.5.3. Ideologi og struktur i nye sosiale bevegelser

Rucht¹⁶⁹ karakteriserer nye sosiale bevegelser under følgende fire punkter:

Ideologisk er nye sosiale bevegelser ambivalente til moderniseringsprosessen. De er for en egalitær-demokratisk samfunnsform med høy deltakelse og muligheter for selvutfoldelse. På den annen side er de skeptiske til den instrumentelle fornuft. Tilsvarende ambivalente er de til den velferdsstatlige kapitalisme.

Organisatorisk foretrekker de desentrale strukturer med høy autonomi og har en tendens til løsere nettverksstrukturer heller enn formelle og hierarkiske bevegelsesorganisasjoner.

Strategisk holder de en reformistisk kurs, rettet mot både strukturell og personlig forandring, og tilstreber sammenheng mellom mål og middel, innhold og form.

Den sosiostrukturelle kjerne er de nye middelskikt, noe som gir store kognitive ressurser og gode muligheter for innflytelse i den politiske offentlighet.

Jeg vil særlig se på i hvilken grad alternative finansieringsorganisasjoner gjenspeiler noen av de viktigste trekkene ved nye sosiale bevegelser, som vekt på deltakelse, demokrati og selvforvaltning, og sammenheng mellom mål og middel. Videre på hvorvidt dette er trekk som består ettersom organisasjonene vokser og blir mer profesjonelle.

2.5.4. “Alternativ-økonomi”

Bewyl¹⁷⁰ viser at “alternativ økonomi” har vært en integrert del av “alternativ-bevegelsen”, som har utviklet seg i løpet av 80-tallet, ofte med utspring i ideelle og ikke kommersielle grupper.

“Alternativøkonomiens” funksjon er tredelt:

- utstyre bevegelsen med penger, arbeidskraft, infrastruktur og andre ressurser
- forsyne medlemmer av bevegelsene med varer og tjenester
- tjene som reproduksjonsbasis for bevegelsens medlemmer, idet de skaffer seg utkomme i virksomheten

---

¹⁶⁹Rucht, op.cit., s. 154-155

¹⁷⁰Bewyl i Roth og Rucht, 1987

Denne innfallsvinkelen konsentrerer seg langt på vei om de samme aspekter som ressursmobiliseringstradisjonen. Jeg finner likevel at det er en forskjell, fordi “bevegelsesøkonomi” her skiller ut som et eget sub- eller parallellsystem i forhold til bevegelsen mens ressursmobiliseringstradisjonen hadde en tendens til å sette ressursmobiliseringsprosessen i forgrunnen, til fortrengsel for andre bevegelsesaktiviteter.

Det er naturlig å se utviklingen av alternative finansieringsorganisasjoner som ledd, både i en utvikling av sosiale bevegelser mot større samfunnsintegrasjon og gjennomslag for sine ideer, og som direkte knyttet til realisering/finansiering av bevegelsenes eksplisitte mål.

2.5.5. “Bevegelsessamfunnet”

Neidhart og Rucht¹⁷¹ har utviklet en syntese av tidligere tilnærminger til sosiale bevegelser, som de setter opp i følgende tabell, som hjelpemiddel til å analysere betingelsene for at sosiale bevegelser skal oppstå og stabiliseres:

	Individuelt erfaringsnivå	Kollektivt tydningnivå	Strukturnivå
Problematiseringsbetingelser	Deprivasjon	Skandaliseringsmønst er	Strukturelle spenninger
Mobiliseringsbetingelser	Fellesskaps følelser	Ingroup/ outgroup- oppfatninger	Mobiliserings- strukturer
Stabiliseringsbetingelser	Følelse av suksess	Strategi programmer	Samfunns- messige mulighets- strukturer

- Som følge av strukturelle spenninger¹⁷² som oppstår i løpet av stadige differensieringsprosesser skapes problemer med samfunnsmessig integrasjon, og dermed misnøypotensialer som kan danne grunnlag for bevegelser. Bevegelser ses som mobiliserte nettverk av personer som deltar i kollektiv handling.
- Det individuelle misnøypotensialet må harmonere med et kollektivt tolkningskjema; her bruker Neidhardt/Rucht begrepet skandaliseringsmønstre, som i hovedtrekk dekker begrepet “frames” som jeg tidligere har trukket frem.
- For at bevegelser skal kunne oppstå, må det videre finnes mobiliseringsstrukturer. Her er det nødvendig både at individuell misnøye kan omgjøres i fellesskapsfølelser, og at det utfra dette kan defineres grupper som fellesskapet utspiller seg innenfor. Neidhart og Rucht finner at mobiliseringsstrukturene for bevegelser på samfunnsnivå stadig utvides i og med endringer i organiseringen av familie og en differensiering i forhold til aldersgrupper, som skaper nye

¹⁷¹Neidhart, Rucht, 1993

¹⁷² jfr. Smelser, op. cit.

homogene nettverk¹⁷³ som er gunstige for mobilisering. Massemedia skaper videre gunstige betingelser for at sosiale bevegelser skal bli hørt, ettersom uvanlige tema og aksjoner har nyhetsinteresse. Dette gir bevegelsene innflytelse i forhold til etablerte partier, som kan se seg tvunget til å ta opp tema og interesser som bevegelsene fremmer.

- Imidlertid viser det seg vanskelig for partier å ta hele bevegelser opp i seg, blant annet på grunn av vanskelig forenbare organisasjonsformer. Dermed erstattes ikke bevegelser av partier, selv om deres tema finner vei til den politiske agenda. Dette beror igjen på individualiseringsprosesser i samfunnet. For deltakerne i bevegelser kan deltakelsen være et mål i seg selv og en del av en personlig livsstil.¹⁷⁴ Ifølge Neidhart/Rucht, er derfor bevegelser et bestandig strukturelement ved dagens vestlige samfunn. En enkeltbevegelses stabilisering beror på at den lykkes i å skape en opplevelse av å lykkes, på utviklingen av strategiprogrammer og på de samfunnsmessige mulighetsstrukturene.

Med denne syntesen finner jeg at Neidhardt/Rucht trekker ut de positive elementene av tidligere teoritradisjoner og forener disse på en måte som forbinder følelses-, handlings- og strukturnivået.

Samtidig er det klart at begrepene som brukes her er mer aggregerte enn i de enkeltteorier som inngår i syntesen. Dette gjør teorien mer almen, men fører også til tap av presisjonsnivå. I forhold til de enkelte alternative finansieringsorganisasjoner er denne syntesen relevant som en sammenfattende oversikt over faktorer av betydning for stabiliseringen av den enkelte organisasjon.

2.5.6. Oppsummering

Sosiale bevegelser er et viktig trekk ved dagens komplekse samfunn, og spiller en viktig rolle i kampen om den offentlige mening og den politiske dagsorden. Sosiale bevegelser involverer personer og organisasjoner i et samspill med strukturelle forhold i samfunnet. Teori om sosiale bevegelser er fruktbar i forhold til alternative finansieringsorganisasjoner i den grad de deler og bidrar til å realisere sosiale bevegelsers mål, deltar i meningsproduksjon og mobiliserer ressurser for å overleve.

Viktige spørsmål som jeg vil ta opp videre er hva som motiverer til å delta i alternative finansieringsorganisasjoner, hvordan mobiliseringsprosesser skjer og forholdet mellom målsetting og overlevelse. Videre vil jeg se på alternative finansieringsorganisasjoners meningsproduksjon og forholdet mellom mål og middel: Er veien målet; gjenspeiler målsetting og ideologi seg i for eksempel organisasjonsstruktur?

---

¹⁷³Neidhart og Rucht bruker her begrepet “catnets”, hentet fra Tilly, 1978

¹⁷⁴Om livsstiler, Löw, Miguel, 1989

3. NYINSTITUSJONELL TEORI

3.1. Alternativ finansiering og institusjonell teori.

Ved hjelp av teori om sosiale bevegelser ville jeg analysere forhold som bidrar til fremvekst av alternative finansieringsorganisasjoner, så som motivasjon for å delta, mobiliseringsprosesser, og strukturelle forhold. Videre ser jeg på deres samfunnsmessige funksjon som ledd i meningsprosesser og ved realisering av praktiske utopier. Endelig vil jeg belyse eventuelle konflikter mellom mobiliseringsprosesser og målsetting.

Formålet med dette kapitlet er å trekke frem teori om institusjonaliseringsprosesser og vurdere hvorvidt denne teorien kan være fruktbar for å analysere alternative finansieringsorganisasjoners utvikling og tilpasning som formelle organisasjoner. Jeg vil både se på prosesser som bidrar til overlevelse og eventuelle tendenser til at institusjonaliseringsprosesser fører til målforskyvning.

Finansiering er utsatt for markedskrefter, både i form av konkurranse med andre aktører på finansmarkedet og gjennom sine låneengasjementer. Videre er området omfattet av sterke føringer og begrensninger fra staten. Ettersom alternative finansieringsorganisasjoner generelt er små og følgelig har små ressurser, er de sårbare, såvel overfor endring i rammebetingelser, som overfor tap. Videre har de få muligheter til selv å påvirke sine rammebetingelser. For de alternative finansieringsorganisasjonene blir følgelig kravene høye og tildels i konflikt med hverandre: De skal både være "alternative" og de skal tilpasse seg og overleve på tildels vanskeligere vilkår enn andre aktører på markedet.

Alternative finansieringsorganisasjoner har samlet hatt stor vekst det siste tiåret, noe som også har gitt seg utslag i rask vekst hos enkelte av organisasjonene, blant andre en av de organisasjoner jeg ser på. Dette må forventes å forsterke konflikten mellom behovet for høy tilpasning og profesjonalitet i bankdriften og ideelle mål og avvikende finansieringspraksis.

Jeg vil forsøke å belyse hvordan disse prosessene påvirker de alternative finansieringsorganisasjonene, både hvorvidt de lykkes i å tilpasse seg slik at de overlever, og om de også lykkes i å bevare sine mål og sin egenart, eller om tilpasningen medfører målforskyvning og endring som gjør at de mister sitt særpreg og blir mer lik andre finansieringsorganisasjoner. Liknende spørsmålsstillinger er behandlet innen nyinstitusjonell (organisasjons-) teori. Jeg vil derfor anvende elementer herfra. I senere tid er også interessen innen dette teoriområdet i stadig sterkere grad blitt rettet mot nøkkelområder i økonomien.¹⁷⁵ Blant annet peker Powell¹⁷⁶ på finansiering som et spesielt viktig område der nyinstitusjonell teori bør kunne anvendes.

---

¹⁷⁵Se Powell, Fliegstein, Galaskiewicz, Orrù m.fl., og Friedland & Alford i Powell, DiMaggio, 1991

¹⁷⁶Ibid.

Institusjonell analyse er en gammel tradisjon i sosiologi, og kan spores tilbake til Durkheim, som så sosiologi som *“the science of institutions, their genesis and functioning.”*¹⁷⁷ Webers byråkratiteori har vært en viktig innfallsvinkel til studiet av organisasjoner. Allerede i Den Protestantiske etikk og kapitalismens ånd, advarte Weber mot at den rasjonalistiske ånd som asketisk kristendom hadde satt fri i verden, ville skape en økonomisk orden som ville bli som et jernbur for menneskeheten *“indtil det siste ton fossilt brænsel er gennemglødet”*.¹⁷⁸ I byråkratiteorien går han nærmere inn på dette; byråkratiet er et så godt maktmiddel, at når det først er blitt gjennomført, danner det et nærmest ubrytelig herredømme.¹⁷⁹ Byråkratiet utgjør et sterkt vern om status quo. Weber hevder at det *“umuliggjør revolusjon i og med dets indre, gjennomrasjonaliserte struktur”*.¹⁸⁰

Michels har i sin studie av utviklingen av det tyske sosialdemokratiske parti fulgt opp denne tråden. Han hevder at partiet i sin streven etter makt bygget opp en sterk organisasjon, *basert på de samme prinsipper for autoritet og disiplin som staten*.¹⁸¹ Dette førte til at partiets mål ble utvannet og deformert, mens partiapparatet ble et selvoppretholdende system, der tusener hadde sitt levebrød, samtidig som man mer og mer vek bort fra de revolusjonære prinsipper, i handling, såvel som i tanke. Fra å være et middel, ble organisasjon et mål i seg selv.¹⁸² Michels peker her på to interessante fenomener, som moderne institusjonell teori fortsatt er opptatt av: Tendenser til likedanning (med staten) og målforskyvning. Også innen teori om sosiale bevegelser, har Weber-Michels-tradisjonen hatt sin plass. I tråd med denne er det sosiale bevegelsers uvegerlige skjebne å byråkratiseres og stivne, mens de opprinnelige mål forskyves og utviskes.

3.2. Nyinstitusjonell teori

3.2.1. Utgangspunktet for institusjonell teori

Institusjonell teori kan ses som en reaksjon på neoklassisk økonomis atomistiske univers, der samfunnsforhold ses som summen av de isolerte, nyttemaksimerende individers adferd. Utgangspunktet for institusjonell teori er det faktum at den observerte virkelighet ikke passer med teoriene.¹⁸³ Dette har ført til forsøk på å utvikle mer realistiske teorier innen mange fagområder, i form av *“institusjonelle”* tilnærminger. Med navnevalget slutter imidlertid enigheten. Institusjonell økonomi, institusjonell psykologi, rational choice-teori anvendt på analyse av sosiale institusjoner, og institusjonell organisasjonssosiologi har tildels diametralt motsatte oppfatninger om såvel samfunnets mikroelement (rasjonell aktør eller ikke?) som dets makrostruktur, og hva som utgjør en *“institusjon”*.

---

¹⁷⁷ Durkheim, 1950, s.56

¹⁷⁸Weber, 1973, s. 113

¹⁷⁹Weber,1971, s. 141

¹⁸⁰Ibid., s. 143

¹⁸¹Michels, 1966, s. 335

¹⁸²Ibid., s. 338

¹⁸³ March, Olsen, 1989, s. 1

3.2.2. Hva er nytt i nyinstitusjonell teori?

Nyinstitusjonell teori representerer på viktige punkter et brudd med eldre institusjonell teori.¹⁸⁴ Mens den gamle institusjonalismen var opptatt av gruppekonflikter og organisasjonsstrategi, nedtoner den nye institusjonalismen interessekonflikter innen og mellom organisasjoner, og legger vekt på forholdet mellom stabilitet og legitimitet utfra en felles og ikke artikulert grunnforståelse. Den gamle institusjonalismen studerte uformelle strukturer og interaksjonsmønstre; den nye “locates irrationality in the formal structure itself”¹⁸⁵ Videre beskrev den gamle institusjonalismen ofte organisasjoner rotfestet i lokalsamfunn, mens den nye institusjonalismen fokuserer på en ikke lokal omverden, f. eks. sektor, bransje, profesjon, eller hele nasjonalstater. Endelig var den eldre institusjonalismen opptatt av heterogenitet, mens nyinstitusjonalismen har vært mest opptatt av homogenitet. Enkelte¹⁸⁶ har imidlertid tatt til orde for igjen å vende seg mot de tema som den eldre institusjonalismen var opptatt av, som spørsmål om heterogenitet og konflikt.

3.2.3. En sosiologisk definisjon.

Til forskjell fra for eksempel institusjonell økonomi, trekker Powell og DiMaggio frem følgende kjennetegn ved nyinstitusjonalismen i organisasjonsteori og sosiologi:

- Den forkaster rasjonell aktør-modeller; institusjoner ses ikke som refleksjoner av preferanser.
- Individuelle valg er ikke autonome, men forankret i kultur og historie.
- Utviklingen av institusjoner skjer ikke nødvendigvis som uttrykk for interesser.¹⁸⁷

Ifølge Jepperson er institusjoner sosialt konstruerte, rutinemessig reproduserte, programmer eller regelsystemer.¹⁸⁸ Institusjonalisering er rutinemessig reproduksjon av former, programmer, systemer, mens systemer som opprettholdes gjennom handling ikke står så sterkt.¹⁸⁹ Jepperson illustrerer med eksempelet demokrati, i gamle demokratier, som England, er demokratiet en institusjonalisert styreform, og svært stabilt, mens det i f. eks. mange latinamerikanske land må opprettholdes gjennom mobilisering og handling, og fremdeles er ustabilt.

Jepperson skiller mellom institusjonaliserte systemer på den ene siden, og andre samfunnsmessige faktorer, som normer, kultur og aggregatvirkninger på den andre siden. Alt som er samfunnsmessig er ikke institusjonelt. For å være institusjonalisert, må noe bli tatt for gitt eller være forankret i moralsk autoritet. Det som er institusjonalisert representerer følgelig et kollektiv handling-problem for den som ønsker å endre det.¹⁹⁰ Institusjonaliserte systemer har følgelig en høy grad av stabilitet. Utstrakt grad av arbeidsdeling og høy grad av gjensidig

---

¹⁸⁴Representert f. eks. ved Selznick.

¹⁸⁵DiMaggio, Powell i Powell, DiMaggio, op.cit, s. 13

¹⁸⁶Se f. eks. Powell og Jepperson i ibid.

¹⁸⁷DiMaggio, Powell, op.cit., s. 10-11

¹⁸⁸Jepperson, i ibid., s. 149

¹⁸⁹Ibid., s. 148

¹⁹⁰Ibid.,s. 151

tillit er et kjennetegn ved institusjonaliserte systemer. March og Olsen¹⁹¹ fant at den norske regjering fungerte på et rutinemessig nivå, selv i en akutt politisk krisesituasjon. De enkelte ministre ivaretok rutinepregede oppgaver knyttet til deres ulike roller, i tillit til at de respektive ministre for ulike områder ivaretok deres interesser, selv i en krisesituasjon. Hvorvidt dette er hensiktsmessig, berører spørsmålet om forholdet mellom institusjonaliseringsgrad, effektivitet og overlevelse, som er gjenstand for atskillig debatt innen nyinstitusjonell teori.

3.2.4. Relevans for alternative finansieringsorganisasjoner

Institusjonalisering sikrer overlevelse i den grad alternative finansieringsorganisasjoner i større grad opprettholdes av rutinemessige programmer og prosedyrer som blir tatt for gitt, og i mindre grad er avhengig av mobiliseringsprosesser. Samtidig som institusjonalisering gir stabilitet og sikrer overlevelse, kan det imidlertid innebære en fare for at målet tapes av syne, noe jeg kommer tilbake til. Den høye graden av arbeidsdeling som springer ut av institusjonalisering kan videre være problematisk, idet det kan skape stivhet i organisasjonene, slik at den i en krisesituasjon ikke er fleksibel nok til å kunne sette alle kluter til for å løse et akutt problem. Denne problemstillingen er aktuell i forhold til JAK, der man kan stille spørsmålet om institusjonalisering med høy arbeidsdeling kan gi en falsk trygghet i en liten organisasjon.

3.2.5. Formell struktur som myte

Klassikeren i nyinstitusjonell teori er Meyer og Rowans artikkel fra 1977,¹⁹² der de hevder at en institusjonalisert organisasjons formelle struktur fungerer som myte og seremoni, like gjerne som rasjonell og effektiv tilpasning til organisasjonens oppgaver. De tar dermed et oppgjør med den weberianske tradisjonen, som økende behov for koordinering og kontroll via markedet og den sentraliserte stat som hoveddrivkraft bak utviklingen mot stadig mer rasjonelle strukturer.¹⁹³

I stedet tar de utgangspunkt i et annet webersk begrep; når organisasjoner tar opp i seg bestemte rasjonaliserte strukturer, er det ofte en tilpasning til institusjonelle myter i omgivelsene, som tjener som legitimering. Gjennom seremoniell tilpasning til omgivelsene, institusjonell likedanning, kan en organisasjon beskytte seg mot kritikk, sikre ressurstilgang og dermed bidra til egen overlevelse, til tross for at tilpasningen ikke bidrar til økt effektivitet; kanskje heller tvert om.

Rasjonaliserte myter består av elementer av en rasjonalisert formell struktur som er forankret i en utbredt forståelse av den samfunnsmessige realitet i moderne samfunn. Gjennom fremveksten av den sentraliserte stat, øker den kollektive organiseringen av stadig flere samfunnsområder, ved at de blir omfattet av regler, autorisasjoner og godkjenningprosedyrer, samtidig som det bygges ut organer som bidrar til utbredelsen av en rasjonalisert struktur.

---

¹⁹¹March, Olsen, op.cit., s. 33

¹⁹² Meyer, Rowan, i Powell, DiMaggio, op.cit., s.41 - 62

¹⁹³Ibid., s. 43

Mange elementer av formell struktur er uttrykk for institusjonaliserte regler som fungerer som myte og binder opp organisasjonene til spesielle tilpasninger. Eksempler på slike strukturelle elementer som har fått karakter av myte, er profesjoner, programmer og teknologier. Profesjoner blir for eksempel ikke kontrollert i form av effektivitet, men er institusjonalisert gjennom regler for autorisasjon og delegering av oppgaver basert på sosiale forventninger og juridiske forpliktelser. Tekniske prosedyrer for produksjon, bokføring, personalutvelgelse og databehandling utgjør videre metoder som blir tatt for gitt som rasjonelle midler til å oppnå organisasjonenes mål. Uavhengig av effektivitet skaper slike elementer inntrykk av at organisasjonen er adekvat, rasjonell og moderne. Utbredelsen av slike rasjonaliserte, strukturelle elementer fungerer som prefabrikerte byggeklosser som lett kan settes sammen til nye organisasjoner. Utdanning, profesjoner og bedriftsrådgivning bidrar til at slike elementer spres raskt. Veksten i rasjonaliserte institusjonelle strukturer fører til at formelle organisasjoner blir mer like og mer komplekse.

Konsekvensene for den enkelte organisasjon er at den tar opp i seg strukturelle elementer som er begrunnet i eksterne legitimeringsbehov, og ikke i forhold til egne arbeidsoppgaver, og at man bruker eksterne eller seremonielle vurderingskriterier. Denne avhengigheten av eksterne institusjoner reduserer turbulens og skaper stabilitet.¹⁹⁴ For den enkelte organisasjon fremmer institusjonell likedanning følgelig suksess og overlevelse, både i form av ekstern legitimitet som sikrer tilgang til ressurser, og i form av medarbeidernes lojalitet og gode tro. Løsningen på problemet likedanning vs. effektivitet er en løs kobling mellom formell struktur (som oppfyller krav til legitimitet) og utførelsen av faktiske arbeidsoppgaver (som søkes løst mest mulig effektivt, gjerne gjennom uformelle arbeidsmetoder på tvers av den formelle struktur).

3.2.6. Formell struktur som myte i alternative finansieringsorganisasjoner

Innføring av rutiner, prosedyrer og teknologi som i banker, vil skape tillit og legitimitet hos såvel brukere, som ansatte i alternative finansieringsorganisasjoner, samt hos regulerende myndigheter. Utvikling av bankliknende strukturer vil dermed bidra til overlevelse.

Ettersom “ferdigelementene” er utviklet for virksomheter med tildels motsatte mål (banker som profittmaksimerende bedrifter, i motsetning til alternative finansieringsorganisasjoners samfunnmessige og ideelle mål), kan det imidlertid tenkes at bankliknende strukturer samtidig reduserer effektiviteten i forhold til å oppnå alternative finansieringsorganisasjoners egne målsettinger. For eksempel kan det tenkes at profesjonalisering ved ansettelse av personer med bakgrunn fra bank eller økonomisk utdanning, kan styrke den bankmessige driften. Ettersom disse ofte vil mangle kjennskap til organisasjonens ideologiske grunnlag kan det imidlertid også føre til mindre forståelse for og en nedprioritering av den ideelt pregede siden av virksomheten. Ettersom brukerne av alternative finansieringsorganisasjoner kan ha andre beveggrunner for å delta enn bankkunder har for å velge bank, kan en svekkelse av den ideelle virksomheten føre til tap av troverdighet hos målgruppen.

---

¹⁹⁴Ibid., s. 55

3.2.7. Likedanning og institusjonelle felt

DiMaggio og Powell¹⁹⁵ knytter institusjonalisering til begrepet organisasjonelt felt, bygget på Giddens' strukturingsbegrep¹⁹⁶ og Bourdieus begrep habitus og sosiale felt,¹⁹⁷ og ser institusjonalisering som en prosess av institusjonell definisjon, eller "strukturering", av "felt". Denne prosessen kan deles i fire elementer:

- økt interaksjon mellom organisasjoner innen feltet
- fremvekst av skarpt definerte strukturer av dominans og koalisjonsmønstre
- økt informasjon
- utvikling av en gjensidig bevissthet mellom deltakerne i flere organisasjoner om at de deltar i en felles bestrebelse.

DiMaggio og Powell hevder at utviklingen av organisasjonelle felt skjer i faser, der effektivitet dominerer i en tidlig fase, mens senere perioder preges av likedanning, uten at det nødvendigvis gir videre effektivitetsgevinst. Likedanning innen et organisasjonsfelt skjer ved at:

*"Once disparate organizations in the same line of business are structured into an actual field, (as we argue, by competition, the state or the professions), powerful forces emerge that lead them to become more similar to one another."*¹⁹⁸

Flere bruker liknende tilnærminger, f.eks. Scott og Meyer,¹⁹⁹ som bruker begrepet "samfunnssektor". Scott sammenfatter disse tilnærmingene under rubrikken "funksjonelle felt."²⁰⁰ Det som ifølge Scott kjennetegner "felt"-tilnærmingene er at avgrensningen av feltet skjer i funksjonelle, ikke geografiske termer. Alle starter med å identifisere en gruppe organisasjoner som produserer liknende produkter og tjenester, og inkluderer i feltet deres byttepartnere, finansieringskilder, regulerende grupper samt deres yrkes- og handelsorganisasjoner. Alle kilder til kognitiv og normativ innflytelse ses som en del av feltet, som både inkluderer ikke-lokale og lokale forbindelser, vertikale og horisontale bånd, kulturell og politisk innflytelse, samt bytteforhold. Den vide definisjonen av felt skaper operasjonaliserings- og avgrensingsproblemer; Scott slutter seg likevel til DiMaggios syn på organisasjonelle felt som det sentrale forbindelsesledd mellom organisasjonsnivå og samfunnsnivå i studiet av samfunnsmessige endringsprosesser.²⁰¹

Et eksempel på bruken av organisasjonelle felt for å forklare endring, representerer Fliegstein²⁰² som forklarer den strukturelle transformasjonen i amerikansk industri, fra produksjonsdominerte strategier der de største bedriftene tilstrebet markedsdominans innen et

---

¹⁹⁵DiMaggio, Powell i *ibid.*, s. 65

¹⁹⁶Giddens, 1977

¹⁹⁷Bourdieu, 1986

¹⁹⁸ DiMaggio, Powell, i Powell, DiMaggio, *op.cit.*, s. 65

¹⁹⁹Scott, Meyer i *ibid.*

²⁰⁰Scott i *ibid.*, s. 173.

²⁰¹*Ibid.*, s. 174

²⁰²Fliegstein i *ibid.*

snevert spekter av beslektede produkter, til diversifiseringsstrategier, som tilstrebet risikospredning gjennom et bredt produktspekter uten relasjon til hverandre. Fliegstein ser denne endringen som resultat av et samspill mellom eksterne sjokk påført feltet via markedet og i form av lovgivning, og krisetolkninger og strategier fra aktører innen feltet, der nye grupper, med salgs-, markedsførings- og finansbakgrunn fikk større innflytelse.

3.2.8. Institusjonelle felt og alternative finansieringsorganisasjoner

Om man ser finansiering som ett institusjonelt felt, i tråd med det som er skissert ovenfor, vil feltet bestå av aktørene på finansmarkedet, staten – både som aktør på markedet og som premissleverandør for de øvrige aktørene – og brukerne av finansielle tjenester. Her viser imidlertid avgrensingsproblemene seg. En så vid feltdefinisjon kommer til å omfatte “alt”, og blir dermed så generell at den blir teoretisk vanskelig å bruke. Om man avgrenser feltet til å gjelde aktørene på finansmarkedet og staten, utelater man brukerne. Dette er imidlertid problematisk, idet man da mister et av de viktigste trekk ved det finansielle feltet, nemlig makt- og dominansforhold, slik de gir seg uttrykk i form av finansielt hegemoni. I likhet med Scott ovenfor har jeg heller ikke løsningen på avgrensingsproblemet, og vil her la feltet forbli løst og vidt definert. En mulig innfallsvinkel er å betrakte alternativ finansiering som et avgrenset, “indre felt” innen det mer omfattende feltet finansiering. Aktørene på det indre feltet vil da bli raskere homogenisert seg i mellom enn de blir homogenisert med tradisjonelle finansieringsvirksomheter. Dette er sannsynlig fordi alternative finansieringsorganisasjoner må forventes å ha mer interaksjon med andre alternative finansieringsorganisasjoner enn med tradisjonelle, og fordi det må forventes å være en større grad av identifikasjon mellom de alternative på grunn av deres ideelle mål. Dette gjør at lærevilligheten må forventes å være større.

I tillegg til likedanning med andre aktører på det indre feltet, vil alternative finansieringsorganisasjoner også likedannes med aktører innen finansieringsfeltet generelt.

3.2.9. Konkurrerende og institusjonell likedanning

Inntil nylig har institusjonell teori overveiende blitt anvendt i forhold til offentlig og frivillig sektor, mens økonomi og markedsforhold bare i liten grad har blitt behandlet. DiMaggio og Powell skiller mellom konkurrerende og institusjonell likedanning, og hevder at de bare behandler den institusjonelle likedanningen. Powell er imidlertid siden kommet til at det er kunstig å skille mellom en markedssektor og en institusjonalisert sektor. Markedet er også sosialt konstruert, slik jeg også hevder i foregående kapittel.²⁰³ Ifølge Powell har skillet mellom en markedssektor og en institusjonell sektor skapt en feilaktig forståelse av at det dreier seg om ulike typer organisasjoner, der markedssektoren overlates til en rasjonell aktør-analyse, mens institusjonelle sammenhenger domineres av “*satisficers who strive only to reduce uncertainty and ensure their continued existence*”²⁰⁴ Powell tar til orde for en utvidet institusjonalisme, såvel teoretisk som empirisk.

---

²⁰³ Powell i *ibid.*, s. 183

²⁰⁴ *Ibid.*, s. 184

En slik ansats til en utvidet institusjonalisme finnes hos Scott og Meyer,²⁰⁵ som skiller mellom tekniske og institusjonelle omgivelser, der de identifiserer tekniske omgivelser med markedssystemer, mens de institusjonelle omgivelsene er de som er styrt av regler og krav som organisasjonen må tilpasse seg. Organisasjoner som hovedsakelig opererer i forhold til en markeds kontekst, forventes å konsentrere seg om å kontrollere og koordinere de tekniske, markedsrelaterte prosessene, og vil forsøke å beskytte disse mot forstyrrelser fra omverdenen. Organisasjoner som hovedsakelig opererer i henhold til en institusjonalisert omverden, blir belønnet for å tilpasse seg og likedannes i forhold til gjeldende regler og oppfatninger.

Scott og Meyer ser imidlertid ikke de to ulike omgivelsene som dikotomier, men som dimensjoner som kan eksistere samtidig, men oftest med sterkere vekt på den ene. For eksempel ses produksjonsbedrifter som hovedsakelig styrt av hensynet til tekniske /markedskrav, mens de også er underlagt institusjonelle føringer, som lovgivning og reguleringer, som imidlertid representerer et svakere press. Motsatt ses service-organisasjoner, som skoler, psykiatriske sykehus og kirker, som sterkt utsatt for institusjonelle krav, og samtidig, men i svakere grad for tekniske (markeds-) krav. Noen typer organisasjoner ses som utsatt for svakt teknisk, såvel som institusjonelt press. Scott og Meyer nevner for eksempel restauranter her. Dette kan etter min mening diskuteres, ettersom restauranter er vel så utsatt for konkurranse som andre produksjonsbedrifter.

For mitt bruk er det imidlertid den motsatte kombinasjon som er særlig relevant: Enkelte organisasjoner er utsatt for både et sterkt teknisk og et sterkt institusjonelt press. Banker og finansiering er en slik gruppe organisasjoner som opplever både sterke krav til effektivitet og til å tilpasse seg regler, lover og prosedyrer fastsatt av staten.

Også Powell peker på at banker/finansiering faller i gruppen av organisasjoner som er utsatt for flere typer sterkt press:

*“ Some sectors, such as banking and transportation, face both strong competitive demands as well as pressures from various regulatory bodies and consumer groups to conform to procedural requirements. ”*²⁰⁶

---

²⁰⁵Scott, Meyer, i *ibid.*, s. 123

²⁰⁶ Powell i *ibid.* s.186

Ovenstående resonnement er skjematisk fremstilt under:²⁰⁷

Institusjonelle omgivelser

	<i>Sterkere</i>	<i>Svakere</i>
Tekniske omgivelser	<i>Sterkere</i>	offentlige goder som elektrisitet, post, transport etc. banker, almensykehus
		industriproduksjon farmasøytisk industri
	<i>Svakere</i>	psykiatriske sykehus, skoler, juridiske organer, kirker restauranter, helsestudio

3.2.10. Konkurrerende og institusjonell likedanning i forhold til alternative finansieringsorganisasjoner

Banker og finansieringsinstitusjoner kan ses som utsatt for sterkt likedanningspress fra såvel markedet, som institusjonelle omgivelser. Selv om man hevder at tekniske faktorer i form av marked og konkurranse er én dimensjon, og institusjonelle faktorer en annen dimensjon, slik at organisasjoner ikke deles i “konkurrerende” og “institusjonelle”, gjenstår imidlertid problemet med at også markedet er forankret i historiske, kulturelle og sosiale forhold og omgitt av institusjonaliserte regler, myter og prosedyrer. Det institusjonelle element blir dermed en del, ikke bare av en institusjonelle dimensjon, men også av den presumptivt motsatte dimensjon. Det vil derfor kanskje være mest fruktbart å se markedselementer også som deler av en institusjonalisert omverden. For alternative – og andre – finansieringsorganisasjoner vil suksess på markedet være avhengig av tillit og legitimitet i minst like stor grad som av teknisk effektivitet og konkurransedyktighet. Tillit og legitimitet vil derfor være en avgjørende faktor for at alternative finansieringsorganisasjoner kan generere ressurser via markedet.

3.2.11. Mekanismer for likedanning

For å komme nærmere en forståelse av hvordan likedanning skjer velger jeg å ta utgangspunkt i DiMaggio og Powells teori om institusjonell likedanning. DiMaggio og Powell peker på tre mekanismer for likedanning.²⁰⁸

²⁰⁷Scott, Meyer, op.cit., tabell 5.1, s. 124

²⁰⁸DiMaggio, Powel, op.cit., s. 67-74

Tvangsmessig likedanning.

Med varierende grad av tvang, representerer organisasjoner som den enkelte organisasjon er avhengig av og de samlede politiske, legale og kulturelle omgivelser et likedanningspress som organisasjonen må tilpasse seg. Likedanningspresset kan være såvel formelt, i form av direkte pålegg, som uformelt i form av forventninger. DiMaggio og Powell legger stor vekt på staten som likedanningsfaktor, både gjennom å henvise til Meyer og Rowans²⁰⁹ beskrivelse av den sentraliserte stats rolle i forhold til utbredelsen av rasjonaliserte organisasjonsstrukturer, og mer direkte, med eksempler som viser staten som likedannende faktor gjennom pålegg og krav i forhold til ulike typer organisasjoner. DiMaggio og Powell sier imidlertid lite om konsekvensene av staten som likedannende faktor.

Meyer og Rowan så staten som en viktig stabiliserende omverden, som kunne sikre organisasjoners overlevelse.²¹⁰ Som eksempel trakk de frem at enkelte store bedrifter som var sterkt institusjonalisert ikke “kunne” gå konkurs, men ble reddet av staten. Som et aktuelt eksempel, kan det trekkes en parallell til bankkrisen i Norge, da det viste seg at staten intervenerte gjennom pengetilførsler, langt utover det som garantiansvaret skulle tilsi, for å hindre de store bankene i å gå konkurs. Statens betydning er siden blitt tatt opp og utdypet av flere, blant annet Powell, som ser dette som et viktig område for en utvidelse av det institusjonelle perspektiv til i større grad å befatte seg med nøkkelsektorer i samfunnet, som økonomi, der en innfallsvinkel er hvordan politiske og institusjonelle krefter setter rammebetingelser for økonomisk handling og de økonomiske strukturer. Her er statens rolle avgjørende:

*“ The rules of the wider environment determine not only what organizations can do, but which organizations can exist ”.*²¹¹

Og etter at de er etablert, svinner ikke statens innflytelse. Powell siterer Carroll, Delacroix og Goodstein²¹² som hevder at

*“the expectations and the power of the modern state impose constraints on the diversity of organizational forms that can be adopted. In addition, the state often provides blueprints for acceptable means of organizing.”*²¹³

Powell gir også eksempler på at staten har spilt en aktiv rolle i å fremme bestemte økonomiske organisasjonsformer.²¹⁴

---

²⁰⁹Meyer, Rowan, op. cit.

²¹⁰Ibid, s. 52

²¹¹Powell op.cit., s. 187

²¹²Carroll, Delacroix, Goodstein, 1988

²¹³Powell op.cit. s. 188

²¹⁴Ibid., s. 187

Fliegstein²¹⁵ peker på at staten både er en kilde til stabilitet og endring. Staten ses som et sett med organisasjoner som andre aktører innen det organisasjonelle feltet må forholde seg til. Gjennom å fastsette spillereglene, har staten imidlertid en unik rolle i forhold til de øvrige organisasjonene innen feltet. Så lenge spillereglene ligger fast, bidrar det til å skape stabilitet, samtidig som staten ved å endre spillereglene kan gripe inn i ethvert organisasjonelt felt og bevisst manipulere handlingene hos de enkelte aktørene i feltet. Statens handlinger kan skape sjokk både i organisasjoner og organisasjonelle felt.

Fliegstein peker også på at private bedrifter bevisst søker å bruke staten til å organisere deres felt slik at det gagnar allerede eksisterende organisasjoner. Også Meyer og Rowan pekte på at organisasjoner påvirket sine omgivelser aktivt og selv deltok i utformingen av sin institusjonelle omverden.²¹⁶

I den grad staten etablerer regler som vanskeliggjør nyetableringer innen feltet, harmonerer dette med eksisterende organisasjoners interesser, som skjerms fra konkurranse, samtidig som det hindrer nye organisasjoner i å etablere seg. Tilpasningen til EUs finanslovgivning i Norge og Sverige har, gjennom at kravene til organisasjonsform er blitt endret, mulighet for dispensasjon har bortfalt, og egenkapitalkravene er blitt økt, sterkt redusert muligheten for å etablere atypiske finansieringsorganisasjoner. Dette bidrar til å skjerme eksisterende finansieringsorganisasjoner fra konkurranse fra nykommere og til homogenitet innen feltet.

Etterlikningsprosesser.

Såvel etablering av nye organisasjoner som utvikling av gamle, skjer ofte gjennom mer eller mindre bevisst kopiering av eksisterende organisasjoner. DiMaggio og Powell peker på at det er få organisasjonsmodeller å velge mellom, og at noen få, innflytelsesrike konsulentfirmaer bidrar ytterligere til å spre noen ganske få modeller. Usikkerhet bidrar sterkt til etterlikning, enten den skyldes interne forhold, som mangelfullt forstått teknologi eller uklare mål, eller forhold i omgivelsene. Organisasjoner vil videre ha en tendens til å kopiere liknende organisasjoner som de opplever som mer vellykket eller som har høyere legitimitet. Endelig påpeker de særlig ett forhold som har relevans for denne empiriske studien: Vekst og derav følgende størrelse hevdes å føre til etterlikningspress, både gjennom økning i antall ansatte og gjennom antallet som betjenes av organisasjonen.

For alternative finansieringsorganisasjoner kan et stort antall ansatte ventes å lede til likedannede organisasjonsstrukturer, og et stort antall brukere forventes å føre til en utvidelse av tjenestetilbud, slik at det blir mer likt andre finansieringsinstitusjoner.

Powell nedtoner senere²¹⁷ den likedannende effekt av etterlikning. Han fremhever at det forutsettes at tilpasning er lett og kostnadene lave. Dette er ikke tilfelle, tvert om, tilpasning er vanskelig og kostnadene høye!

---

²¹⁵Fliegstein i *ibid.*, s. 314

²¹⁶Meyer, Rowan, *op.cit.*, s. 49

²¹⁷Powell, *op.cit.*, s. 186

Det er videre ikke gitt at få modeller å velge mellom vil føre til større likedanning innen feltet. Powell refererer et interessant syn på det dialektiske forholdet mellom homogenitet og heterogenitet:²¹⁸

“... if the population of individuals who demand the services of organizations is heterogenous, and if organizations are becoming more homogenous, thus limiting the range of their output, then there will be a growing demand for products and services that are unfilled.”

Dette er en interessant hypotese når det gjelder forholdet mellom banker/finansieringsinstitusjoner og brukerne. Mens bankene har blitt stadig mer ensartet, og i stadig større grad fungerer som profittmaksimerende bedrifter, har det skjedd et “kulturelt skift” i holdninger og verdier i den vestlige verden, bort fra å legge hovedvekten på materialistiske verdier, og i retning av “postmaterialistiske” verdier, der et samfunnsanliggende som miljø er et element. Etske investeringer og muligheten for miljøbevisst plassering av penger blir dermed et økende behov, som gir seg uttrykk i etterspørsel etter alternative banktjenester.

Normativt press

Den tredje kilden til likedanning er normativt press, som hovedsakelig springer ut av profesjonalisering. Profesjonalisering oppstår som følge av yrkesgruppers bestrebelse for å definere og kontrollere sine arbeidsforhold. Jo mer profesjonalisert organisasjonsstrukturen er, jo mer har profesjonene felles interesser med organisasjonen. Profesjoner utsettes for de samme typer likedanningspress gjennom tvang og etterlikning som organisasjoner. Videre får profesjonene sin makt like ofte fra staten, som gjennom profesjonenes egne aktiviteter.

To aspekter ved profesjonalisering pekes ut som kilder til likedanning:

- Betydningen av formell utdanning som en kognitiv base produsert av universitetsspesialister.
- Fremveksten av profesjonelle nettverk på tvers av organisasjonene.

Dette forsterkes av filtrering ved ansettelser, der rekruttering skjer fra et lite utvalg læresteder eller fra bedrifter innen samme næring. Sosialisering på jobben bidrar til likedanning i den grad det er stor likhet mellom organisasjonene i feltet. Innenfor et organisasjonelt felt utvikles felles forventninger til adferd, oppfatninger om klesdrakt, vokabular, måter å snakke, spøke og tiltale hverandre på. Særlig gjelder dette service- og finansieringsvirksomhet, ifølge DiMaggio og Powell. De homogene yrkesgruppene, inkludert ledelsen, vil representere en sterk likedannende kraft, idet de

“will tend to view problems in a similar fashion, see the same policies, procedures, and structures as normatively sanctioned and legitimated, and approach decisions in much the same way”.²¹⁹

---

²¹⁸Ibid.,s. 198

²¹⁹ DiMaggio, Powell, op.cit., s 72

I tillegg vil gjensidig representasjon, for eksempel i styrer, bidra til en ytterligere homogenisering innenfor feltet, der aktive og fremgangsrrike organisasjoners strukturer vil bli kopiert og spredd.

Powell modifierer senere betydningen også av normativt likedanningspress under henvisning til at endring er vanskelig og kostnadene høye.²²⁰ Scott²²¹ peker på at profesjonalisering like mye er basert på en kognitiv som en normativ innflytelse. Jeg finner imidlertid at det kognitive aspekt også fremkommer hos DiMaggio og Powell.

3.2.12. Likedanningsfaktorer og alternative finansieringsorganisasjoner

Som tvangsmessig likedanningsfaktor overfor alternative finansieringsorganisasjoner peker først og fremst staten seg ut. Alternative finansieringsorganisasjoner er avhengige av staten gjennom at staten har avgjørende betydning for hvorvidt slike organisasjoner overhode kan etableres og for rammebetingelsene de skal virke under. Staten kan videre langt på vei diktere organisasjonsform gjennom krav til organisering av virksomheten. Videre vil staten, som en sterkt hierarkisk organisasjon, kunne medføre at likedanningspress i retning av hierarkisering for organisasjoner som har en flatere struktur i forhold til alternative finansieringsorganisasjoner, ettersom de blir institusjonalisert og kommer i et forhold til staten som innebærer nærmere og regelmessig kontakt. Dette begrunner DiMaggio og Powell på følgende måte:

“In general the need to lodge responsibility and managerial authority at least ceremonially in a formally defined role in order to interact with hierarchical organizations is a constant obstacle to the maintenance of egalitarian or collectivist organizational forms”.²²²

Statens rolle som premissleverandør er viktig for alle alternative finansieringsorganisasjoner. For JAK har staten vært viktig som kilde til organisasjonelle sjokk gjennom endring av regler og rammebetingelser.

Jeg vil også henlede oppmerksomheten på den form for ideologisk/normativ tvang som staten utøver i forhold til hvilke målsetninger som tillates: Overgangen til å se banker som primært profittmaksimerende, i motsetning til å se dem som samfunnsinstitusjoner, representerer en slik normativ tvang som må komme i konflikt med alternative finansieringsorganisasjoners samfunnsmessige, etiske og sosialt begrunnede målsetninger. Dette spørsmålet har særlig aktualitet i forhold til Cultura.

Statens rolle er ikke bare av begrensende art: Nettverkskreditt er sprunget ut av et statlig initiativ, og også i andre land spiller staten en rolle som deltaker eller igangsetter av alternative finansieringsorganisasjoner. Der forvaltningskapitalen kommer fra staten, vil ressursavhengighet komme i tillegg til den avhengighet av staten som springer ut av statens rolle som premissleverandør og kontrollinstans. Ressursavhengighet mellom en organisasjon og

---

²²⁰Powell, op.cit.

²²¹Scott, op.cit., s.172

²²² DiMaggio, Powell, op.cit., s. 68 (Forfatterne viser her til Kanter 1972 og Rothschild-Whitt 1979)

en annen, i forhold til alternative finansieringsorganisasjoner i praksis staten, forventes å lede til likedanning.

Likedanning gjennom etterlikning kan også forventes å spille en viktig rolle for alternative finansieringsorganisasjoner. Vekst utpekes som en faktor som bidrar til etterlikningsprosesser, både med utgangspunkt i et økt antall ansatte, som vil kreve tilpasninger av organisasjonen slik at den gir de ansatte samme tilbud og rettigheter som andre arbeidsplasser, og en større krets av brukere, som vil føre til en utvidelse av produktspekteret for å bli mer lik andre som tilbyr liknende produkter. Vekst kan føre til at det oppstår usikkerhet om målsettinger, eller at forholdet mellom mål og middel blir uklart. Om en alternativ finansieringsorganisasjon vokser raskt, vil mestringen av den bankmessige driften kunne tenkes å komme i forgrunnen, mens opprinnelige ideelle mål trer i bakgrunnen. I en slik situasjon vil organisasjonen ha lettere for å gripe til etterlikning av andre organisasjoner som den opplever som vellykket.

Bankverdenen fremstår som svært homogen, der den ene banken likner den andre. Alternative modeller er det derfor få av. Dette skulle følgelig representere et likedanningspress på aktører innen feltet. I tillegg til mangel på modeller vil jeg også peke på kostnaden ved å innhente informasjon om ulike modeller som en begrensende faktor.

Den motsatte tilnærmingen, at homogenitet innen feltet kan føre til fremveksten av organisasjoner som er annerledes enn de andre, er imidlertid også interessant i forhold til alternative finansieringsorganisasjoner. Det er fullt mulig å tenke seg at begge typer faktorer virker inn, og det er også mulig å tenke seg at økt heterogenitet kan være et forbigående stadium, ved at homogenitet innen feltet fører til etablering av alternative finansieringsorganisasjoner, men at disse, når de er etablert utsettes for likedanningspress som over tid likedanner dem med andre.

Likedanning gjennom normativt press som følge av profesjonalisering vil være en aktuell problemstilling for alternative finansieringsorganisasjoner. Jeg vil i denne sammenheng se både profesjonelt utdannede personer i "ekspert"-stillinger og personale med bankerfaring som ledd i profesjonalisering.

Profesjonalisering kan skje både som følge av formell utdanning og sosialisering på arbeidsplassen; bankansatte må antas å utsettes for sterkt sosialiseringsspress på arbeidsplassen, blant annet fordi selve bankvirksomheten fremstår som så standardisert, at det er små valgmuligheter når det gjelder "profesjonell" opptreden. Når alternative finansieringsorganisasjoner blir større og mer profesjonelle, må ytterligere likedanning gjennom profesjonalisering antas å øke, idet organisasjonen blir mer attraktiv som arbeidsplass for ansatte i andre finansieringsvirksomheter. Etersom finansieringsfeltet er preget av stor homogenitet, vil økt rekruttering av ansatte fra andre finansieringsvirksomheter antas å bidra til likedanning.

3.3. Likedanning, overlevelse og målforskyvning

Powell kritiserer sin og DiMaggios tidlige²²³ hypotese om institusjonelle sykluser, som impliserer at tidlige innovasjoner skjer utfra behov og tekniske krav, mens tilpasningene i en senere periode, der et visst institusjonaliseringsnivå er nådd, bare tjener en legitimerende hensikt, uten å fremme effektivitet. For det første innebærer dette argumentet at den tidlige tilpasningen faktisk var effektiv, og den eneste mulige. Dermed ser man bort fra andre mulige utviklingsforløp. Videre må man spørre hvordan en senere tilpasning kan kalles suboptimal dersom den sikrer organisasjonens overlevelse. Allerede Meyer og Rowan argumenterte for at institusjonell isomorfisme sikret organisasjoner suksess og overlevelse.²²⁴ Samtidig pekte de på at det er en konflikt mellom likedanning og effektivitet i forhold til utførelsen av oppgaver. Selv om Powell stiller spørsmålsteget ved om denne konflikten er reell, finner jeg at det er rimelig å anta at det kan foreligge en slik konflikt, særlig der oppgavene eller målene hos den angjeldende organisasjon skiller seg sterkt fra andre aktører innen feltet. Her finner jeg det rimelig å anta at tilpasning utfra hensynet til legitimitet kan føre til effektivitetstap i forhold til utførelsen av oppgaver, for eksempel ved en suboptimal organisasjonsstruktur.

For finansieringsvirksomheter vil det være helt nødvendig at de lykkes i å tilpasse seg regler og krav fra staten. Uten nødvendig tilpasning, vil de ikke kunne bestå, noe som også gjelder alternative finansieringsorganisasjoner.

Samtidig har alternative finansieringsorganisasjoner andre mål og en avvikende praksis fra øvrige finansieringsorganisasjoner. Deres brukere vil også ha tildels andre forventninger til dem enn til banker og tradisjonelle finansieringsinstitusjoner. De må følgelig også være effektive i realiseringen av sine særegne mål. Det kan være fare for at tilpasning for å overleve i forhold til omverdenen vil kunne komme i konflikt med effektivitet i forhold til løsningen av oppgaver og realisering av overordnede mål. Eksempelvis kan alternative finansieringsorganisasjoner for å overleve eller for å nå nye målgrupper gå inn på nye finansieringsområder eller legge om sin praksis på måter som er i konflikt med deres overordnede mål. Dette vil kunne føre til tap av legitimitet som alternativ finansieringsorganisasjon, og kan føre til redusert engasjement og tap av medlemmer. Jeg vil diskutere hvorvidt en slik utvikling kan spores innen JAK.

Likedanning kan følgelig føre til målforskyvning. Ved å tilpasse seg ytre press og krav, og bli mer lik andre organisasjoner innen feltet, vil en atypisk organisasjon stå i fare for å miste sitt opprinnelige særpreg, og mål kan forskyves. I forhold til målforskyvning er makt og interesser sentrale elementer.²²⁵ Også Fliegstein legger vekt på målforskyvning, og hevder:

“Changes in organizational goals can only result when either a new set of actors gains power or it is in the interest of those in power to alter the organizations’ goals.”²²⁶

---

²²³ Powell, op. cit.

²²⁴ Meyer, Rowan, op.cit., s. 49

²²⁵ Brint og Karabel i ibid., s. 346

²²⁶ Fliegstein, op.cit., s.313

Dette understreker et poeng som DiMaggio har påpekt. Institusjonaliseringsprosesser er på ingen måte nøytrale:

“Institutionalization as a process is profoundly political and reflects the relative power of organized interests and the actors who mobilize around them”²²⁷

Jeg finner det litt for enkelt å hevde at institusjonaliseringsprosesser (alltid) reflekterer maktforhold; ser man institusjonaliseringsprosesser som en historisk og kulturelt forankret prosess over tid, vil det etterhvert kunne utvikle seg ikke- intenderte resultater, der det ikke nødvendigvis kan finnes bestemte organiserte interesser eller grupper bak. Jeg er imidlertid enig i at maktforhold spiller en viktig rolle. Særlig der målforskyvning skjer raskt, finner jeg det sannsynlig at det vil ligge endring av maktforhold mellom (grupper av) aktører bak. Der likedanning fører til målforskyvning, vil det derfor være viktig å se etter endringer i makt- og innflytelsesforhold i organisasjonen, særlig der endringen skjer raskt, slik tilfellet er i for eksempel JAK.

3.4. Oppsummering: Institusjonaliseringsprosesser og alternative finansieringsorganisasjoner.

Likedanning er et viktig element i institusjonaliseringsprosesser. På den ene siden bidrar likedanning til legitimitet og bidrar til overlevelse. På den andre siden kan tilpasning til omverdenen føre til redusert legitimitet i forhold til å realisere egne mål, og institusjonaliseringsprosesser kan bidra til målforskyvning.

Teori om institusjonaliseringsprosesser er relevant i forhold til alternative finansieringsorganisasjoner som står overfor sterke krav om såvel effektivitet som tilpasning til ytre krav for å overleve, samtidig som de skal bevare sitt særpreg.

Jeg vil spesielt se på konsekvensen av tilpasninger til ytre krav gjennom staten, av vekst profesjonalisering og tendenser til kopiering av andre organisasjoner for å belyse hvorvidt likedanningsprosesser bidrar til organisasjonens overlevelse og mål forskyves.

---

²²⁷ DiMaggio i Zucker, 1988, s. 13

4. METODE

4.1. Generell tilnærming

Jeg bruker en kvalitativ tilnærming, og mitt utgangspunkt er hermeneutisk/konstruktivt: Jeg forsøker å forstå de alternative finansieringsinstitusjonene utfra deres eget handlingsunivers, og vil bruke de teoretiske angrepsvinkler jeg har skissert som verktøy for tolkningen av mine observasjoner.

Jeg har valgt ut tre organisasjoner, som representerer ulike modeller for alternativ finansiering: JAK, (Jord, Arbeite, Kapital – økonomisk forening) som driver rentefri finansiering, Cultura som er sprunget ut av den antroposofiske bevegelse, og Nettverkskreditt, som bare finansierer kvinner. I tillegg til ulike målgrupper, representerer de tre også ulike organisasjonsmodeller og ulike tilnærminger til penger og pengeforståelse.

Jeg velger å gå i dybden på JAK, mens jeg foretar mindre intensive studier av de to andre, Cultura og Nettverkskreditt. Grunnen til denne vektleggingen er at JAK har vært gjennom en dramatisk utvikling og endringer som er interessante i forhold til å belyse min problemstilling, (i tillegg til at JAK er størst) mens de to andre er små og ikke har vært gjennom en tilsvarende dramatisk utvikling.

4.2. Refleksjoner om utvalg og representativitet

Med det utvalget jeg har foretatt, dekker jeg ulike varianter av alternativ finansiering. Av de tre organisasjonene, er det imidlertid bare Cultura som til en viss grad kan sies å være representativ for en større gruppe alternative finansieringsorganisasjoner, selv om også de antroposofisk orienterte organisasjonene er innbyrdes forskjellige. Nettverkskreditt har enkelte søsterorganisasjoner i Europa, men er likevel en både liten og fremdeles sjelden fugl. JAK har ingen nåtidige organisasjoner som den kan sammenliknes med. JAK representerer imidlertid en tilnærming til penger med forløpere i vår nære fortid. Videre representerer JAK langt på vei realisering av ideer om renter som har hatt en renessanse de siste årene.

Mitt utvalg er innbyrdes heterogent, ettersom de tre organisasjonene er ulike, såvel i mål, som i størrelse og organisasjonsstruktur. Dette begrenser mulighetene for å trekke sammenlikninger. Når jeg likevel i en viss utstrekning gjør det, er det med forbehold om at sammenlikning bare kan ha begrenset gyldighet. Det er naturlig å stille spørsmålet om jeg med et annet utvalg av organisasjoner kunne oppnådd større representativitet for fenomenet alternativ finansiering sett under ett. Utfra medlemmene av I.N.A.I.S.E., som samler mange av de alternative finansieringsorganisasjonene i Europa, vurderer jeg at det er så stor heterogenitet innen alternativ finansiering generelt at jeg ved å velge tre andre organisasjoner ikke hadde kunnet vinne nevneverdig i representativitet. Et større utvalg var av kapasitetsgrunner ikke realistisk i forhold til denne avhandlingen. Jeg finner at ulikhetene mellom mine case rettfærdiggjør min ulike vektlegging mellom dem, og gir mulighet til å kaste lys over ulike aspekter ved problemstillingen.

4.3. Datakilder

Jeg bruker skriftlige kilder der disse finnes,²²⁸ videre bruker jeg halvstrukturert intervju, deltagende observasjon og intervju i form av løpende dialog/samtale.

Mine forkunnskaper om de ulike organisasjoner var svært ulik, og både struktur og situasjon i de enkelte organisasjoner var vidt forskjellig. Det ble derfor nødvendig å skreddersy spørsmålene underveis. Jeg kom derfor til å gjøre liten bruk av den intervjuguide jeg hadde utarbeidet. Ettersom min kunnskap om organisasjonene økte, var det videre ulike sider som ble viktig å utdype i forhold til den enkelte organisasjon. Intervjuene ble derfor fulgt opp løpende. I vedlegg 1 er de viktigste intervjuobjektene satt opp. Mange andre, ansatte og aktivister, har imidlertid bidratt med spontane innspill og besvart enkeltspørsmål underveis.

4.3.1. JAK

I studiet av JAK har jeg gjennomført intervjuer med representanter for nåværende ledelse, såvel som veteraner, i tillegg til løpende kontakt med sentrale personer innen JAK, både i Danmark og Sverige, over flere år. Jeg har deltatt i et styremøte i en lokalforening og medlemsmøte i samme. Jeg tilbragte to dager på informasjonskontoret i Stockholm, der jeg både gjennomførte intervjuer og fikk generelt innblikk i den mer ideologisk rettede virksomheten. Jeg fikk videre anledning til å gjennomføre en praktikantuke, tilsvarende den som inngår som del i opplæringen til lokalombud, i JAKs sekretariat i Skövde, og fikk derigjennom godt innblikk i den bankmessige siden ved organisasjonen. Jeg har i tillegg til intervjuer hatt samtaler med organisasjonens nåværende ledelse, såvel styrets leder (inntil mai 1994), som foreningsleder og kontorsjef. Parallelt har jeg gjennomført intervjuer med og hatt kontakt med tidligere ledelse. Jeg har deltatt på ett årsmøte i foreningen, og har holdt meg oppdatert gjennom telefonkontakt med ledelse, samt et utvalg av regionombud (2 av 4) og lokalombud/lokalforeninger (8 av 36). I tillegg har jeg brukt skriftlig materiale, både dansk og svensk, både i form av referater fra årsmøter, brosjyrer, medlemsblad, samt internt blad som går til tillitsvalgte. I tillegg har jeg brukt Bogen om J.A.K. I og II: (den danske) bevegelsens egen dokumentasjon²²⁹ av sin historie, og en hovedfagsoppgave i historie²³⁰ om J.A.K. i 1930-årene fra Københavns Universitet. Det skriftlige materialet for JAK i Sveriges tidlige periode, er sparsomt, og det finnes ikke noe systematisk arkiv. Jeg har fått låne en ukomplett samling av referater fra årsmøter fra en av stifterne, med referat fra stiftelsesmøte og de første årene, samt fra enkelte av årene fremover. Fra dette materialet har jeg blant annet hentet tall for medlemsutvikling, som imidlertid ikke blir fullstendig for de første 25 år.

4.3.2. Cultura og Nettverkskreditt

I studiet av Cultura og Nettverkskreditt har jeg hovedsakelig brukt intervju med ledelse, kombinert med skriftlig materiale, i tillegg har jeg deltatt på 2 styremøter i Cultura. Jeg har i tillegg besøkt og gjennomført tilsvarende intervju med Triodos, Culturas søsterorganisasjon i

---

²²⁸Se Vedlegg II

²²⁹ Hohlenberg og Kristiansen, 1985, Sørensen, 1985.

²³⁰ Ulrichsen, 1978.

Zeist i Nederland, samt hatt en samtale i Norge med en representant for Gemeinschaftsbank i Bochum.

4.4. Forskerrolle

Jeg har forsøkt å tilstrebe empatisk nøytralitet²³¹, der jeg i møtet med personer og skriftlige kilder i mine case i størst mulig grad har forsøkt å forstå. I forhold til mine funn, tilstreber jeg imidlertid nøytralitet. I forhold til Cultura og Nettverkskreditt har min rolle begrenset seg til den utenforstående observatør. I forhold til JAK hadde jeg større forhåndskunnskaper, og foretok dypere studier av lengre varighet, og som involverte langt flere personer. Forskerollen i forhold til JAK endret seg gradvis fra utenforstående observatør til deltakende observasjon, i løpet av min praktikantuke, da jeg ble kjent med at organisasjonen var truet av akutt likviditetskrise. Mine samtaler med ledelsen fra dette tidspunkt var preget av felles engasjement for å forhindre krisen i å inntreffe, uten at jeg i ettertid kan se at noen handlet annerledes enn de sannsynligvis hadde gjort i mitt fravær.

4.5. Personlig bakgrunn for å studere emnet

4.5.1. Forholdet til JAK

Jeg har kjent til JAK og alternative finansieringsinstitusjoner siden 1989, og har interessert meg for spørsmålet om pengesystemets betydning i forhold til miljø og bærekraftig utvikling. Jeg oversatte Margrit Kennedys bok *Det nye pengesystemet* til norsk, og fant at JAK langt på vei representerte den samme tankegang i forhold til renter, i tillegg til å være et rentefritt system i praksis. Jeg er medlem av JAK i Sverige, hvor jeg også er bruker av spare- og lånesystemet, og har finansiert bolig med JAK-lån. Jeg er videre ideelt medlem av J.A.K. Landsforening i Danmark. Jeg deltok i et initiativ i 1991 for å få igang en norsk avdeling av JAK, som ikke lyktes. I den forbindelse deltok jeg, med sikte på å få igang virksomhet i Norge, i etableringen av en nordisk JAK-organisasjon (JAK Norden), der veteraner i det svenske og danske JAK deltok. Da denne organisasjonen ble en del av en konflikt mellom det svenske JAKs ledelse og de svenske veteranene, sa jeg opp mitt medlemskap i organisasjonen, som i dag drives under navnet Nordiska Sparlån i konkurranse med JAK i Sverige.

Jeg er dermed sympatisk innstilt til ideen om rentefri økonomi, uten at jeg har lyktes i å trenge tilbunns i de fulle konsekvenser av et slikt system gjennomført på generell basis, hvor jeg fremdeles regner meg som agnostiker.

4.5.2. Forholdet til Cultura og antroposofisk finansieringsvirksomhet

En person fra Cultura deltok i arbeidet med etablering av JAK i Norge, og Cultura stilte også lokaler til rådighet. Jeg ble imidlertid på det tidspunktet ikke nærmere kjent med Culturas finansieringsvirksomhet og ideologiske forankring. Jeg ble derimot introdusert til den

---

²³¹Patton, 1990, s. 58

antroposofiske tilnærming til økonomi, samfunn og penger gjennom en privat studiegruppe om økonomi og samfunn fra 1991.²³²

4.5.3. Forholdet til Nettverkskreditt og kvinnelige etablerere

Jeg har arbeidet med kvinnerettet næringsutvikling i distriktene fra 1983-1990, først med ansvar for implementeringen av kvinnerettede tiltak i Distriktenes utbyggingsfond, siden med etablereropplæring for kvinner i regi av Statens teknologiske institutt, og siden i regi av eget firma. Jeg deler derfor Nettverkskredits utgangspunkt: At mangel på (små) lån er et av de viktigste hinder for at kvinner kan komme igang med virksomhet.

Jeg har derfor en forhistorie og erfaring i forhold til samtlige av de case jeg bruker, noe jeg forsøker å utnytte i studiene av de enkelte case. Jeg forsøker imidlertid å unngå å ta stilling til sannheten i de enkelte organisasjoners verdensbilde.

4.6. Reliabilitet og validitet

Jeg har foretatt datainnsamlingen så nøyaktig jeg har kunnet, og tatt utstrakte feltnotater, både i form av så ordrett som mulig gjengivelse av intervjuer og spontane utsagn underveis, og i form av andre observasjoner. Jeg gjengir kilde når jeg siterer personer fra ledelsen. Når jeg siterer vanlige ansatte eller medlemmer gjengir jeg ikke kilde, i hovedsak utfra en betraktning om hvorvidt det kan tenkes å føre til ubehageligheter for vedkommende.

Intervjuer og notater er lagret på diskett og i utskrift. Utkast til kapitlene om de enkelte organisasjoner er dem sendt til uttalelse, og forslag til rettinger og omformuleringer er , så langt det var mulig, innarbeidet i den foreliggende teksten.

Selv om jeg fordyper meg i JAK og går langt mer overflatisk tilverks i forhold til de øvrige to organisasjonene, har jeg tilstrebet å få en sammenliknbar oversikt over og forståelse for de ulike organisasjonene. Jeg tilstreber derfor størst mulig likhet i metode og tilnærming på de to dybdenivåer jeg har valgt.

Jeg har videre redegjort ovenfor for min personlige bakgrunn for studiet av de ulike case, slik at leseren selv kan ta stilling til eventuelle skjevheter i fremstilling og tolkning.

---

²³²Studiegruppen NoraVinn, som ble etablert etter initiativ fra Erling og Ruth Mikkelsen.

5. J.A.K.²³³ – RENTEFRIFINANSIERING, BAKGRUNNEN I DANMARK

5.1. Idégrunnlag

J.A.K. står for Jord, Arbeid, Kapital (i betydningen realkapital), de klassiske produksjonsfaktorene, og henspiller på bevegelsens syn at det er i samspill mellom disse faktorene at (virkelige) verdier skapes. J.A.K.-bevegelsens idégrunnlag ble utviklet av landinspektør Karl Engelbrecht Kristiansen, i tiden fra omkring første verdenskrig, og frem til dannelsen i 1931. Bevegelsens grunnidé var utopisk: Et alternativt samfunn, en “sunn økonomi” uten arbeidsløshet, med økonomisk frihet og løsning på gjeldsproblemene for vanlige folk (bønder), og “virkelig folkestyre”. Bevegelsens idégrunnlag kan deles i en pengeteori og en demokratiteori. I tillegg må bevegelsen ses som en livsstilsbevegelse, der fredssaken, spørsmål om sunnhet (avhold fra tobakk og alkohol), og interesse for biodynamiske dyrkingsmetoder var et element.²³⁴

5.1.1. Pengeteorien

Pengeteorien tar utgangspunkt i det faktum at alle penger kommer i omsetning som gjeld, og at pengene ved sin sirkulasjon skaper en stadig voksende gjeld, ved at de når de kommer tilbake til banken som renter og avdrag på lån, danner grunnlag for nye lån, i det uendelige. Dermed pålegges vanlige folk en tyngende gjeldsbyrde som holder dem i økonomisk ufrihet, videre påføres hele samfunnet en stadig voksende gjeld som det ikke er mulig å betale ned. Ettersom pengene går til å nedbetale renter og gjeld, trekkes de ut av sirkulasjon og økonomien går i stå på grunn av mangel på penger som byttemiddel, noe som fører til arbeidsløshet og avsetningsproblemer.

Grunnen til problemet ses i at penger både er omsetningsmiddel, verdimål, og selvstendig vare. “Varen” penger koster (nesten) ingenting i produksjon, men må kjøpes dyrt av dem som trenger lån, som er bønder og vanlige folk. Ettersom penger er helt nødvendig for å delta i det økonomiske liv, får den som har kontrollen over pengene makten over produksjon og produksjonsmidler. De virkelige verdiene, som eiendom, må pantsettes for å få tilgang til penger som byttemiddel. Resultatet blir

*“at størstedelen af Landets Værdier og Udbyttet af Generationers Arbejde langt frem i tiden er pantsat til “Kapitalen” i Indland og Udland i en sådan Udstrækning at den, hvad Øjeblik den vilde, kunde inddrage al Ejendom og alle Værdier og gjøre Størsteparten af Jordens Befolkning hjemløs og subsistensløs”*²³⁵

Når så ikke skjer, er det nettopp fordi gjelden er en inntektskilde for dem som tjener på rentene, og at disse derfor har interesse av at gjelden skal bestå – og vokse. Kristiansen krevde

---

²³³ Mens den danske foreningen bruker J.A.K., bruker den svenske foreningen JAK. Jeg følger de respektive skrivemåter når jeg omtaler henholdsvis J.A.K. i Danmark og JAK i Sverige.

²³⁴ Ulirchsen, 1974, s. 141

²³⁵ Hohlenberg og Kristansen, 1934, s. 21

derfor et pengesystem som, motsatt det gamle, innløste og avskaffet gjeld, og som sørget for at pengemengden tilsvarte behovet i realøkonomien, slik at mangel på penger ikke kom i veien for de økonomiske transaksjonene.

J.A.K. hevdet videre at grunnlaget for pengenes verdi er den samlede produksjon som folket presterer, ikke for eksempel gullreserven i Nationalbanken (dette var på gullstandardens tid). Derfor bør fellesskapet også ha makten over omsetningsmiddelet. Dette skal i praksis skje gjennom

*“ at Fællesskabet udsteder Penge med Dækning i Landets Grundværdier og stiller dem til Raadighed i saa stor Mængde, at de svarer til Vareproduktionen, og paa en saadan Maade at de ikke ved at gaa ind i Omsætningen skaber en stadig voksende Gjæld...”*²³⁶

Grunnideen er altså å skape et rentefritt betalingsmiddel, som ledd i det utopiske målet om et mer rettferdig samfunn.

5.1.2. Det rette styre

Kristiansen så det parlamentariske system og “partistyre” som et falskt folkestyre, der folket ikke hadde noen reell innflytelse. Mot dette falske folkestyre, der regjeringen er en selvsupplerende klikk og velgerne bare kan stemme på kandidater som partiene har stilt opp, og bare når det er valg, setter Kristiansen opp “det rette styre”.²³⁷ Det rette styre er basert på:

- Prinsippet om fri valgrett, som betyr at alle personer som sier seg villige er valgbare. Medlemmene overdrar sine stemmer til den person de har tillit til, og kan når som helst flytte sin stemme til en annen person, hvilket betyr at man får en form for permanent generalforsamling.
- Kvalitetsmetoden ved avstemninger. Kvalitetsmetoden består i at man stemmer over alle forslag i den rekkefølge man ønsker dem vedtatt, og at alle forslag settes opp mot hverandre. Dette gir et matematisk riktig bilde av velgernes ønsker, og sikrer at vedtaket ikke blir det kompromiss som kanskje de færreste ønsker, noe som er matematisk mulig ved enkel flertallsavgjørelse uten å stille forslagene opp mot hverandre.

I praksis tok det tid før “det rette styre” ble innført i J.A.K.s egen organisasjon under Kristiansens ledelse,²³⁸ og i kraft av en unntaksregel som gir lederen anledning til å fatte beslutninger på egen hånd, samt muligheten for å overføre stemmer under “den frie valgrett” hadde lederen i bevegelsens første år stor makt, mens medlemmenes innflytelse var begrenset.

---

²³⁶ Ibid., s. 28

²³⁷Hohlenberg, Kristiansen, op. cit., s.48-64

²³⁸Ulrichsen, op. cit., s. 47

5.1.3. Inspirasjonskilder i samtiden

Både selve pengeteorien og argumentasjonen for den har tildels slående likhet med Silvio Gesells teori. Løsningsforslaget atskiller seg imidlertid fra Gesells, idet mekanismen med en negativ rente som middel til å holde pengene i omløp ikke inngår i Kristiansens forslag. Ulrichsen henviser ikke til Gesell eller de samtidige fripengeforsøkene i andre land under gjennomgangen av personen Kristiansen og hans inspirasjonskilder.²³⁹ Deres hovedanliggende; et omsetningsmiddel som virker, og vurderingen av krisen som en omsetningskrise som skyldtes mangel på penger, er imidlertid sammenfallende.

Kristiansen arbeidet for en internasjonal utbredelse av J.A.K. Et av de få samtidige initiativer som Kristiansen i brev skal ha oppgitt å kjenne²⁴⁰ er bytteselskapet WIR (Wirtschaftsring Genossenschaft) i Schweiz, som han hevdet ble startet etter mønster av J.A.K. WIR er, sammen med J.A.K. den eneste overlevende av pengeforsøkene fra 30-tallet, og er en sammenslutning av bedrifter som bruker et girossystem basert på "pengeenheten" WIR, tilsvarende, (men ikke mulig å veksle i) schweizerfranc i forholdet 1:1. WIR fremstår i dag som et meget profesjonelt foretak med milliardomsetning, der omkring 1000 bedrifter er medlemmer. I takt med profesjonaliseringen har selskapet fjernet sporene av sitt ideologiske opphav fra vedtekter og organisasjon, og det fremgår av selskapets materiale i dag ingen ambisjoner om å medvirke til pengereform som ledd i en endring av grunnleggende trekk i det økonomiske system. Systemet består imidlertid og fungerer som et rentefritt (giro-)pengesystem til beste for deltakerbedriftene. Systemet finansieres av en avgift på 1% av innestående på konto, noe som samtidig, i tråd med Gesells anbefaling, virker som et incitament til økonomisk aktivitet innen systemet.

I Norge fremmet Bertram Dybwad Brochmann beslektede tanker. Mens Kristiansen var handlingsorientert, mente Brochmann imidlertid at det var nødvendig med en mentalitetsendring først. Han startet eget forlag og avis, skrev en rekke bøker og stiftet partiet Samfundspartiet som han representerte på Stortinget fra 1934-36. Et møte mellom Kristiansen og Brockmann skal ha forløpt meget kjølig, og avstedkom ikke noe samarbeid."Nyorienteringsbevegelsen" har frem til i dag fortsatt et studie- og opplysningsarbeid basert på Brockmanns ideer, men uten å nå ut over en mindre krets.²⁴¹

Kristiansens løsning med grunnverdi som dekning for pengene, må tilskrives innflytelsen fra Henry George²⁴², som han beskjeftiget seg med i unge år. Jordreform var imidlertid også en integrert del av Gesells teori, uten at denne delen av teorien ble forsøkt satt ut i livet i fripengeforsøkene. Ellers var Kristiansen opptatt av Rudolf Steiners ideer, og Johannes Hohlenberg, som skrev den første Bogen om J.A.K., og siden var redaktør av J.A.K.-bladet, var også leder av det antroposofiske selskap i Danmark. Kristiansen var kristen og deltok i sekten Mazdasnan, som blant annet la vekt på kosthold og sunnhet. Han var opptatt av

---

²³⁹Ibid., kap 2

²⁴⁰Ibid., s. 104

²⁴¹Blant annet gjennom bladet Alternativt Samfunn, som utgis av Even Lorch Falch

²⁴²George, 1879

astrologi og J.A.K. må sies å ha vært del av en større alternativ bevegelse med innslag av mystikk og visse religiøse drag fra starten.²⁴³ Kirken var imidlertid fullstendig avvisende.

5.2. Pengeforsøkene i Danmark i 1930-årene

Andelsselskabet Jord, Arbeid, Kapital ble stiftet som andelslag på et møte i Kolding den 11-2-31. I løpet av de neste fem årene gjorde J.A.K. flere forsøk på å iverksette sine ideer, men møtte sterk motstand, både fra myndighetenes side og fra opinionsdannerne i samtiden. Fra 1931 til 1935 vokste organisasjonen likevel til en bevegelse med anslagsvis 35 000 medlemmer,²⁴⁴ fordelt på omkring 700 lokalkretser. Sterkest sto bevegelsen i Sønder Jylland, der Kristiansen selv kom fra. Ulrichsen²⁴⁵ peker på den økonomiske krisen som hovedårsak til bevegelsens tilslutning, og peker på at krisen rammet hardest i Sønder Jylland, som hadde store gårder basert på produksjon for eksport, slet med stor gjeld, og fikk store problemer når blant annet det engelske markedet svant inn.

Bevegelsen startet med å foreslå en storstilt “valutaplan”²⁴⁶ som ledd i den økonomiske frigjøringen av de sønderjydske bøndene. Hovedtanken var at selskapet skulle overta første prioritet i alle eiendommer som ble innmeldt i selskapet. Med grunnlag i den beregnede grunnverdien skulle selskapet utstede andelsbeviser, som skulle være gyldige som betalingsmiddel. Disse skulle så innløses mot nasjonalbankpenger i nasjonalbanken. Med disse pengene skulle man tilbakebetale gjelden. Denne nyutstedelsen av penger med dekning i den sønderjydske jord, skulle være sønderjydenes felleskapital, og en avgift (grunnrente) for å besitte grundverdiene skulle dels dekke administrasjonsutgiftene med systemet, og dels gå til andelsselskapet, som igjen ville dele ut overskuddet til andelseierne. Man var imidlertid på det rene med at denne planen ikke var gjennomførbar. Et mer langsomtvirkende alternativ gikk ut på:

*“at danne selvstændige Produktionskredse ved Sammenslutning af de forskellige Virksomheder, der produserer de forskellige Varer, der er Brug for, og indenfor disse Kredse erstatte den alminnelige Mønt med den reelle grundværdidækkede, og under Andelsformer naa frem til den økonomiske Frigørelse...”*²⁴⁷

Dette ble forsøkt gjennomført med andelspengene.

5.2.1. Andelspengene

I april 1931 begynte selskapet med å utstede egne penger. Fremgangsmåten var at man utstedte kvitteringer mot vanlige penger, og lot andelsmeieriet fungere som bank. Isteden for å

---

²⁴³Ulrichsen, op. cit., s. 143

²⁴⁴ Ibid. s. 62. Anslaget over medlemstall er usikkert, ettersom det ikke foreligger noen fullstendig oversikt over medlemsutviklingen.

²⁴⁵ Ibid. s. 22

²⁴⁶Hohlenberg og Kristiansen 1934, s 31

²⁴⁷Ibid.,s. 34, der det heter: “At Nationalbanken ikke vilde gaa med til denne Fremgangsmaade var naturligvis paa forhaand klart.”

betale for bøndernes produkter med vanlige penger, betalte meieriet med andelspenger, samtidig som en tilsvarende sum ble satt på bankkonto. Andelspengene hadde følgelig dekning i vanlige penger, og kunne også veksles inn i vanlige penger. Hensikten var imidlertid at andelspengene skulle erstatte vanlige penger som omsetningsmiddel. De pengene som sto i banken som sikkerhet skulle danne et fond, som litt etter litt skulle brukes til å innløse gjeld på medlemmens eiendommer, mot pant i eiendommen, slik at sikkerheten for andelspengene gradvis skulle omdannes fra penger til jord. I kjølvannet av store folkemøter med 3-4000 deltakere ved årsskiftet 1931-32, begynte bevegelsen å vokse, og det ble utstedt stadig nye serier med andelspenger. Sommeren 1933, anslo J.A.K. selv mengden av andelskroner i omløp til 2 millioner.²⁴⁸ Dette utgjorde i så fall omkring 0,6% av den samlede pengemengde i Danmark på denne tiden(i alt 350. mill.kr.).

Mens media var velvillige til bevegelsen i starten, snudde stemningen snart, ettersom fremtredende representanter for myndighetene gikk ut mot bevegelsen i offentlige debatter og pressen. Fra 1.1.1933, ble andelspengene forbudt.²⁴⁹ Kristiansen ble siden dømt for utstedelsen av andelspengene, og ilagt bot. Allerede kort etter forbudet mot andelspengene, satte man imidlertid igang med neste forsøk.

5.2.2. Rentefrie lån

Ettersom man ikke lenger kunne utstede egne penger, innførte man et system for rentefri finansiering med bruk av vanlige penger. Gjennom å spare i en felles kasse, kunne medlemmene gi hverandre lån etter tur, mot en administrasjonsavgift. Ulrichsen mener ideen kom fra tilsvarende "credit unions" i England og Tyskland.²⁵⁰ Lånesystemet bygde på at innskylteren måtte sette inn minst 15% av ønsket lånesum. Lånesummen ble beregnet etter et fordelingstall basert på innskuddets prosentvise størrelse, multiplisert med tid. Minste sparetid var 14 dager. (Dette gir et minste fordelingstall på 14 dager X 15 % = 210). Det var under dette systemet at J.A.K. vokste til "*en Folkebevægelse, der er uset i vort Land.*"²⁵¹

Motstanden fra myndighetene ble imidlertid stadig sterkere, og den 27. 2. 1934 ble det fremmet forslag i Folketinget om en lov som er blitt kjent under navnet "J.A.K.-loven."²⁵² Loven ville etter J.A.K.s mening gjøre det umulig å fortsette virksomheten, som ga Sparekassetilsynet fullmakt til etter eget skjønn når som helst å forby virksomheten, og vedtok å stenge finansieringsavdelingen. Etter visse endringer før loven ble vedtatt i mai,

---

²⁴⁸ Det siste sikre tallet er 450 000 i andelskroner i desember 1932. Etter dette tidspunkt finnes ingen oversikt over den fortsatte pengeutstedelsen. Ibid., s.81

²⁴⁹ Etter § 170 i den nye straffeloven, der det het:

"Med bøde eller hefte indtil 3 mdr. straffes den, som uden hjemmel i lovgivningen forfærdiger, indfører eller udgiver på ihændehaveren udstedte forskrivninger, der fremtræder som bestemt til i snævrere eller videre kredse at benyttes som betalingsmiddel mand og mand imellem, eller som må forventes at ville blive benyttet paa denne maade. Udenfor foranstaaende bestemmelse falder fremmede pengesedler."

²⁵⁰ Ulrichsen, op.cit., s. 89

²⁵¹ Ibid, s. 92

²⁵² Forslag til Lov om visse Spare- og Udlaansvirksomheder, gjengitt i sein helhet i Hohlenberg, kristiansen, op.cit., s.169-174

vedtok man å tilpasse seg de krav loven stilte og søke godkjenning, men det lyktes ikke å skaffe nødvendige midler. I en periode lyktes man å videreføre noe av driften i form av Andelskassen J.A.K., som var blitt startet som et supplement til finansieringsavdelingen i 1934. Denne hadde fulle rettigheter som pengeinstitutt, og opprettet 35 kontorsteder som arbeidet med sjekksystem og rentefrie lån. Aktiviteten i form av omsetning pr. måned økte fra kr 70 000 i april 1936 til 1,7 mill. kr. i desember samme år.²⁵³ Veksten ble imidlertid fulgt av en kostnadsvekst som sammen med mangelen på bankkompetanse førte til at driften måtte stanses.

5.2.3. Avregningsentralen

Parallelt med det rentefrie lånesystemet, opprettet J.A.K. i 1934 også avregningsentralen, "J.A.K. Clearing", som var et byttesystem, som fungerte med et kontosystem, lik det WIR brukte, og som i dag igjen er i sterk vekst mange steder i verden, under navnet LETS-systemet, oppfunnet og startet av av Michael Linton i Canada.²⁵⁴ Dette systemet har stor likhet med et sjekksystem, bortsett fra at innestående på konto ikke forrentes. Deltakerne i systemet har videre tilgang til rentefrie kreditter innen systemet. Myndighetene grep imidlertid inn igjen, og forbød også denne virksomheten i 1935.

I 1944 etablerte J.A.K. igjen et rentefritt fordelingssystem, og fikk nå drive virksomheten uten at myndighetene grep inn. Bevegelsen var imidlertid kraftig redusert siden sine glansdager, etter de mange konfrontasjonene med myndighetene. Ulrichsen peker på bedringen av økonomien, som gjorde at behovet ikke lenger var så stort, samt at mange medlemmer kunne være blitt skuffet over ikke å få sine ønsker oppfylt, og over at J.A.K. i en tid nærmet seg nazistene.²⁵⁵

5.2.4. J.A.K.-banken

I 1958 startet man J.A.K.-banken, som arbeidet både med vanlig innskudds- og lånevirkosomhet, og med rentefrie lån. Banken ekspanderte utover 1960-tallet, og opprettet mange filialer. Banken kom til å få et sterkt fotfeste blant økologiske bønder, som praktisk talt alle var medlem av J.A.K. På midten av 1960-tallet var den den raskest voksende bank i Danmark. Fra 1968 stagnerte innskuddene, og banken måtte fusjonere med en annen bank i 1973, og det rentefrie alternativet bortfalt.

5.2.5. Andelskassene

Etter J.A.K.-bankens fall, ble det utover 1970-tallet, åpnet mindre, selvstendige andelskasser som viderefører prinsippet med en rentefri og en "normal" avdeling fra J.A.K. banken, og tallet på andelskasser er i dag 12. Kassene samarbeider gjennom Foreningen af J.A.K. Andelskasser. Flere av kassene har imidlertid hatt problemer med oppslutningen, såvel som med økonomi, og det har vært flere fusjoner og nedleggelsers de siste årene. Medlemstallet i

---

²⁵³Ulrichsen, op. cit., s. 100

²⁵⁴Se for eksempel Langset, 1993

²⁵⁵Ulrichsen, op. cit., s. 144-145

Landsforeningen J.A.K. er omkring 1000, og bevegelsen later fremdeles ikke til å ha kommet seg over det store slag J.A.K.-bankens fall representerte.

6. JAK I SVERIGE

6.1. Starten i 1965, med røtter i datidas alternativbevegelse.

Ideen kom til Sverige via økologisk landbruk. En av de senere grunnleggerne, Åke Mobrandt, var i Danmark i 1959 for å besøke en økologisk gård. Han forteller at han la merke til at det var et stjerneformet merke på gavlen, og spurte hva det betydde. “Det er min bank”, var svaret, som han fant noe underlig. Her fikk han for første gang høre om J.A.K.-banken, fikk adressen til en filial, og reiste dit og snakket med dem. En av de øvrige initiativtakerne, Gunnar Videgård, var sekretær i den internasjonale foreningen for organisk jordbruk, og leder av den svenske biodynamiske forening.

Den 18. september 1965 ble JAK:s Riksförening för ekonomisk opplysning stiftet med 18 medlemmer, og konstituerende årsmøte holdt den 30.01.1966. Man samarbeidet i begynnelsen nært med J.A.K. i Danmark. Blant annet deltok direktør i J.A.K.-banken, Halvdan Kristiansen (Kristian Engelbrecht Kristiansens sønn) i styre og ulike arbeidsgrupper for å forberede igangsetting av spare- og lånesystemet. JAK i Sverige brukte også det danske J.A.K.-bladet, der man hadde en fast spalte de første årene, som informasjonskanal til sine medlemmer.

JAK i Sverige sprang ut av ulike “alternative” miljøer; økologiske bønder, vegetarianere, syndikalister, personer innen Martinusbevegelsen²⁵⁶, såvel som det antroposofiske miljø. Åke Mobrandt, fremhever at det er “rare folk som må komme med rare ideer”, men at de var nøye på ikke å blande inn annet tankegods, men prøvde å holde JAK-ideen for seg selv, slik den var blitt formulert i Danmark: “Det er farlig å koble to rare ideer. Vi holdt JAK-ideen for seg selv.” Han kritiserer nåværende ledelse for å ha gitt opp dette prinsippet: “Nå har de begynt med det. Kaller det kooperativ.”²⁵⁷

6.2. Målsetting og ideologisk grunnlag

Den svenske organisasjonens ideologiske grunnlag var, som i Danmark, en overbevisning om rentens skadevirkninger for økonomi og samfunn, og ønsket om å utbre kunnskap om dette og bygge opp et rentefritt alternativ. Målsettingen var:

“att sprida kännedom om ränteprincipens skadeverknader på samhället och att främja ekonomiskt samarbete för genomförandet av räntefri finansiering.”

Ambisjonen i starten var at JAK-systemet skulle vokse og bli et alternativ til det tradisjonelle systemet. Så sent som i 1987 skriver Per Almgren, daværende leder av JAKs fordelingsnemd, at bare JAK får noen tiendels prosent av sparerne i Sverige (anslagsvis 16 000 medlemmer) vil

---

²⁵⁶ Martinus, pseudonym for den danske mystikeren Martin Thomsen, 1890-1981. Hans hovedverk er Livets Bog i 7 bind. I en visjon ser Martinus hvordan alt er evig og alle ting henger sammen og utvikler seg mot et høyere nivå. Kosmologien omtales som en form for panteisme. Martinus Institut i København utgir i dag hans bøker på flere språk, arrangerer kurs og utgir bladet Kosmos. Tanken om JAK i Sverige skal ha blitt tent hos svenske deltakere på et kurs på Martinusbevegelsens kurssted på Nord Sjælland.

²⁵⁷ Intervju med Åke Mobrandt, 11.11.93

man kunne påvirke det generelle rentenivået, og om man får noen prosent, vil man kunne endre hele økonomien.²⁵⁸ At ambisjonen var å endre økonomien, fremgår også av at Almgren en tid korresponderte med Olof Palme, og forsøkte å påvirke ham til å fatte interesse for rentesspørsmålet.

Både pengeteorien og delvis den særegne demokratioppfatningen, var en del av JAKs ideologiske fundament fra starten. JAK-tradisjonen når det gjelder demokrati, ble bare i begrenset grad overtatt av den svenske organisasjonen. Man har imidlertid holdt fast ved kvalitetsmetoden ved valg mellom flere forslag.

6.2.1. Pengeteorien

Pengeteorien i svensk drakt ble formulert slik.²⁵⁹

Rente = arbeidsfri inntekt.

Rente er definert som all arbeidsfri inntekt som baserer seg på eiendom, herunder jordeiendom, bygninger, aksjer, fabrikker eller naturressurser.²⁶⁰ Ifølge JAKs definisjon av rente vil den kostnaden man betaler for et banklån ikke i sin helhet være rente, men en del vil være betaling for arbeid i forbindelse med lånetransaksjonen og for bankens kostnader for maskiner og bygninger. Bare det overskytende vil være rente. Rentesystemet fører ifølge JAK til følgende problemer:

Høyere priser. Alle priser vil ha én del som er rente, én del som er innkjøpte varer og tjenester og én del som er arbeidskostnad. Den som får rente på sine penger får betaling uten å yte noen arbeidsprestasjon. Den ekstra kostnaden dette medfører i produksjonen, legges på prisen, og må betales av alle som kjøper. Produktene blir dermed dyrere enn om bedriften bare skulle betale for kostnaden med administrasjonen av lånet.

Omfordeling av rikdom fra flertallet til mindretallet. Den rente den enkelte får på sine innskudd, kompenserer ikke for de samlede renteutgifter vedkommende har, både direkte på egne lån og gjennom den akkumulerte rentekostnaden i prisene. For å komme positivt ut i rentesystemet burde man i Sverige i 1987 ha en rentebærende formue på minst 600 000 kr. Det store flertall, og også personer som oppfatter seg som relativt formuende, vil tape. Omfordelingen av rikdom blir særlig tydelig mellom land, der den tredje verden betaler "i-hjelp" til de rike land gjennom renter på sine lån.

Økende gjeldsbyrde og mangel på penger. Renteinntekter blir ikke i sin helhet brukt til innkjøp av varer og tjenester. Dermed vil det oppstå mangel på penger, som igjen skaper

---

²⁵⁸Almgren, 1987, s. 4

²⁵⁹Jeg følger her brosjyren "JAK räntefri ekonomi, en ekonomi i balans med människa och natur", 1994, samt *ibid.* Jeg velger å følge Almgrens resonnementer der disse går lenger enn brosjyren, idet Per Almgren var bevegelsens fremste ideolog og teoretiker frem til 1993.

²⁶⁰Jfr. Keynes' syn at all formue/eiendom kan anta pengekarakter.

behov for nye lån, som skaper ny gjeld og nye renteinntekter, hvor en del unndras sirkulasjonen og igjen skaper mangel på penger, i det uendelige.

Voksende arbeidsløshet. Resultatet av økende gjeld og rentekostnader blir at det blir mindre til lønninger, noe som fører til innsparinger som gir voksende arbeidsløshet.

Inflasjon. Pengemangel og arbeidsløshet kan motvirkes gjennom å tilføre nye penger, som staten låner av riksbanken for å kjøpe varer og tjenester. Om det utstedes flere penger enn veksten i varer og tjenester, blir det inflasjon.

Miljøproblemer og tidsmangel. For at det ikke skal bli arbeidsløshet, må pengemengden økes, for at dette ikke skal føre til inflasjon, må det stadig produseres mer varer og tjenester. Dette fører til et stadig større forbruk av ressurser som truer miljøet. Videre vil man ikke ha tid til å forbruke en uendelig mengde varer og tjenester.

Miljøargumentasjonen har gradvis blitt mer fremtredende i JAKs presentasjonsmaterieil. Mens brosjyrer frem til 1992-93 først og fremst fremhevet det privatøkonomisk lønnsomme ved JAK-lån, har man siden 1993²⁶¹ lagt større vekt på samfunnsmessige betydningen av rentefri økonomi også i presentasjonsmateriellet. Innholdet er imidlertid alt overveiende det samme som man tidligere presenterte i artikler og medlemsblad.

Målet er en rentefri økonomi, der finansiering skjer til selvkost. Et lavere rentenivå kan innføres i Sverige alene, og vil gi fordeler for svenske produsenter. Videre vil det ikke bli noe problem at kapitalen flykter til utlandet. Så lenge bedriftene finnes i Sverige, vil de måtte hente pengene hjem igjen etterhvert for å bruke dem der. Et lavere rentenivå vil tvert om på sikt trekke penger til seg fra utlandet. Problemet er overgangen. Denne kan skje gjennom at det gradvis innføres økonomiske samarbeidsformer uten rente, samtidig som man informerer om rentens skadevirkninger.

“Det är vad vi försöker i JAK”, heter det i 1987.²⁶²

6.2.2. Ny målsetting

Ved omorganisering av virksomheten til økonomisk forening i 1993, heter det om formålet:

“att främja medlemmarnas ekonomiska intressen genom at informere om räntefri ekonomi och genom att för medlemmarnas rekning till så låg kostnad som möjligt bedriva räntefri in- och utlåningsrörelse.”

Her har vekten skiftet fra “rentens skadevirkninger for samfunnet”, til “medlemmenes økonomiske interesser.” Dette står noe i motstrid til den mer ideologiske/samfunnsmessige profileringen i brosjyrene. Ved årsmøtet i 1994 ble det fremmet forslag til ny formålsparagraf, der ordet rentefri var utelatt. Forslaget ble imidlertid nedstemt.

---

²⁶¹Den første brosjyren der miljøargumentasjonen kom først kom i 1993, og het “JAK räntefra sparlån, vision om en ekonomi i balans med naturen.”

²⁶²Almgren, op. cit., s. 4

6.3. Organisasjonen

Etter at myndighetene ikke ville godta at virksomheten ble organisert som økonomisk forening, ble den opprinnelig organisert som en ideell forening, JAK Riksförening. Dette var økonomisk ugunstig, idet det blant annet førte til at man ikke fikk trekke utgifter til drift av på skatten. Løsningen ble at man i 1980 etablerte en økonomisk forening, Toroiden, som skulle ta hånd om drift på oppdrag av den idelle foreningen. Lånevirkosmheten skjedde i regi av fordelingsystemet, som ble valgt av årsmøtet i Riksföreningen, og frem til 1985 ble drevet av JAK-fondet. I tillegg ble det opprettet et aksjeselskap, JAK AB, i hovedsak for å beskytte navnet. Dette forble et sovende selskap frem til høsten 1994.

Organisasjonen var i stor grad preget av Tordenskiolds soldater, og i all hovedsak drevet gjennom frivillig og ubetalt innsats. JAKs kontor i Stockholm hadde regelmessig åpningstid takket være en frivillig vaktordning blant aktive medlemmer. Også behandling av lånetransaksjoner og bokføring ble dels utført av frivillige på Stockholmskontoret, etterhvert med hjelp av deltidsansatte.

I 1985 ble arbeidet med bokføring og lånetransaksjoner overlatt til et lite regnskapsfirma som et medlem drev i Skövde. Skövde-avdelingen skulle siden bli sentrum for lånevirkosmheten. Virksomheten i Skövde ble drevet av Toroiden. I løpet av 1991/ 92 måtte stadig fler ansettes for å hankes med den økende arbeidsbyrden. Ved utgangen av 1992 var tallet på ansatte 15. Flere ble rekruttert fra bank, blant annet lånesjef. I 1992 ble en eiendom kjøpt for å huse virksomheten.

Organisasjonen var preget av den ad hoc utvikling som hadde funnet sted, dels som tilpasning til myndighetenes krav, med en uoversiktlig eske-i-eske-organisering som resultat, og sentralisering av kunnskap og ansvar hos et lite fåtall. At dette kunne gi grunnlag for misnøye, går frem av revisorberetningen fra 1987:

“Protokollen ger ett liknande intryck som för föregående år, en liten grupp personer utför en stor mängd arbete under rätt så stor oordning och utan stöd från gemene medlem.”²⁶³

Med medlemstilstrømningen i 1991-92, kom nye personer inn i ledelsen for Riksföreningen.

6.4. Medlemsutvikling

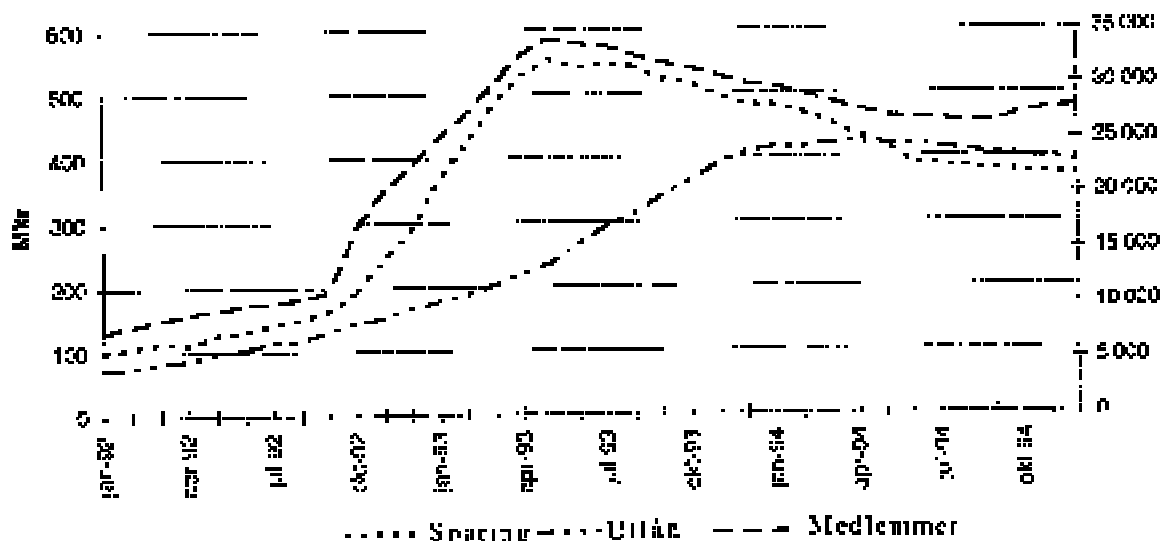
Foreningen hadde i sine første 20 år en meget langsom vekst i medlemstall, og hadde i 1980 ikke mer enn 140 medlemmer, en økning på 10 fra året før. “Blygsamt, men vi planerar en ökning av PR-sektorn” heter det i årsberetningen – og utover 1980-tallet begynte medlemstilstrømningen å øke. I løpet av 1986 økte medlemsmassen med 70%, fra 532, til 930 medlemmer. Den fortsatte å øke, men var i 1990 ikke kommet opp på mer enn ca. 2000. I 1991 var tallet økt til 8500, som i løpet av 1992 økte raskt, særlig i løpet av høsten, i kjølvannet av problemene i svensk økonomi, med valutauro og rekordrente på 500 %,

---

²⁶³ Revisorberetning for 1987

bankskandaler og skatteendringer. Den ideelle, hederlige og rentefrie foreningen ble plutselig som et fluepapir for desperate og desillusjonerte låntakere på jakt etter billig huslån. Ved slutten av 1992 var tallet ca. 24 000, og økningen fortsatte i 1993, med omkring 1000 medlemmer i måneden, til en topp omkring 35 000, da man igangsatte omorganisering og foretok endringer av sparlånesystemet.

Tabell 1: Medlemstall, sparing og utlåning²⁶⁴

Omorganiseringen, som jeg skal komme tilbake til, medførte at man måtte betale et ekstra innskudd for å få medlemsskap i den nye foreningen. Omkring 15 000 medlemmer unnlot å betale inn, og falt dermed bort som medlemmer i løpet av 1994.²⁶⁵ Det var imidlertid under halvparten av medlemmene som søkte om å åpne konto og som benyttet seg av sparlånesystemet. Grunnen til at den øvrige halvparten ble medlemmer, vet man ikke. Mange av dem som falt fra hadde ikke konto. Det er store forskjeller i medlemsflukt mellom ulike landsdeler og lokalavdelinger.²⁶⁶ Det later til at byer har hatt det største frafallet av medlemmer. Medlemstilstrømmingen har avtatt noe, men ligger fremdeles på noen hundre pr. måned, slik at samlet medlemstall ved utgangen av 1994 var omkring 28 500.

Det er en almen oppfatning at de medlemmer som nå har forlatt organisasjonen, i hovedsak er de som kom til i vekstperioden, lokket av presseoppslag om billige lån, og som ikke hadde noen ideologisk begrunnelse for å gå med. Flere lokalombud mener å ha registrert en endring i retning av at det nå igjen er mer ideelt innstilte mennesker, som har et langsiktig perspektiv, som kommer til og begynner å spare.²⁶⁷ Ettersom den kortsiktige lønnsomheten nå er kraftig

²⁶⁴Utarbeidet av JAK

²⁶⁵Det kan ikke fastslås at alle som unnlot å betale engangsavgiften dermed sa opp sitt medlemskap. Ettersom dette var noe nytt, må det forventes å kunne oppstått noe usikkerhet. Endel har betalt årsavgift, men ikke engangsavgiften i den "nye" foreningen. Det er dermed foreløpig ikke helt klart hvor stort frafallet har vært.

²⁶⁶Statistikk, JAKtuelt, nr. 16, 1994, s. 13

²⁶⁷Telefonsamtaler med lokalombud uke 3, 1995

redusert (jfr. gjennomgangen av spare- og lånesystemet nedenfor), virker dette som en rimelig observasjon.

6.5. Sparlånesystemet

Sparlånesystemet, som var konstruert og siden ble videreutviklet av Per Almgren, ble etablert i 1970. Det ble gjort omfattende endringer i systemet allerede i 1973, etter den danske J.A.K.-bankens sammenbrudd, for å sikre et rimelig forhold mellom inn- og utlåning, samt i 1983, etter ønske fra medlemmene om et mer forståelig system. Reglene fra 1983 gjaldt til 1993, da flere endringer ble innført.

Systemet bygger på det i utgangspunktet enkle prinsipp at den enkelte sparer til sitt eget lån, men ved å spare sammen, kan man raskere få ut en større sum enn om man skulle spare alene. Innskudd i foreningen gir sparepoeng, etter størrelse på innskuddet og sparetid. Sparepoengene gir rett til rentefritt lån, mot god sikkerhet, der man bare betaler den reelle administrasjonskostnaden ved lånet, som i gjennomsnitt gir en effektiv rente på omkring 2%. Lånets størrelse er avhengig av forhåndssparing, sparetid, tilbakebetalingstid og samlet likviditet ved det tidspunkt man ønsker lån. Samlet likviditet i systemet uttrykkes ved *fordelingstallet*,²⁶⁸ som uttrykker hvor mye av sparingen som kan skje i ettertid. Ved god likviditet kan man få låne inntil 19 ganger det grunnlån man har opptjent ved sparing på forhånd, mot å forplikte seg til tilsvarende sparing i ettertid. Fordelingstallet fastsettes av fordelingsnemden hver måned. Minste sparetid på forhånd er 1/2 år.

Dette systemet fungerte godt i løpet av 1980-tallet, da medlemstallet var økende, men likevel begrenset. Fordelingstallet svingte, men lå jevnt over høyt. En veteran forklarer det slik:

“De fleste som var med var ideelt innstilt. Mange som satte inn penger trengte ikke lån. Det viktigste var opplysningsvirksomheten, mange sparte ideelt. Når noen trengte lån, var det alltid penger i kassen, så vi ble vant med høye fordelingstall fra 15-19.”²⁶⁹

Frem til 1991 hadde man ikke hatt tap overhode, og det første tapet var også under 10 000 kr. Den lave tapsprofilen har holdt seg gjennom vekstperioden, med unntak av to store utenlandsengasjementer, som medførte store enkelttap i 1993, men uten på utgjøre noen trussel mot spare- og låne-systemet. At de fikk store konsekvenser for organisasjonen, skal jeg komme tilbake til.

Et medlem har mulighet for å velge mellom tre ulike kontotyper, hvor man enten kunne spare til seg selv, spare til fordel for et bestemt øremerket prosjekt, eller spare på en konto for etiske og miljø-prosjekter. I praksis var det først og fremst den første ordningen som ble benyttet, og lån har i all hovedsak hittil gått til privatbolig, selv om JAK har vært med å finansiere enkelttiltak, som for eksempel den antroposofiske Vidarklinikken.

---

²⁶⁸Fordelingstallet i det svenske systemet må ikke forveksles med fordelingstallet i det tidlige danske systemet. I det svenske systemet er fordelingstallet et styringsverktøy for å regulere forholdet mellom inn- og utlån.

²⁶⁹Intervju, Jerker Engborg, 17.01.95

Eva Stenius, som har vært med fra starten, trekker frem småforetak og koooperativ som en av målgruppene i starten. Hun sier:

“i vår idé inngår at aksjeeierformen er uforenelig med solidarisk økonomi - de som jobber i produksjonen skal bestemme *hvordan overskuddet skal fordeles.*”²⁷⁰

Hun sier imidlertid videre at “det var også viktig å hjelpe enkelthushold og enkeltpersoner til å kjøpe hus”. I begynnelsen forventet man imidlertid ikke at det skulle stoppe ved huslån, men at det skulle være større innslag av bedrifter og kommuner.

Det er nå innført visse endringer i spareformer, en hovedforskjell er man ved en fullt likvid konto opparbeider mindre lånerett enn ved å binde pengene for minimum 2 år.

6.5.1. Ubalanse i spar-lånesystemet

Den store medlemstilstrømningen ga en stor innstrømning av sparemidler, ettersom de nye medlemmene sparte for å opp tjene lånerett. Media fokuserte på hvor billige lånene var, og det var ikke uvanlig å ta opp store lån i bank for å sette dem inn i systemet for å opp tjene rett til store lån. Den høye likviditeten dette medførte, (en tid var overlikviditeten over tre hundre millioner kroner) gjorde at man kunne ta ut maksimale lån med kortest mulig sparetid. Obligatorisk minste sparetid på 1/2 år bidro ytterligere til at innlånet økte mer enn utlån. Selv om fordelingstallet ble satt til maksimum på 19, for å stimulere til utlån med høy ettersparing, utviklet det seg et økende misforhold mellom inn- og utlåning.²⁷¹

Ledelsen var i 1992 klar over at den store veksten i sparemidler ville skape ubalanse i systemet, ved at medlemmene opparbeidet store lånerettigheter som det ville bli vanskelig å innfri når de nye sparerne alle ville ha lån. Det tok imidlertid lang tid fra dette problemet ble erkjent, til tiltak ble iverksatt. Når tiltak ble iverksatt, høsten 1993 / vinteren 1994, var det allerede for sent, ifølge daværende formann, Jerker Nordlund.²⁷² Man forutså at man i 1993/94 ville ha lånesøknader på ca. 150 millioner kr. mer enn det som var mulig å innfri.

Tiden med overlikviditet hadde imidlertid gitt store renteinntekter, og ledelsen ønsket at man kunne bruke denne renteinntekten til likviditetslån i en bank, og på lengre sikt inngå et rentefritt likviditetssamarbeid for å kunne klare slike svingninger i fremtiden. Forhandlinger med bank om dette ble ført i 1993, men etter hvert viste det seg at banken likevel ikke var interessert. Tanken om samarbeid med bank møtte også motstand fra medlemmer og tillitsvalgte, og et varamedlem i styret trakk seg med den begrunnelse at JAK beveget seg bort fra sitt opprinnelige ideologiske fundament. Ytterligere to medlemmer fratradte styret vinteren 1994.

De tiltak som ble iverksatt var følgende: Innebygde styrespaker i systemet ble utløst, som nedskrivning av utlåningskvoten fra 1,0, til 0,8, høsten 1993, i realiteten en devaluering av verdien på oppsparte lånerettigheter, innføring av ekstra ettersparing, og muligheten for

---

²⁷⁰Intervju, Eva Stenius, 09.11.93

²⁷¹Se tabell 1 ovenfor

²⁷²Telefonsamtale med undertegnede 13.04. 1994

bundet langsiktig sparing med full opptjening av lånerett, samt at fordelingstallet ble gradvis satt ned. Fra februar 1994 ble lånekø, i realiteten lånestopp, innført. Med unntak av lånekøen, fikk disse tiltakene imidlertid liten effekt, og var utilstrekkelige for å bremse den ubalanse som var inntrådt i systemet.²⁷³ I tillegg til det allerede inntrådte misforhold mellom sparing og opparbeidede lånekrav til systemet, begynte nemlig medlemmer å ta ut penger i en takt man aldri før hadde opplevd.

Da jeg var praktikant på Skövdekontoret i april 1994, ble likviditeten forverret med 2 mill. kr. pr. dag, og kunne ventes å nå null etter seks uker. Ingen redning utenfra, i form av likviditetslån, var i sikte.

6.6. Konflikten mellom Toroiden og Riksföreningen

Grunnen til problemene med å ta fatt i ubalansen i fordelingssystemet i tide må søkes i den alvorlige konflikt som i løpet av 1992 oppsto mellom ledelsen av Riksföreningen og styret i Toroiden, som besto av veteranene i JAK, blant annet Åke Mobrandt og Per Almgren. Konflikten dreide seg konkret om håndteringen av to store utlandslån, som ble innvilget av Toroiden, i strid med gjeldende regler for lån og sikkerhet. Konflikten utviklet seg da låntaker fikk betalingsproblemer, slik at det var fare for store tap, og det oppsto uenighet om håndteringen av saken mellom Riksföreningens organ for behandling av lånesaker, Fördelningsnemden, og Toroiden, der Toroidens leder, Per Almgren foretok disposisjoner i strid med Fördelningsnemdens syn. Etter å ha blitt orientert om detaljene i saken fra begge sider,²⁷⁴ kan jeg konstatere at partene var enige om hendelsesforløpet, men at det tildels var uenighet om kompetanseområde og fullmakter mellom Fördelningsnemden og Toroiden.

Denne striden førte til at Riksföreningen sa opp avtalen med Toroiden, og overtok alt personale med øyeblikkelig virkning. Konflikten førte til dramatiske konfrontasjoner, trusler og gjensidige politianmeldelser. Huset i Skövde, som ble eid av JAK-fondet, og inventar og utstyr av Toroiden, ble brutt opp og "okkupert" (ved utskifting av låser) av foreningsleder og nok en person fra Riksföreningen nyttårsaften 1992-93. I tiden før hadde Toroiden drevet ved å holde Riksföreningen fysisk utestengt ved hjelp av et innleid vaktsselskap. Riksföreningen politianmeldte Toroiden for håndteringen av utenlandslånet, og Toroiden politianmeldte Riksföreningen for å ha tilegnet seg deres eiendom.

"De gikk svært hardt frem mot hverandre", var kommentaren fra en som forsøkte å holde seg nøytral i konflikten, som endte med at styret i Riksföreningen utelukkete alle medlemmene av styret i Toroiden fra foreningen. Utelukkelsen ble bekreftet av det påfølgende årsmøtet to uker senere²⁷⁵, som også endelig vedtok omorganisering av virksomheten til økonomisk forening. Dermed kunne de utelukkede ikke gjøre bruk av sin vedtektsfestede rett til å klage på vedtaket,

---

²⁷³Per Almgren sammenliknet systemet med et JAS-jagerfly. Styresystemet er uhyre komplisert, og hvis det først kommer ubalanse i systemet, er det svært vanskelig å rette det opp. Hvis man ikke gjør det rette i tide, vil det bryte sammen. *"De har ikke gode nok kunnskaper om systemet til å hindre sammenbrudd"*, var hans vurdering, i samtale med meg 28.10.1993.

²⁷⁴Av foreningsleder Oscar Kjellberg, den 10.11.93 og av Per Almgren den 10.11.93.

²⁷⁵Årsmøtet i Piteå, 19.06.1993

ettersom den ideelle foreningen ble nedlagt, og man måtte søke om medlemskap i den nye økonomiske foreningen. Den bitre striden ga opphav til rikelig med negativ omtale i pressen.

6.6.1.   **Konsekvenser av konflikten**

De som var blitt utelukket var blant annet Per Almgren, som hadde konstruert spare- og lånesystemet, og som fremdeles var den eneste som hadde den fulle kunnskap om systemets matematiske grunnlag, noe han ikke hadde vært villig til å dele med styret eller ansatte, da han ikke anså dem for tilstrekkelig matematisk skolerte.²⁷⁶ Styret og foreningsleder på sin side, ønsket heller å finne utav ting selv enn å be om hjelp fra Per Almgren, da han tilbød sin bistand i forbindelse med forhandlinger om forlik høsten 1993. Det tok også lang tid før et forlik kom i stand, og dette kostet store anstrengelser fra begge sider. Blant annet hadde ikke foreningsleder full forhandlingsfrihet fra styret, idet forlik som ble forhandlet frem mellom foreningsleder og partene fra Toroiden, ikke ble godkjent i styret. Svært mye av ledelsens og styrets tid og engasjement ble investert i konflikten, i en tid da systeminterne problemer hadde behovd full oppmerksomhet og handlekraft.

Et annet resultat var at man sto uten spisskompetanse mens ubalansen i systemet akkumulerte. Betegnende for den kostbare tiden som gikk mens man lærte seg det grunnleggende om systemet, er at det først vinteren 1994 lyktes en person i JAK ved egen hjelp å komme frem til formelen for beregningen av fordelingstallet.

Konflikten preget organisasjonen sterkt, og i april 1994, da jeg var praktikant i Skövde, følte jeg fremdeles at den hang som et traume over organisasjonen. Det hadde nettopp vært en ny runde med negativ omtale i Sveriges Radio og i pressen, og man gikk uten videre ut fra at det var de utestengte JAK-veteranene som var kilden. I tillegg til den belastning den representerte i seg selv, bidro dermed negativ presseomtale til å holde minnet om konflikten i live. En av de ansatte sa:

“Jeg har sett så mye mens jeg har vært her, ikke snakk til meg om idealisme. For meg er dette bare en jobb.”

Mitt inntrykk av Skövdekontoret var at de ansatte hadde et fremfor alt profesjonelt forhold til jobben. Omgangstonen var hyggelig og uformell, men det var helt klart primært en arbeidsplass. Få hadde hatt kjennskap til JAK før de begynte. Tilsynelatende var det “business as usual”, i så høy grad at jeg ble skremt, ikke bare hos de ansatte, men også hos foreningsleder og kontorsjef. Mens jeg var praktikant på de ulike avdelingene, merket jeg imidlertid at under overflaten var de ansatte urolige. Uoppfordret gjorde en av de ansatte meg oppmerksom på tallene som viste hvordan likviditeten raste nedover. En annen sa:

“Før pleide de å sette opp på tavla her hvor mye vi hadde lånt ut og hvor mye vi hadde igjen. Det sluttet de med for en måned siden. Vi skulle ha en buffer på 30 millioner, nå er den bare 16.”

---

²⁷⁶Intervju m/ Per Almgren 11.11.93

Enkelte ansatte uttrykte også bekymring over ledelsens krisehåndtering, noe disse utsagnene indikerer:

“Jeg synes de tar det lugnt, men kanskje de har informasjon jeg ikke kjenner....”

“Man kan jo ha synspunkter på hvordan det er skjøtt; Oscar (foreningsleder) sa på et møte at vi har jo hatt flaks før – det reagerte vi på.”

6.6.2. Ledelsens håndtering av likviditetskrisen i 1994

Ledelsen forholdt seg tilsynelatende som om alt skulle være i orden. Foreningsleder arbeidet blant annet med detaljplanleggingen av et kurs for tillitsvalgte som skulle finne sted i juni.

Når det gjaldt løsning på likviditetskrisen, satte ledelsen sitt håp til et møte med en representant for den svenske kirken to uker frem i tid. Grunnen til at man tenkte på kirken var at biskopenes hyrdebrev²⁷⁷ for 1993 tok opp spørsmålet om gjeld, renter og moral, og at foreningslederen hadde hatt positiv kontakt med en av personene bak. Jeg fant dette noe svakt og mente den eneste muligheten for hjelp på så kort sikt måtte være et kortsiktig likviditetslån, og spurte om de ikke forhandlet med banker. Det viste seg at én bank var forespurt, høsten 1993, der en tidligere ansatt hadde kontakter. Da dreide det seg imidlertid om muligheten for et fremtidig likviditetssamarbeide. Ingen bank var kontaktet i den akutte krisesituasjon som nå var. Et forsøk på forklaring på at ledelsen ikke sto på hodet for å finne en løsning var:

“Jeg er så trøtt, så lenge jeg har vært her har det vært konflikter, og samtidig har vi visst at katastrofen vil komme; vi trodde jo det ville bli tomt allerede ved årsskiftet, vi har vent oss til det, jeg orker ikke engasjere meg mer.”

Jeg kontaktet styrets leder og spurte hva styret gjorde i denne situasjonen. Hans første reaksjon var:

“Jeg kan ikke tiltales!”

Han henviste til at ansvaret fullt og helt lå i foreningsleders hender, og at de ikke tenkte å foreta seg noe mer. Ingen i styret hadde den kompetansen som trengtes: Han lovet imidlertid å pålegge foreningsleder å legge alt annet til side for bare å konsentrere seg om det akutte problemet med likviditeten. Dette pålegget kan i høyden kan ha blitt fulgt opp delvis, da både foreningsleder og lånesjef var bortreist nesten hele den påfølgende måned.

I løpet av sommeren/høsten 1994 ble det forhandlet om samarbeid med en muslimsk bank, og man mente man hadde fått løfte om penger. Pengene kom imidlertid ikke. Noe likviditetssamarbeide er fremdeles ikke oppnådd. I juni 1994 gikk man til det skritt å søke om innlån fra medlemmer mot renter (markedets beste), uten at det ga noen stor innstrømming av penger. Denne ordningen var kortvarig, og ble opphevet etter en måned.

---

²⁷⁷Bispemøtet 1993

Man har imidlertid heller ikke nådd nullpunktet i samlet likviditet, selv om fordelingsreserven har falt under nullpunktet. Lånekøen beveger seg såvidt, ikke fordi sparingen har økt, men fordi man låner ut av egenkapitalen.

Utover sommeren 1994 ble uttakene færre, og stoppet endelig opp i desember, slik at uttak og innskudd i januar 1995 ligger jevnt. I Skövde føler man seg roligere. Også lokalt²⁷⁸ meldes det om en forsiktig optimisme. Etter en periode med få henvendelser, er det nå flere som henvender seg. Av de som henvender seg, er det flere som er innstilt på en langsiktig sparing, og som gir uttrykk et ideelt engasjement.

6.7. Omorganisering

Styret i foreningen hadde igangsatt en omorganiseringsprosess i 1992, blant annet med det formål å gjøre organisasjonen mer oversiktlig og demokratisk. Den nye organisasjonen skulle bort fra eske- i eske- prinsippet, og det skulle derfor bare være en organisasjon. I forbindelse med konflikten mellom Toroiden og Riksföreningen, overtok Riksföreningen også håndteringen av spare- og lånevirkosomheten. Det ble imidlertid ikke sett som ønskelig at denne skulle drives i regi av den ideelle foreningen, og muligheten for å drive som økonomisk forening var blitt åpnet gjennom lovendringer.

Vedtak om å omdanne foreningen til økonomisk forening ble tatt på ekstraordinært årsmøte i 1992, og endelig vedtak ble fattet på årsmøte i 1993. Virksomheten i den ideelle foreningen ble der vedtatt overført til den økonomiske foreningen så snart den var etablert.

6.7.1. Oppbygging av den lokale virksomheten

Frem til 1991 hadde ikke JAK noe lokalt apparat. I den "nye" organisasjonen var lokalavdelingene tiltenkt en nøkkelrolle. Ledelsen formulerte i 1993 retningslinjer for den videre vekst i foreningen, der denne skulle skje ved styrking av den ideelle innsatsen fra medlemmer i lokalavdelingene, og et betydelig kurs- og utdanningsprogram for frivillige lokalombud ble gjennomført. I 1991 fikk man de første autoriserte lokalombud (7),²⁷⁹ som ved utgangen av 1994 var økt til 80. De første 5 lokalavdelinger ble etablert i 1992, og i juni 1994 var tallet 24. Det ble ansatt 4 regionombud i halve stillinger, samt en nasjonal samordner. Disse var tiltenkt en nøkkelrolle i den videre opprusting av det lokale apparat gjennom å hjelpe nye lokalavdelinger igang, administrere de pengebidrag til drift som lokalavdelingene fikk fra moderorganisasjonen, og ha ansvar for en del av kursvirksomheten. I løpet av 1993- 94 fortsatte medlemsveksten, men tallet på ansatte ble noe redusert, mens det skjedde en stor vekst i antallet lokalombud, og dermed i den frivillige innsatsen. Aktivitetsnivået varierer, men er jevnt over høyt, og omfatter informasjonsvirksomhet, regelmessig åpningstid og åpne "regnestuer", der folk kan komme og få beregnet sine lån.

All innsats er frivillig og ubetalt. Enkelte avdelinger, som Göteborg, registrerer også medlemmer, og fungerer et stykke på vei som en filial. Søknaden om å få tilført midler til en

---

²⁷⁸Telefonsamtaler med 8 lokalforeninger/lokalombud 17.01 og 18.01.95

²⁷⁹Autoriserte lokalombud har gjennomført en opplæring i tre trinn (helgekurs), samt en praksisuke på kontoret i Skövde.

betalt deltidsstilling for å kunne videreutvikle dette arbeidet, ble avslått unde henvisning til økonomien på årsmøtet i 1994. Lokalavdelingen i Göteborg fremmer på nytt forslag for årsmøtet 1995, om at det overføres midler til lønnet drift ved lokalavdelingen, med det argument at løpende arbeidsoppgaver i lengden ikke kan utføres ideelt.²⁸⁰

6.7.2. Profesjonalisering

For å kunne håndtere den store medlemsveksten og økningen i sparingen, ble det sett som nødvendig å utvikle og profesjonalisere rutinene for bankdriften. Flere av dem som ble ansatt hadde derfor bankerfaring. Det ble utviklet mer standardiserte rutiner for arbeidet - rutiner som ble nedfelt i en mer differensiert organisasjonsstruktur innen administrasjonen. Egne avdelinger for medlemshåndtering, inn- og utbetalinger, behandling av lånesøknader og informasjon ble opprettet. For første gang ble det ansatt en foreningsleder på heltid. Denne stillingen ble besatt med en økonom.²⁸¹

6.7.3. Profesjonelle idealister er “ute”.

Informasjonsavdelingen lå tidligere i Stockholm, og her lå også ansvaret for opplæring og kursvirksomhet. Stockholmskontoret representerte dermed foreningens ideologiske base på nasjonalt plan. Jeg var på Stockholmskontoret høsten 1993, og la først og fremst merke til det dype engasjement for ideen om rentefri økonomi, og den oppriktige glede ved å utbre budskapet, som her ble gitt til kjenne. De ansatte var stort sett kommet til gjennom ideelt engasjement. Om begrunnelsen for å jobbe her sa en:

“Jeg fikk et kick da jeg så et oppslag om “Rentefri økonomi”: “Rentefri !?” - skulle man kunne gå imot systemet?”

En annen sa:

“Det er spenning, jeg har forstått noe, som å ha oppdaget en skatt som veldig få har sett, og vil dele med andre.”

Forskjellen mellom Skövdekontoret og Stockholm er ikke nødvendigvis tilfeldig:

Foreningsleder sa at han i fortsettelsen ikke ville ansette idealister, de er for besværlige.²⁸² Etter samarbeidsproblemer mellom en av de ansatte og de øvrige på Stockholmskontoret i 1993, besluttet foreningsleder å nedlegge kontoret og si opp alle 4 ansatte. Hans begrunnelse var at det var viktig å ha virksomheten samlet, og at man drakk kaffe sammen hver dag.²⁸³

---

²⁸⁰JAKtuelt, nr. 5, 1995, s. 5

²⁸¹Foreningsleder Oscar Kjellberg har et uavsluttet doktorgradsstudium med vekt på institusjonell økonomi bak seg, har drevet et lite firma med stylingelementer til biler, men også vært leder for et økokommuneprosjekt. Han oppgir som sin hovedmotivasjon for arbeidet i JAK at det vil bidra til en bærekraftig utvikling.

²⁸² I samtale med undertegnede den 10.11.93

²⁸³Ibid.

Ved ansettelsen av kontorsjef på Skövdekontoret mens jeg var der, reagerte de kvinnelige ansatte på at de ikke fikk delta i intervju, og på at de ikke ønsket enda en mann som leder, som de heller ikke trodde kunne gjøre den sjefsjobben som behøvdes. I samtale med meg sa foreningslederen at de også hadde en kvinnelig søker, men han anså henne ikke for kompetent, og dessuten ville han ikke ansette en kvinne, de var for besværlige.

6.7.4. Sentralisering og maktkonsentrasjon

Den store medlemsveksten i årene 1991-92 var blitt møtt med økning av personalet, fra 6 personer i 1990, til på det meste 35 personer i 1993. I årsberetningen for 1993 medgis at dette førte til en sentralisering heller enn en satsing på lokalavdelingene, et veivalg som ikke var blitt drøftet av noe årsmøte.²⁸⁴ (De foregående årsmøtene, var fullstendig dominert av konflikten mellom de opprinnelige JAK-veteranene og det nye styret, samt spørsmålet om omorganisering.)

Høsten 1994 ble regionombudene oppsagt, og Stockholmskontoret endelig avviklet. I mars 1995 har de siste regionombudene sluttet, og dermed er all virksomhet sentralisert til Skövdekontoret. Foreningsleder er tiltenkt oppgaven med å holde kontakten med lokalavdelingene i fortsettelsen. Ledelsen hevder at det bare er økonomiske grunner til oppsigelsene.²⁸⁵ Det har imidlertid vært fremført sterk kritikk av utviklingen mot sentralisering av stillinger, makt og ressurser, en kritikk som særlig blitt målåret av enkelte av regionombudene. Et av de regionombud jeg har kontaktet gir uttrykk for at det er de som "ikke holdt tyst" som ble sparket. En annen uttrykker det slik:

"Det skjer en intern byråkratisk kamp. Vi som opponerte mot sentralisering og samling av makt i foreningslederens hender er blitt sparket."

"Styret lytter ikke på kritikk, de som er kritiske blir sparket. Det som kommer frem fra lokalavdelingene blir ikke hørt, styret støtter bare foreningslederen", sier en av de oppsagte.

Det siste ekstraordinære årsmøtet, i september 1994, hadde rekordlavt oppmøte, på 33 personer 1. dag og 22 2. dag, hvor 14 av deltakerne utgjordes av ledelsen og de ansatte.

Det er ennå for tidlig å se hva som blir konsekvensen for det lokale arbeidet. Flere av de lokalavdelinger jeg har vært i kontakt med opplyser at de var helt avhengig av regionombudenes innsats for å komme igang. Det må derfor være rimelig å anta at arbeidet med etablering av lokalavdelinger blir satt tilbake ved bortfallet av regionombud. Et lokalombud peker også på at det gir et signal fra ledelsen om at man nedprioriterer det lokale arbeidet, noe som fører til at færre engasjerer seg.

Jevnt over er det imidlertid forståelse for nødvendigheten av oppsigelser på grunn av den dårlige likviditeten, og ledelsen har støtte hos lokalombudene, noe som kommer til uttrykk i uttalelser som

---

²⁸⁴Rentefri, nr. 2/94, s.18

²⁸⁵JAKtuelt nr. 15/94, s. 7

“Jeg er takknemlig for at noen tar på seg den vanskelige oppgaven å ro dette i land.”

“Det er bra at JAK kan reagere på svingninger, så ikke hele organisasjonen settes på spill.”

Flere er kritiske til sentraliseringen av organisasjonen. Det er imidlertid ingen samlet opposisjon mot denne utviklingen. Andre uttrykker også her forståelse for at det kan være nødvendig å satse sentralt for i første rekke å få til å bli andelsbank, og at dette kan skape økt tillit til JAK, som igjen vil gi flere medlemmer og bedre grunnlag for å utbygge lokale kontorer.

6.7.5. Demokrati

Demokratispørsmålet er under diskusjon, blant annet i internbladet JAKtuelt. Det som drøftes er i hovedsak spørsmålet om direkte medlemsdemokrati eller et representativt system basert på lokalavdelingene best sikrer medlemsinnflytelse på årsmøter. Ledelsen fremsatte forslag om innføring av representativt demokrati, som ble avvist av årsmøtet i mai 1994. Det ble istedet nedsatt en demokratigruppe, som skulle se på spørsmålet og innhente forslag og synspunkter fra lokalforeninger, medlemmer og aktive. Utfallet av diskusjonen når det gjelder valg av demokratimodell videre er ennå ikke klart.

Demokrati og medinnflytelse er imidlertid ikke bare et spørsmål om formelle regler for deltakelse og valg, men også spørsmål om prosess. En fri meningsutveksling avhenger blant annet av tilstrekkelig informasjon og ytringsfrihet. Medlemsbladet kritiseres for å gi for dårlig informasjon om forhold som er viktige for medlemmer. Bladet er preget av mye reportasjestoff, men lite matnyttig informasjon. Aktive i lokalavdelingene etterlyser for eksempel opplysninger om lånekøen, grunnen til lånekøen og hva styret gjør.²⁸⁶

En demokratisk prosess, med aktiv debatt mellom medlemmer hemmes også av at innlegg til medlemsbladet sensureres, ved at kritiske innlegg i enkelte tilfelle nektes tatt inn.²⁸⁷ I et brev til styret fra styret i en lokalforening heter det:

“I tidningen Räntefri, som är den enda regelbundne direktkontakten från den valda ledningen til alla medlemmar, är informationen ofta sen och bristfällig. Man behandlar medlemmerna som barn. Tål de höra dette? Hur reagerar de nu? Eftersom JAK är sina medlemmar, har vi inget annat val än att låta dem reagera hur de vill.”²⁸⁸

Prinsippet om fri valgrett og kontinuerlig valg, “det rette styre”, fra JAKs første tid i Danmark, har aldri vært noe element i bevegelsen i Sverige. JAKs opprinnelige demokratisyn, er derfor ikke noe element i debatten. Prinsippet om bruk av kvalitetsmetoden ved valg mellom flere forslag ble fraveket på årsmøtet i Piteå i 1993. Bruken av kvalitetsmetoden er imidlertid fortsatt med i vedtektene til den økonomiske foreningen.

---

²⁸⁶JAKtuelt, 16/94, s. 3

²⁸⁷Jeg kjenner til ett konkret tilfelle, der foreningsleder den 10.11. 93 i samtale med meg sa at han hadde fått et svært kritisk innlegg, som han ikke ville ta inn med den begrunnelse at det var for kritisk.

²⁸⁸JAKtuelt, nr 3, 1995, s. 6

6.8. Forholdet til markedet

Spare- og lånevirkksomheten i JAK drives til selvkost som et samarbeid mellom medlemmer. Organisasjonen har ikke til formål å tjene på virksomheten, og atskiller seg dermed klart fra aktører på personkundemarkedet, som drives som profittmaksimerende bedrifter. Den bankmessige delen av virksomheten er forankret i en samfunnsmessig ideologi, og ses som ledd i en endring av samfunnet i retning av større rettferdighet og en mer bærekraftig utvikling.

Spare- og låne virksomheten skjer imidlertid i konkurranse med bankene: JAK fremhever i sin markedsføring at deres lån er mer lønnsomme for den enkelte enn banklån. Når media har omtalt JAK positivt, har det vært fokusert på hvor gunstige lånene er. En vesentlig del av den store medlemstilstrømningen skyldtes helt klart ønske om billig lån. Dette kan være et tveegget sverd: En rask og stor medlemstilstrømning gir medlemmer med liten liten kunnskap og forståelse for organisasjonens ideologiske grunnlag og målsetting, lite forankret i organisasjonen gjennom personlige nettverk, og dermed med lav lojalitet. Det er stor fare for at disse blir skuffet ved likviditetsnedgang som gjør at de ikke får sine forventninger innfridd straks. De er også følsomme for negativ medieomtale, og tilbøyelige til "crowd behaviour" - det at medlemsfrafallet i byene var størst tyder på at de også hadde en løsere ideologisk og personlig tilknytning til bevegelsen. Mindre lojale medlemmer kan utløse en ytterligere forverring av likviditet, ved medlemsflukt, men også ved uttrekk av sparemidler, slik man så i 1994, da man mistet 15 000 medlemmer, og mange av de gjenværende trakk ut sine innskudd. En rask medlemsøkning fører dermed til en større eksponering til de mekanismer som råder på markedet.

Finansmarkedet forøvrig er i høy grad institusjonalisert gjennom regulering ved statlige myndigheter; samtidig har de siste årenes bankkriser, både i Norge og Sverige vist at staten står som garantist for bankene, langt utover det opprinnelig garantiansvar tilsier. Dette gjør at det selv i krisetider ikke blir noe "rush" på bankene, slik man opplevde i bankenes tidligste år, før og omkring århundreskiftet. Videre er det et utviklet samarbeid om likviditet, som gjør at den enkelte bank ikke er sårbar for kortsiktige svingninger.

JAK har ikke tilgang til noen av de institusjonelle faktorer som andre aktører på personkundemarkedet har. Som en medlemsforening, hvis virksomhet inntil nylig ikke falt under noe statlig tilsyn, er man heller ikke omfattet av noen statlig garantiordning. Til tross for plassering av overskuddslikviditet i banker og hos myndighetene i form av statobligasjoner, lyktes man ikke i å få istand et likviditetssamarbeid som ville gitt en håndrekning da likviditeten i en overgangsperiode var lav. Som et lukket system, blir JAK derfor mer sårbar, både overfor ytre tildragelser og overfor medlemsmassens adferd.

6.9. Tekniske problem

Et nytt datasystem skulle sommeren 1993 erstatte det systemet man brukte, og som var utviklet av Per Almgren. Dette viste seg ikke å være så enkelt som man trodde. Sommeren 1994 truet foreningen med å stevne firmaet som utviklet systemet, i januar 1995 var systemet ennå ikke levert, men det sies nå at det bare mangler finpuss før det kan installeres. (Det vil vise seg om det holder stikk denne gangen, eller om nye ubehagelige overraskelser venter.) I påvente av nytt datasystem, så man seg imidlertid nødt til å gå inn og flikke på deler av det

systemet man hadde. Etter at flere fikk feil på utskrifter i 1994, finnes en mistanke om at flikkingen kan ha rotet til systemet. Om dette har større omfang, kan det utgjøre en alvorlig trussel mot systemets troverdighet. Jeg har imidlertid ikke grunn til å tro at omfanget er stort.

6.10. Forhold til myndigheter

Som ledd i EU-tilpasning ble svensk lovgivning endret, slik at det ikke lenger blir mulig å drive finansieringsvirksomhet i regi av økonomiske foreninger. Det ble gjort unntak for de som er i drift før årsskiftet 1993/94. Prosessen med omorganisering ble fremskyndet nettopp med denne begrunnelse, noe som førte til et uavklart forhold om hvem som virkelig hadde styringen over JAKs midler i en overgangsfase, og til negativ presseomtale. Ledelsen unnlot imidlertid å søke om registrering for den nye JAK økonomisk förening før fristen gikk ut. Dette fører til at JAK ikke får drive videre i den form man nettopp hadde omorganisert til. I praksis driver JAK uten noen tillatelse fra årsskiftet 1994, og fremdeles i 1995, noe som 3. april ble slått opp i Sveriges Radio,²⁸⁹ som hevdet at JAK var ulovlig, og gjentatt av Dagens Nyheter den 28.05.1994.

Svenske myndigheter har satt ned et utvalg som arbeider med forslag til organisering av de ulike finansieringsvirksomhetene som driver mer eller mindre ideelt.²⁹⁰ JAK har underveis vært i dialog med myndighetene, og uttalte seg om høringsutkastet. Resultatet er så langt at JAK må organisere virksomheten som bank eller som et kredittforetak, men at det kan beholde en kooperativ form. Søknad om å bli bank ble sendt i oktober 1994, og vil sannsynligvis ikke bli behandlet før den nye loven, som er under utarbeidelse, er ferdig, noe som er ventet i løpet av våren 1995. I første omgang har man vekket tillive det hittil sovende JAK AB, og vil i en overgangsfase drive utlånsvirksomheten i regi av dette, ettersom den økonomiske foreningen ikke vil tillates å drive virksomheten i fortsettelsen. I styret for JAK AB har styret for den økonomiske foreningen tilsatt en dansk leder, som tidligere har vært leder av en muslimsk bank.

6.11. Muslimisering av ideologi og praksis

Muslimene er et mindretall av medlemmene, men er den største enkeltgruppe blant innskyterne, uten at en tallmessig oversikt foreligger. På årsmøtet i 1994, ble en svensk konvertert muslim valgt til ny styreleder. I styret for JAK AB, har som nevnt ovenfor, en sentral person bakgrunn fra muslimsk bank.

Man har også arbeidet for å få et samarbeid med en muslimsk bank om likviditetssamarbeid og opprettelse av en risikokonto etter muslimsk mønster, basert på prinsippet om deling av profitt. Dette er i første omgang ikke blitt noe av. I løpet av sommeren og høsten 1994, har det imidlertid skjedd en muslimisering av ledelsens ideologi: En reaksjon i tillitsapparatet er:

“Nå forsøker foreningsledelsen og styret å omdefinere hele vår ideologi; vår definisjon av rente -vi har en egen definisjon av rente - nå går de inn for den muslimske definisjonen.”

---

²⁸⁹Programposten “Dagens eko” 03.04.1994

²⁹⁰Betalningstjänstutvalget

Muslimsk bankvirksomhet har også forbud mot rente.²⁹¹ Definisjonen av rente er imidlertid helt ulik i de to systemene. Mens JAK definerer rente som all arbeidsfri inntekt som baserer seg på eiendom,²⁹² begrenses rente i det muslimske systemet til å forstås som en *fast* på forhånd avtalt rente som påløper uavhengig av vinning eller tap.²⁹³ Utfra denne definisjonen bygger muslimsk bankvirksomhet på prinsippet om deling av profitt, der pengeeieren ifølge JAKs definisjon altså får arbeidsfri inntekt = rente, såfremt det blir overskudd. I sin kommentar på vegne av JAK, til det pågående arbeidet med endring av lov om finansieringsvirksomhet,²⁹⁴ bruker foreningslederen den muslimske definisjonen når han skal forklare den ideologiske begrunnelsen for JAKs syn på rente:

“Rörelsesresultatet delas mellan finansiärer och entreprenör. JAK anser att parterna skall dela resultatet, så att den ene inte missbrukat ett övertag över motparten för att få en oskäligt stor fordel ..... fel av någon att för sin del avtala en garanterad avkastning”²⁹⁵

Henvisningen til deling av profitt og begrensning av renteproblemet til garantert avkastning er i tråd med muslimsk definisjon, og et klart brudd med JAKs definisjon. Omdefineringen av rentedefinisjonen har imidlertid avstedkommet reaksjoner. En kritisk reaksjon fra et medlem i internbladet for ansatte, aktive og tillitsvalgte²⁹⁶, blir av foreningslederen dels forsvart med behovet for å skaffe likviditet sommeren 1994, og dels imøtegått med:

“När det gäller JAK:s definition av ränta så finns det ingen av styrelsen fastlagd sådan.”²⁹⁷ Han skriver videre at han slutter seg til “den som (vissa) kristne samt judar och muslimer förfäktar.”²⁹⁸

Også i en artikkel som både trykkes i internbladet og i medlemsbladet forfekter foreningslederen det nye synet på rente.²⁹⁹ I et kritisk innlegg fra et medlem heter det:

“Hur som helst, får vi inte röra vår räntedefinition utan att äventyra/ undergräva hela vår existensberättigande.”³⁰⁰

At en stor endring av virksomhetens karakter kan bli en følge, fremgår av et intervju i medlemsbladet, der det nye styremedlemmet i JAK AB, tar til orde for at JAK skal gå inn i investeringer som gir avkastning, og utstede verdipapirer som gir utbytte.³⁰¹

---

²⁹¹Jfr. kap. 2 om penger.

²⁹²Jfr. tidligere gjengitt definisjon, samt JAKs brosjyre 1994.

²⁹³Zineldin, 1990

²⁹⁴SOU 1994:66, Finansiella tjänester i ändring

²⁹⁵JAKtuelt, nr. 15.94, s. 7

²⁹⁶ibid., s. 2

²⁹⁷ibid., s. 3

²⁹⁸ibid.

²⁹⁹Det er okej med inkomst av jord, arbete och kapital, men ocker er fult, ibid., s. 4 og Ränfefri nr 5, 1994, s.24

³⁰⁰JAKtuelt, nr 17, 1994, s. 10

³⁰¹Ränfefri, nr.6, 1994, s.8-9

Foreningslederen opplyser i en artikkel i samme utgave av medlemsbladet,³⁰² etter påny å ha gjengitt den muslimske definisjonen av rente som “garantert fast avkastning” at man planlegger å utvikle nye “rentefrie verdipapirer.” En kommentar til dette fra tillitsapparatet, er:

“det er jo rente. JAK er en forening som medlemmene har dannet for å hjelpe hverandre. - Det blir jo som et slags forvaltningselskap da.”

6.12. JAK som sosial bevegelse?

6.12.1. Er JAK en sosial bevegelse?

Kan JAK kalles en sosial bevegelse?: Det er flere og tildels ulike definisjoner av hva som utgjør en sosial bevegelse. Jeg velger her å bruke Meluccis definisjon.³⁰³ Ifølge Melucci er det tre dimensjoner som kjennetegner sosiale bevegelser:

- Solidaritet, deltakerne erkjenner seg som medlemmer av samme sosiale enhet. Denne dimensjonen må sies å være oppfylt for JAKs vedkommende, ettersom tilhørighet går gjennom formelt medlemskap.
- Konflikt, en opposisjon mellom to eller flere aktører om ressurser de oppfatter som verdifulle. Denne dimensjonen er mer tvilsom for dagens svenske JAK, mens det danske J.A.K. i 1930-årene helt klart oppfylte betingelsen. For den svenske bevegelsens del, kan det være fruktbart å skille mellom en ideologisk konflikt og en handlingskonflikt. Mens det svenske JAK på handlingsplanet har fått drive sin virksomhet i fordraglighet med myndighetene, er JAK ideologisk i konflikt med den rådende ideologi når det gjelder pengesystemet, og ser sin virksomhet som del av en ideologisk kamp for en annen økonomi.
- Overskridelse av kompatibilitetsgrensene i det system handlingen finner sted innenfor. Jeg kan heller ikke her slå entydig fast at det svenske JAK sprenger kompatibilitetsgrensene i det system det er en del av. For det danske J.A.K. på 1930-tallet, var svaret også her klart, noe myndighetenes reaksjoner i form av lovendringer, strafferettslig forfølgelse og sterke ideologiske motangrep viste.

I forhold til dagens Sverige, må jeg først avklare hvilket system bevegelsen kan sies å handle innenfor. JAK handler innenfor to systemer: Det svenske samfunnet, representert ved myndighetene, og bank- og finansverdenen som består av de øvrige aktørene på lånemarkedet. JAK har frem til uklarheten i forbindelse med lovendring og midlertidig mangel på lovhjælp til drift for øyeblikket, vært en lovlig ideell forening, og har ikke vært i konflikt med svenske myndigheter. Det har heller ikke vært noen form for konfrontasjon mellom JAK og myndighetene på det ideologiske plan. Holdningen fra myndighetene har tvert om vært åpen,³⁰⁴ til tross for at man aldri har vunnet gehør hos tunge politikere for sitt syn. (jfr. korrespondansen med Olof Palme.)

---

³⁰²Ibid., s. 7

³⁰³Melucci, 1992

³⁰⁴Som et tegn på det gode forholdet til myndighetene, fikk JAK, som vertskap for I.N.A.I.S.E.-møtet i 1992, avholde møtet i Riksdagen, etter invitasjon fra en gruppe

I forhold til bank- og finanssystemet, kan JAKs erfaring med manglende vilje til likviditetssamarbeid hos øvrige aktører innen finansiering, tyde på at deres rentefrie praksis og ideologi truer kompatibiliteten med dette systemet.

Jeg konkluderer med at JAK helt (pkt. 1) eller delvis (pkt. 2 og 3) oppfyller Meluccis definitoriske krav til en sosial bevegelse.

6.12.2. Motivasjonsfaktorer for å delta

Misnøye eller sosial kreativitet?

Jeg vil her stille spørsmålet om motivasjonen for å delta i JAKs er å finne i individuell misnøye, eller om den kan søkes i sosial kreativitet. Jeg finner det hensiktsmessig å dele i aktivister, i betydningen initiativtakere/veteraner og dagens ledelse, og medlemmer. Samtaler med veteraner i JAK etterlater hos meg ingen tvil om at det lå et vesentlig element av sosial kreativitet bak deres engasjement. Alle la for dagen stort engasjement og glede over å bidra til å forsøke å skape et alternativ for å rette opp den systemfeil i økonomien som et pengesystem basert på renter representerer. Denne konklusjonen blir ytterligere styrket ved det faktum at rentebyrden i det meste av JAKs levetid var forholdsvis lett å bære, da høye rentefradrag og inflasjon ga negativ rente. Også dagens ledelse og aktivister i lokalavdelingene viser stort engasjement og kreativitet for å fremme og opplyse om rentefri økonomi som et bedre alternativ.

Når det gjelder medlemmene, er det min vurdering at misnøyefaktorer og økonomisk deprivasjon spilte en rolle ved den store medlemstilstrømmingen i 1992-93, på grunn av endringer og krise i svensk økonomi. Selv om JAK la om argumentasjonen i brosjyrer i retning av mye sterkere å vektlegge de samfunnsmessige og miljømessige sider, førte mediefokusering på privatøkonomisk lønnsomhet ved JAK-lån til at JAKs skjerpede ideologiske profil utad til en viss grad ble overdøvet. Det store frafallet i 1994, når ventetiden på lån økte, tyder på at det var mange som lot seg lokke av håpet om raske lån i en økonomisk forverret situasjon. I tiden før den sterke vekstfasen, var det imidlertid, ifølge veteraner/ lokalavdelinger/ lokalombud en høy grad av idealisme som lå bak JAK-medlemsskap.³⁰⁵ Når lokalavdelingene i dag igjen synes å registrere at det er idealistisk innstilte personer som henvender seg for å bli medlem, kan det tolkes som en tilbakevenden til den normalt tilstand som rådde før vekstperioden.

6.12.3. Idealisme eller rasjonell egoisme?

De veteranene jeg har snakket med, legger alle vekt på det ideelle engasjementet for selve ideen som den viktigste drivkraft bak den store ideelle innsats som ble nedlagt. Jeg finner ingen grunn til å trekke dette i tvil.

---

kvinner fra flere partier. En rekke riksdagspolitikere møtte frem og hørte på presentasjonen av I.N.A.I.S.E.s medlemmer.

³⁰⁵ Dette kan synes som et paradoks, ettersom JAKs informasjonsmaterieell tidligere sterkere betonte de privatøkonomiske sidene.

Det er imidlertid fristende å prøve å forklare JAK utfra Hechters³⁰⁶ teori om gruppesolidaritet, fordi JAK i utgangspunktet har mye til felles med de roterende kredittunioner Hechter beskriver. Hechter skiller mellom fellesgoder, som deltakerne i gruppen kan sikre seg tilgang til ved kontrollordninger og hvor gratispassasjerer kan hindres, og offentlige goder, som alle får del i når det er etablert.³⁰⁷ Utfra Hechters teori, ville motivasjonen for å etablere og delta i JAK være å skaffe tilveie det fellesgodet som sparlånesystemet representerer. Innslaget av personer med tilknytning til økologisk jordbruk i starten, kan styrke antakelsen om at det blant initiativtakerne var grupper som hadde dårlig tilgang til tradisjonell finansiering, og som følgelig hadde spesielt behov for å etablere en finansieringsordning de selv kunne nyte godt av. Utfra interessen for å sikre seg tilgang til egne lån, ble det etablert et formelt kontrollsystem som sikrer at den enkeltes sparing gir uttelling i form av lån og hindrer gratispassasjerer. Det matematiske formulerte sparlånesystemet sikrer dette gjennom høy synlighet og kalkulerbarhet. Når dette fellesgodet er etablert, representerer det i seg selv ressurser i form av organisasjon, kompetanse og innskutte midler. Dette danner grunnlag for at organisasjonen kan utvikle også kollektive goder, gjennom for eksempel å bli en formell finansieringsorganisasjon som er åpen for almenheten, slik flere av de roterende kredittunionene ifølge Hechter ble, og slik JAK med sin banksøknad er i ferd med å bli.³⁰⁸

JAK kan altså forklares ved hjelp av Hechters teori. Ser en på den store ideelle innsats som ble nedlagt fra pionerene, er det imidlertid tvilsomt om verdien av de rentefrie lån de fikk nyte godt av kan oppveie arbeidsinnsatsen. Ettersom man ikke kunne vite på forhånd hvor stor arbeidsinnsats som i praksis kom til å kreves, kan dette imidlertid ikke avkrefte teorien. Det store frafallet i medlemmer i 1994 tyder på at det å få del i fellesgodet i form av (rask) tilgang på lån var viktigste motivasjonsfaktor for den store gruppen som falt fra da utsikten til raske lån forsvant og det ble innført økte sparekrav, slik at den kortsiktige lønnsomheten ble redusert. At endel ble, kan forklares utfra teorien, med at de allerede hadde spart og dermed investert i systemet. De ble følgelig i håp om å kunne innkassere fruktene av spareinnsatsen. Den delen av medlemmene som bruker sparelånesystemet, utgjør imidlertid en mindre gruppe enn de som bare er medlemmer uten å gjøre bruk av sparlånesystemet. Teorien kan ikke forklare den enda større gruppen av medlemmer som ble uten å ha opparbeidet forventninger og lånerettigheter gjennom sparing. Den fortsatte medlemsveksten kan også vanskelig forklares som ren "rasjonell egoisme", selv om det ikke er grunnlag for å se bort fra egennytte som motivasjonsfaktor. JAK-lån er fremdeles lønnsomt (hvor lønnsomt er avhengig av hvordan beregningen foretas)³⁰⁹ for den enkelte.

---

³⁰⁶Hechter, 1987

³⁰⁷Jfr. Olson, 1965

³⁰⁸Som bank forplikter JAK seg til å ta imot innskudd fra almenheten. Ettersom det ikke gis rente på innskudd og lån fremdeles tildeles utfra medlemskap og spareinnsats, vil dette imidlertid neppe bety noen stor endring i praksis.

³⁰⁹Særlig neddiskontering av verdien av fremtidig forbruk vil redusere den teoretiske verdien av ettersparingen.

6.12.4. Mobiliseringsprosesser

I den lange latensfasen fra starten i 1965 til midten av 1980-tallet hadde foreningen begrensede ressurser og kapasitet. Mobilisering i form av medlemsverving ble primært forsøkt gjennom informasjonsmøter og foredrag, og i mindre grad gjennom skriftlig materiale. Som en organisasjon som driver spare- og lånevirkosomhet for medlemmene, er JAK avhengig av medlemmer for å kunne mobilisere andre ressurser, som penger i form av innskudd og medlemsavgifter. Den første større brosjyren fokuserte på privatøkonomiske fordeler, og ble distribuert i et noe større antall i 1991, noe som ga en merkbar økning i medlemstilstrømmingen. Da den store veksten satte inn i 1992, var det imidlertid primært media som bidro til mobilisering av medlemmer. Den nye brosjyren, der den samfunnsmessige begrunnelsen for rentefri økonomi kom i forgrunnen, ble distribuert i store tall, men primært som respons på henvendelser som kom etter medieomtale.

Ulempen med den medieinduserte mobiliseringsprosessen var at JAKs ideologiske budskap kom langt mindre tydelig frem gjennom media enn det foreningen selv la opp til gjennom sitt nye informasjonsmaterieell. Når medlemsveksten flatet ut og kritisk medieomtale begynte å komme,³¹⁰ ble det nødvendig å gjøre en innsats for å mobilisere nye medlemmer, særlig utfra den ubalansen i sparlånssystemet som oppsto, og som krevde tilførsel av midler. Ettersom forsøkene på å trekke til seg midler gjennom likviditetssamarbeid med bank mislyktes, ble økt sparing (dvs. nye medlemmer) den eneste muligheten. I løpet av 1994 forsøkte man med mer "kommersiell" markedsføring, som annonser i aviser, samt at man opprettet egen spalte på tekst-TV, som gir løpende informasjon om sparlånssystemet. Erfaringen med annonser var dårlig, mens jeg ikke kan vurdere effekten av tekst-TV, som ikke er direkte innrettet mot medlemsverving. Medlemsveksten ser ut til å ha stabilisert seg, og har fra årsskiftet 1994/95 økt noe, uten at denne økningen kan ses i sammenheng med noen spesiell mobiliseringsinnsats. En stor del av kommende medlemmer henvender seg først til lokalavdelinger/ lokalombud, som sender dem informasjonsmateriale, før de melder seg inn i foreningen. Det later derfor til at lokalnivået er avgjørende for den løpende mobilisering av medlemmer og dermed andre ressurser i form av innskudd og medlemsavgifter.

Problemene med å mobilisere ressurser under likviditetskrisen i 1994 truet overlevelsen. Jakten på likviditet førte til at innlån fra medlemmer mot renter, ble igangsatt, og man begynte å arbeide med planer for utstedelse av avkastningsgivende verdipapirer, i strid med foreningens definisjon av renter. Ressursmobilisering later derfor til å ha ført til en konflikt med opprinnelige mål. Imot taler at mye ressurser ble brukt på mer ideelle og visjonære deler av virksomheten, som det store kurset for aktivister sommeren 1994, som foreningsleder nedla et stort arbeid i. Mens målet for kurset var å sette søkelys på hvordan JAK kunne bidra til utvikling av lokaløkonomien, kom imidlertid presentasjon av muslimsk bankvirksomhet til å oppta en stor plass. Dette kan ses som svar på det akutte behovet for å finne nye måter å skaffe likviditet på, og kan tyde på at hensynet til ressursmobilisering også hadde tendens til å sette sitt preg på også den mer ideelt pregede delen av virksomheten.

---

³¹⁰Både artikler som bestred at lånene var privatøkonomisk lønnsomme, og artikler som fokuserte på konflikten og "bråket" i JAK.

6.12.5. Organisasjon som ressurs?

I løpet av siste halvdel av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet ble den formelle organisasjon og tekniske prosedyrer utbygd, blant annet datasystemet, noe som gjorde det mulig å håndtere det store medlemstallet som skulle komme. Når medlemmene kom, var følgelig organisasjon klart en ressurs. Den formelle organisasjonen, der informasjon og prosedyrer for medlemshåndtering fungerte, og der bankvirksomheten ble ivaretatt gjennom standardiserte arbeidsmessige og tekniske prosedyrer, var klart en ressurs som skapte legitimitet og troverdighet utad.

Imot at organisasjon var en ressurs for JAK i forhold til mobilisering av deltakere kan det fremholdes at JAK hadde en uoversiktlig organisasjon, som fremsto som turbulent med generasjonsskifte i ledelsen, konflikter og omorganisering som skapte uklarhet om ansvarsforhold og lovligheten ved virksomheten. Det kan dermed ikke entydig fastslås at organisasjon var en ressurs når det gjaldt mobilisering av medlemmer.

6.12.6. Hvorfor slo JAK gjennom i Sverige etter 25 års stillstand?

Ulrichsen³¹¹ tolker J.A.K.s fremvekst og utvikling i Danmark på 1930-tallet ut fra Smelsers³¹² teori. Han legger vekt på krisen som strukturell bakgrunn, og vier det meste av oppgaven til å belyse de to siste punktene i Smelsers teori, pkt. 5 og 6, hvor særlig ledernes opptreden tillegges stor betydning for mobilisering av deltakere. Videre pekte han på reaksjonen fra det sosiale kontrollapparatet som viktig i å skape samhold innad og en følelse av martyrium, som kom til å prege (den danske) bevegelsen. Han konkluderer med at bevegelsen var resultat av strukturelle faktorer i form av krise, forløst gjennom karismatisk ledelse, og trekker en parallell til Glistrup-bevegelsen.

JAK i Sverige har hatt en helt annen utvikling enn den danske bevegelsen. Det gikk for det første nesten 30 år før JAK fikk en tilsvarende vekst som bevegelsen hadde i Danmark i 1930-årene. Den svenske bevegelsen har vært lite preget av den religiøsitet og de åndelige overtoner som ifølge Ulrichsen preget bevegelsen i Danmark. Jeg har selv kunnet konstatere nyanser i følelsmessig tilknytning hos veteraner i henholdsvis Sverige og Danmark. Kristiansen er i langt større grad profet i eget land enn i Sverige. Mens man i Danmark i høy grad bruker Kristiansens argumentasjon, og det siteres flittig fra Bogen om J.A.K., har den svenske bevegelsen utviklet sin egen teoretiske og ideologiske plattform, hvor argumentasjonen går mer direkte inn på dagens økonomiske og samfunnsmessige forhold.

Da veksten i Sverige kom i 1991-92, kan det trekkes paralleller til 1930-tallet, idet man hadde en krise som strukturell bakgrunnsfaktor ("structural strain", og utløsende enkeltfaktorer, som rentesjokk og valutauro, "precipitating factors" i Smelsers språkbruk). På kort tid fikk Sverige stor arbeidsløshet, gjennom skattereformer ble rentefradraget fjernet, samtidig med skatteskjerpning. Valutauro ga økende renter, med det symbolske høydepunkt da Riksbanken i

---

³¹¹Ulrichsen, 1978

³¹²Smelser, 1962

et fåfengt forsøk på å redde kronekursen satte opp renten til 500%, fulgt av devaluering. Endelig fikk Sverige sine bankskandaler, der staten, som i Norge måtte gå inn med milliarder for å redde store banker, som SE-banken.

En vesentlig faktor som Ulrichsen tillegger stor vekt for bevegelsens suksess i Danmark, nemlig Kristiansen som karismatisk leder, manglet imidlertid i Sverige, både i tiden forut, og da veksten satte inn. Tvert om var det stor turbulens i ledelsen, sentrale personer ble ekskludert, og bevegelsen kunne ikke knyttes til én sentral lederskikkelse utad. Dermed må andre forklaringer søkes på bevegelsens plutselige suksess etter nesten 30 års miniatyrtilværelse. Slik jeg tidligere har vært inne på, er rene strukturelle forklaringer problematiske, ettersom de ikke kan forklare overgangen fra strukturelle forhold til handling.

6.12.7. Et kognitivt perspektiv på JAKs gjennombrudd i Sverige

Jeg vil bruke Snow og Benfords³¹³ begrep “framing”, for å forsøke å forklare JAKs gjennombrudd i Sverige som resultat av JAKs forståelsesramme og dens gjenklang i omverdenen på et gitt tidspunkt.

Forståelsesrammens elementer

JAKs *diagnose* av problemet er at det er rentesystemet som skaper personlig økonomisk ufrihet, økonomiske kriser, urettferdighet og miljøproblemer.

Løsningsforslaget er et rentefritt system, i første omgang i form av rentefritt samarbeid som både kan frigjøre den enkelte fra rentebyrden, og demonstrere at et rentefritt system er mulig.

Motivering til handling skjer gjennom at den enkelte kan delta i systemet og selv opparbeide rett til rentefrie lån, og fra 1992 gjennom innbydelse til kurs og studiesirkler der man kunne lære mer om rentefri økonomi, og engasjere seg lokalt for ideen.

Mobiliseringsforsøkets vellykkethet, vil ifølge Snow og Benford avhenge av hvor godt disse elementene er utviklet og forbundet med hverandre. Satsingen på kursvirksomhet og oppbyggingen av et lokalt apparat med lokalombud og lokalavdelinger, kan ses som ledd i en styrking av budskapets rammeverk. Det viktigste for å slå gjennom, er imidlertid den gjenklang forståelsesrammen vinner hos dem som søkes mobilisert, “frame resonance”. Dette avhenger av følgende fire faktorer:

Robusthet, helhet og dybde.

Bevegelsens pengeteori er gradvis blitt videreutviklet, og koblet opp til sentrale aktuelle problemstillinger, som miljøproblemer og gjeldsproblemene i den “tredje verden”, samt Sveriges aktuelle økonomiske situasjon. JAKs teori om rente innebærer både et element av personlig interesse og et element av samfunnsmessig interesse. JAK forankret videre den rentefrie ideen både i en personlig handlingsmulighet (spare og låne) og i en kollektiv (lære

---

³¹³Snow og Benford, 1988

mer, delta i det lokale arbeidet). Diagnose, løsningsforslag og motivering til handling dannet en enhet, preget av robusthet, helhet og dybde.

Den interne strukturen i det større trossystem som bevegelsen søker tilknytning til, sammenfall mellom bevegelsens verdier og dem de søker å nå, og spredningen på de tema den tar opp.

Ut fra det kulturelle skift³¹⁴ i holdninger og verdier i den vestlige verden, bort fra materialistiske, og i retning av “postmaterialistiske” verdier, der blant annet miljø og fred er viktige elementer, må JAKs sterkere profilering av disse forholdene sies å være i samklang med verdiene til dem som søkes mobilisert. Et funn som tilsynelatende går i motsatt retning, er frafallet i medlemstall i byene, der “postmaterielle verdier” skulle stå sterkest.³¹⁵ Dette kan imidlertid forklares med at ikke verdier alene, men også personlige nettverk er av avgjørende betydning.³¹⁶

Spredningen på tema er liten, de tema som tas opp er tett knyttet til bevegelsens hovedideologi, noe som ifølge Snow og Benford er avgjørende for suksess.

Relevansen for deltakernes livsverden.

Empirisk kredibilitet. Utviklingen av krise, med en kraftig økning av den reelle rentebyrden, samtidig med den plutselige veksten i arbeidsløsheten, symbolverdien av Riksbankens sjokkrente på 500 %, den påfølgende devalueringen og bankenes milliardtap, styrket kredibiliteten i JAKs forklaringsmodeller og forståelsesramme. At noe var alvorlig galt med pengesystemet, var noe den enkelte selv kunne konstatere. De økonomiske hendelser i løpet av 1992 underbygde dermed bevegelsens påstander. Videre bidro det almenne tapet av troverdighet hos banker og myndigheter til at JAK fremsto som et alternativ: Deres budskap om å hjelpe hverandre, istedet for å søke profitt, deres idealisme og vekt på miljøansvar og fellesskap representerte en skarp motsetning til “systemet”, som var tatt med buksene nede.

Erfaringsmessig samsvar med historiske hendelser. Her kunne en peke på krisen i 1930-årene. Denne faktoren anses imidlertid ikke å spille noen rolle i dette tilfellet. Sverige opplevde krisen i 1930-årene, men det gjorde også andre land.

Fortellingens troverdighet i forhold til den kulturelle arv. JAKs solidariske budskap må sies å være i samsvar med den sosialdemokratiske ideologi som lå til grunn for oppbyggingen av det svenske folkhemmet.

Forholdet til protestsyklus: JAKs gjennombrudd kom i etterkant av miljøbevegelsen, og den større vektleggingen av miljøargumentasjon utad som begrunnelse for JAKs virksomhet, fra 1993, kunne kobles til den forståelsesramme miljøbevegelsen hadde skapt. JAKs budskap traff dermed en miljøbevisst opinions virkelighetsforståelse, og deres budskap fant stor

---

³¹⁴Inglehart, 1990

³¹⁵Ibid.

³¹⁶McAdam, 1992

gjenklang ettersom de som ble søkt mobilisert var spesielt lydhøre for denne typen argumentasjon.

Hva kan best forklare JAKs gjennombrudd – budskapets gjenklang som presentert ovenfor, individuell misnøye/deprivasjon eller ønsket om egne fordeler? Mot den kognitive forklaringen taler medias fokusering på de privatøkonomiske sidene og det store frafallet når utsikten til raske lån forsvant.

Et flertall av medlemmene ble imidlertid i foreningen, og det er fortsatt jevn medlemsvekst i dag, noe jeg fant vanskelig kunne forklares utfra misnøye/deprivasjon. Dette, kombinert med at lokalombudene melder at det later til å være mer ideelt innstilte personer som trekkes til foreningen, gjør at jeg finner at den kognitive forklaringen er fruktbar til å forklare gjennombruddet. I hvert fall kan dette være en forklaring på den delen av medlemsmassen som kom til, og som ikke falt fra. Den kognitive forklaringen synes også holdbar i forhold til den fortsatte medlemstilstrømmingen. Det er imidlertid klart at medias fokusering på den privatøkonomiske lønnsomheten i den store vekstperioden også spilte en betydelig rolle i krisesituasjonen i det svenske samfunnet 1992.

6.12.8. JAK som meningsprodusent

Ifølge Rucht³¹⁷ er sosiale bevegelser uløselig knyttet til moderniseringsprosesser. Eyerman og Jamison³¹⁸ fremhever sosiale bevegelers kunnskapsproduksjon som deres viktigste funksjon og som et nøkkelement i utviklingen av vitenskap. Utfra dette stiller jeg spørsmålet om hva JAKs bidrag til kunnskapsproduksjonen er.

JAKs kunnskapsgrunnlag bygger på en pengeteoretisk tradisjon med røtter tilbake til Aristoteles og middelalderen, samt de store religionene, som setter penger, økonomi og moral i sammenheng, og avviser rente. Denne tradisjonen ble tatt opp og videreutviklet som pengeteoretisk teori av Gesell³¹⁹ (og Kristiansen), og forsøkt satt ut i livet i fripengeforsøkene (og J.A.K.) i flere europeiske land, USA og Canada, med Keynes' forslag til internasjonal clearing union til Bretton Woods- konferansen som det mest prominente utslag.³²⁰ Det svenske JAK har videreutviklet denne teorien ved å argumentere for at det er sammenheng mellom et rentebasert pengesystem og miljøødeleggelse. Når de peker på pengesystemet som et nøkkelement i en bærekraftig utvikling, er de i tråd med nye pengekritiske miljøer, som tar opp igjen Gesells teori. JAK var imidlertid tidligere ute med å formulere sammenhengen til for eksempel miljøspørsmål, og må sies selv å ha produsert denne kunnskapen.

---

³¹⁷Rucht, 1994

³¹⁸Eyerman og Jamison, 1991

³¹⁹Gesell, 1991(1916)

³²⁰Selv om Keynes uttrykte seg positivt til ideen om kostnadsbærende penger, og selv brukte dette konseptet i forslaget til internasjonal clearing union, må dette sees som ufullstendige ansatser hos den sene Keynes, som ikke ble innarbeidet i hans hovedverk.

Eyerman og Jamison peker på bevegelsesintellektuelle som en viktig forutsetning for bevegelsers kunnskapsproduksjon. For JAKs vedkommende peker Per Almgren seg ut som den fremste ideolog og teoriutvikler i løpet av 1970- og 80-tallet, og nesten helt frem til han ble ekskludert i 1993 som følge av konflikten mellom Toroiden og Riksföreningen. I tillegg konstruerte han selve spare- og lånesystemet, og datasystemet, som organisasjonen i skrivende stund fremdeles bruker. Per Almgren arbeider i dag videre med en ny organisasjon for rentefri spar-lånevirkosomhet i konkurranse med JAK, samtidig som han fortsetter å videreutvikle det teoretiske grunnlag for en rentefri økonomi, blant annet gjennom utvikling av makroøkonomiske modeller.

Innen JAK spiller opplærings- og kursvirkosomhet en viktig rolle i dag, og internbladet er forum for diskusjoner og forbedringsforslag. Med utgangspunkt i ledelsen skjer skolering og utvikling av forståelsen for systemets egendynamikk. Mange aktivister lokalt er også aktive i å videreutvikle ideen og det teoretiske grunnlaget. Forholdene for å produsere flere bevegelsesintellektuelle ligger derfor godt tilrette i JAK. Det er imidlertid en konflikt mellom det å skulle drive et mest mulig kostnadseffektivt sparlånesystem for medlemmene, og kunnskapsproduksjon, som medfører kostnader som fordyrer driften. Medlemmer som er interessert i billigst mulig lån, vil ha interesse av å begrense kostnadene til “unødvendig” teoretisk og ideologisk virkosomhet. Jeg har imidlertid kommet frem til at mange av JAKs medlemmer motiveres også av andre faktorer enn utsikten til billige lån. Jeg finner det derfor rimelig å fastholde konklusjonen om at oppbygging av kunnskap med stor sannsynlighet vil forbli et viktig aspekt ved JAK, både på grasrotnivå og ved mulig utvikling av bevegelsesintellektuelle.

6.12.9. JAKs samfunnsmessige funksjon

JAK representerer et brudd i ideologi og praksis med en markedslogikk basert på profittmaksimering og konkurranse. Som et kooperativt selvhjelpsforetak, drives systemet til selvkost og uten profittinteresse, ettersom eierne = medlemmene er interessert i billigst mulig lån, - ikke avkastning. Medlemmene avstår tvert om fra avkastning på sine sparemidler. Konkurranse er ikke et element i systemet, som er basert på fellesnytte, og dermed representerer en vinne- vinne-situasjon for deltakerne.

Mot dette kan det innvendes at ikke alle som strømmet til i den store vekstfasen “vant” i form av høye lån med kort sparetid på forhånd. Det økte kravet til sparing totalt, representerer et reelt tap i forhold til de forventninger endel av medlemmene hadde da de gikk inn i systemet. Den økte sparetiden for å få lån, kan imidlertid ikke på samme måte sies å representere et tap. De som fikk høye lån med kort sparetid, må prestere en tilsvarende høy, obligatorisk ettersparing, noe som gjør at de får høyere likviditetskostnad og at de må binde opp store midler helt til lånet er nedbetalt. De som har gjort en større del av sparingen på forhånd, vil kunne ta ut denne og bruke den som egenkapital, og får dermed både lavere likviditetsbelastning gjennom mindre ettersparing og redusert lånebehov ved at de har egenkapital disponibel. Jeg finner derfor at det kan argumenteres for at alle i prinsippet er vinnere i det lange løp, selv om endringene av reglene, som ble gjennomført for å håndtere ubalansen i systemet, slo uheldig ut for de som hadde begynt å spare under det tidlige systemet der det var lavere sparekrav totalt.

Systemet vil dermed være med å bygge opp de samfunnsmessige dyder, som markedssystemet gjennom sin vektlegging av egen nytte og konkurranse, vil ha tendens til å bryte ned.

I tillegg til den pedagogiske samfunnsmessige effekt skissert ovenfor, har JAK også en mulig effekt i forhold til øvrige finansieringsinstitusjoner: For det første vil JAKs fokusering på miljøspørsmål og bevissthet om penger kunne føre til at også banker ser seg tvunget til i sterkere grad å ta samfunnshensyn for å tilfredsstillende en miljø- og samfunnsbevisst befolkning. For det andre kan JAK, i kraft av den størrelse man har oppnådd (og forutsatt at man lykkes i å stabilisere organisasjonen, slik at den består), representere priskonkurranse på kreditt, som forbrukerne kan ha nytte av. Begge disse effektene er imidlertid ikke så sannsynlige på kort sikt.

6.13. Quo vadis, JAK?

Jeg konkluderte ovenfor med at JAK representerer et brudd med markedsideologi og -praksis. JAK er imidlertid i dag på vei inn i en ny fase, den sterke veksten har ført til profesjonalisering, og endringer i myndighetenes rammebetingelser til organisasjonsendringer. Ubalanse mellom inn- og utlån i kjølvannet av den store veksten, kombinert med indre konflikter og negativ presse, har ført til livstruende påkjenninger på systemet. JAK har imidlertid overlevd. Spørsmålet er om de prosesser som nå skjer bidrar til å sikre at JAK bevarer sine målsettinger og sitt særpreg, og består som et alternativ, eller om det skjer en byråkratisering, tilstivning og målforskyvning, slik Michels³²¹ viste for det tyske sosialdemokratiet? Eller er det tvert om slik at byråkratisering øker muligheten for å nå sine mål, slik Gamson³²² hevdet for amerikanske protestorganisasjoner?

6.13.1. Likedanningsfaktorer

JAK er utsatt for likedanningspress fra tekniske, såvel som institusjonelle omgivelser, jfr. Scott.³²³ Jeg finner det videre fruktbart å skille mellom internt og eksternt likedanningspress. Dette kan settes opp skjematisk:

Tekniske	Eksterne Markedet	Systeminterne Spare- og lånesystemets egendynamikk
Institusjonelle	Staten	Vekst, profesjonalisering

---

³²¹Michels, op.cit.

³²²Gamson, 1975

³²³Scott, i Powell, DiMaggio, 1992

6.13.2. Markedet

JAK representerer en særegen nisje i markedet, og har andre mål enn øvrige markedsaktører. Selv om pris på lån er et konkurranseelement i forhold til øvrige aktører i personkundemarkedet, antas ikke markedet å representere noe sterkt likedanningspress på JAK.

Deltakernes aggregerte markedsreaksjoner utgjør spare- og lånesystemets egendynamikk, der endringer i antall sparere og sparernes adferd, utløser store svingninger i likviditet, innen det lukkede systemet. Dette fører til akutt behov for å trekke til seg kortsiktig likviditet, noe som igjen avhenger av troverdighet i lånemarkedet. Dette representerer et sterkt likedanningspress.

6.13.3. Staten

JAKs organisasjon har fra starten blitt tilpasset statlige krav. Endringer av lover har ført til nye krav, som man forsøker å tilpasse seg. Staten representerer et sterkt tvangsmessig press³²⁴ mot likedanning, og avgjør organisasjonens være eller ikke være gjennom fastsettelsen av krav.³²⁵ Også JAKs tidligere organisasjon, i form av et konglomerat av flere typer organisasjoner, ble utviklet for å kunne ivareta driften av systemet og samtidig imøtekomme statens krav. Dette førte imidlertid ikke til den mest hensiktsmessige organisasjonsstruktur, ettersom nettopp statlige krav ikke muliggjorde denne. Det er heller ikke klart om de nye krav som man i dag er i ferd med å tilpasse seg gjennom å bli bank, representerer den mest hensiktsmessige organisering av virksomheten i forhold til å realisere ideelle mål om rentefri økonomi. Gjenopplivingen av JAK AB kan ses som et trekk for å tekkes staten, som samtidig gjeninnfører den type eske-i-eske- struktur som man med omorganiseringen ønsket seg bort fra.

JAK har tidligere ikke vært underlagt statlig tilsyn, og har heller ikke mottatt noen støtte fra staten. JAK har derfor ikke hatt regelmessige transaksjoner med staten. Ved overgang andelsbank, vil man komme inn under statlig tilsyn. Banker og finansieringsinstitusjoner er pålagt en rekke rutinemessige transaksjoner med staten, i henhold til strenge krav til institusjonelle regler. Staten er eksponent for en hierarkisk organisasjonsmodell. Interaksjon med staten vil dermed implisere et hierarkiseringspress for organisasjoner med en flatere struktur. JAK har allerede utviklet en mer hierarkisk og toppstyrt organisasjon. Hvorvidt dette er en tilpasning til følte kommende krav, tilpasning til krav som springer ut av driften, eller om det er tilpasning til institusjonelle myter, i jakt på ekstern legitimitet, kan ikke umiddelbart avgjøres. Omdannelse til bank fører til at staten stiller krav til større bankkompetanse i styrende organer. Her er det klart at JAK tilpasset seg i forkant gjennom å tilsette en tidligere leder av muslimsk bank i styret for JAK AB.

Når JAK skal bli bank, vil man ha få alternative modeller, ettersom utvalget av organisasjonsmodeller for tradisjonelle, såvel som utradisjonelle, banker er meget lite. Det vil dermed ifølge teorien være et sterkt likedanningspress som følge av behov for etterlikning. Jeg foreslo i kapittel 3 å skille mellom et "indre" og et "ytre" organisasjonelt felt, der alternative

---

³²⁴jfr. DiMaggio, Powell, i *ibid.*

³²⁵jfr. Delacroix, Goodstein, sitert av Powell, i *ibid.*

finansieringsorganisasjoner representerer et “indre” felt for hverandre. Ufra dette fremsatte jeg en hypotese om at likedanning skjer raskere mellom aktører innenfor alternativ finansiering enn mellom alternative finansieringsorganisasjoner og tradisjonelle. Dette kan belyse hvorfor den muslimske modellen har vunnet frem i ledelsen som den måten man ønsker å finansiere bedrifter på. En del av forklaringen ligger sannsynligvis i kostnadene ved å søke informasjon. Selv om utvalet av modeller er lite, er det andre modeller innenfor alternativ finansiering som kanskje ligger nærmere JAKs ideologiske grunnlag. Både antroposofisk orienterte banker og andre som har en sterk miljøprofil på sine utlånsprosjekter reiser kapital ved å appellere direkte til innskytternes interesse for slike prosjekter. JAKs medlemsgrunnlag er langt på vei basert på idealistisk engasjement, og den delen av medlemsmassen som kom til av ren egen nytte viste seg lite stabil. Det kan derfor være en konflikt mellom en modell for å reise kapital til bedrifter basert på utsikten til økonomisk avkastning og JAKs “grunnfjell” i form av mer ideelt innstilte medlemmer.

Når den muslimske modellen likevel ble valgt, ser jeg det som utslag blant annet av at et større innslag av muslimer i ledelsen gjorde at man hadde kunnskap om denne modellen, mens det ville medføre kostnader å innhente informasjon om andre alternative modeller.

6.13.4. Internt institusjonelt likedanningspress

Vekst og derav følgende størrelse, hevdes av DiMaggio og Powell³²⁶ å føre til etterlikningsprosesser i form av kopiering av andre organisasjoner. Jo flere organisasjoner skal betjene, jo sterkere føles behovet for å kunne tilby de samme tjenester som tilsvarende organisasjoner. Arbeidet med å profesjonalisere bankdriften kan ses som ledd i en slik bestrebelse, videre oppbyggingen av internt byråkrati. I motsatt retning trekker at organisasjonen i forbindelse med veksten valgte å fjerne betalingsformidling som tjeneste. Fra starten av drev JAK også med betalingsformidling i form av brevgiro, slik at deltakerne kunne sende alle regninger til JAK og betale dem direkte fra konto. Dette førte imidlertid til dobbeltarbeid, da det ikke lyktes å få et direkte samarbeid med Postgiro eller bank. Grunnet høye kostnader og mangelfulle rutiner for å sjekke underskrifter, ble denne tjenesten nedlagt da medlemsøkningen kom.

Veksten har ført til profesjonalisering, blant annet i form av ansettelse av personer med bankerfaring og flere eksperter, bl.a. på statistikk, data og jus. Profesjonalisering fører til et normativt likedanningspress, ifølge DiMaggio og Powell.³²⁷ To aspekter ved profesjonalisering bidrar til likedanning:

- **Betydningen av formell utdanning som en kognitiv base produsert av universitetsspesialister.**

Her kan det tenkes å bidra til likedanning at JAK har ansatt en økonom som foreningsleder, og at antallet eksperter er utvidet. Foreningen hadde også et stort innslag av universitetsutdannede personer fra starten, men disse utførte flere og tildels andre oppgaver enn de var utdannet for. Tross høyt formelt utdanningsnivå hos flere av aktivistene, kan

---

³²⁶DiMaggio, Powell, op. cit.

³²⁷ibid.

organisasjonen dermed ikke sies å ha vært profesjonalisert. Få personer representerte en stor mengde kunnskap på mange nøkkelområder, langt utover den kompetanse de representerte i kraft av sin utdanning. Vi må anta at ettersom organisasjonen i formell struktur blir mer likedannet med andre banker, vil likedanningen på feltnivå også slå inn i JAK gjennom økende profesjonalisering, ved at det blir lettere å rekruttere personale med bankkompetanse.

- **Fremveksten av profesjonelle nettverk på tvers av organisasjonene.**

JAK og JAKs ledelse deltar ikke i stor utstrekning i profesjonelle nettverk med bankledere og ledere av andre finansieringsvirksomheter. Det eneste profesjonelle nettverk der organisasjonen deltar, er I.N.A.I.S.E. Som medlem i I.N.A.I.S.E., skiller bevegelsen seg ut, som (med ett unntak) den eneste basert på en rentefri ideologi. Som del av et "indre" organisasjonelt felt av alternative finansieringsorganisasjoner representerer I.N.A.I.S.E. en potensielt likedannende faktor innen feltet. Homogeniseringsprosesser er også igang, gjennom harmonisering av kredittfiler og nærmere samarbeid mellom enkeltmedlemmer. Mye av hensikten med organisasjonen er også nettopp å lære av hverandre. JAK har ikke regelmessig interaksjon med enkeltmedlemmer av I.N.A.I.S.E., utover de årlige møtene. Denne organisasjonen kan derfor ikke sies å representere noe sterkt likedanningspress i forhold til JAK i dag. Ettersom de fleste medlemmer av I.N.A.I.S.E. ikke er basert på en ideologi om rentefrihet, var det sannsynligvis mer nærliggende for JAK å gå kopiere muslimske banker som i prinsippet deler motstanden mot renter.

JAK har opplevd sterk vekst, både i medlemsmasse og antall ansatte, og utviklet en stadig mer profesjonell teknisk drift. Videre har ledelsen blitt skiftet ut, og det er i dag derfor få i ledelsen som har inngående kjennskap til bevegelsens historie og ideologi. Det er derfor rimelig å anta at det kan oppstå et misforhold mellom mål og midler, og at det kan oppstå uklarhet om hva som var/er bevegelsens mål. Slik forskyvning av mål kan skje både med utspring i medlemsmassen og ledelsen.

Den endrede rekkefølgen, og dermed prioriteringen, i foreningens målparagraf, fra i første rekke å skulle "opplyse om rentens skadevirkninger", til å skulle "fremme medlemmenes økonomiske interesser, kan tolkes som en tendens til målforskyvning." Dette kan tyde på en reduksjon av ambisjonsnivå i forhold til tidligere, da man klart hadde ambisjoner om å påvirke samfunnsøkonomien.

Mot denne konklusjonen taler at man, i tiden etter omorganisering og endring av formålsparagrafen, har satsset mer på informasjonsvirksomhet og skolering i rentens skadevirkninger gjennom kurs og opplæring av lokale tillitsvalgte, enn man gjorde før. En klarere miljø- og smafunnsprofil i brosjyrer kom i forkant av omorganiseringen, og er blitt opprettholdt. Det er dermed ikke klart at endringen i formålsparagrafens ordlyd betyr en større vektlegging av medlemmenes egeninteresse.

Målene springer ut av bevegelsens ideologi. Det er tendenser til endring av bevegelsens ideologi, gjennom at ledelsen går inn for den muslimske definisjonen av rente. Likeledes ved at man er i ferd med å innføre muslimsk finansieringspraksis, med deling av profitt, som strider mot bevegelsens definisjon av rente. Dette ser jeg som en klar tendens til målforskyvning.

Ifølge Fliegstein³²⁸ skjer målforskyvning bare når en ny gruppe aktører får makt, eller det er i makthavernes interesse å endre organisasjonens mål. I løpet av den foregående vekst- og konfliktperiode som JAK har vært gjennom, har ledelsen blitt skiftet ut, og veteranene som bygget opp organisasjonen og dens ideologi, er ute. Den nye ledelsen kan imidlertid ikke samlet sies å representere andre grupper enn tidligere; både syndikalister og personer med sympati og tilknytning til miljøbevegelsen har vært representert i ledelsen også etter generasjonsskiftet.

Muslimene har vært et betydelig element i medlemsmassen, men har aldri satt sitt preg på organisasjonen i sterkere grad enn andre. Det har i høyden vært én muslim i ledelsen. I løpet av 1994 endret dette seg, ved at organisasjonen fikk muslimsk styreleder, samt at en tidligere direktør for en muslimsk bank er rekruttert til styret av JAK AB, som i en overgangsperiode skal ha ansvaret for utlånsvirksomheten. Videre hevder jeg at det har skjedd en “muslimisering” av ideologi hos den øvrige ledelse. Jeg trekker derfor den slutning at muslimene som gruppe og muslimsk ideologi har fått mer innflytelse.

Hvorvidt “muslimiseringen” av ideologien hos den øvrige ledelse er uttrykk for interesser, følger ikke med nødvendighet. Jeg finner det mer i tråd med institusjonell tankegang å fastholde at ikke all handling er intensjonal. “Muslimiseringen” kan da tolkes dels som uttrykk for at denne gruppen har fått innflytelse, og dels som uttrykk for at den øvrige ledelse har svak forankring i bevegelsens ideologi og tradisjon. De kan derfor la seg påvirke til omdefinering av denne, uten på være seg bevisst at en omdefinering finner sted. (Jfr. foreningslederens uttalelse om at det ikke finnes noen definisjon av rente, selv om denne fremgår av bevegelsens brosjyrer.) I tillegg kommer den akutte likviditetskrise, der en ideologisk svakt forankret ledelse kan komme til å avstå prinsippene for å skaffe penger. Her ser jeg kostnadene ved å innhente informasjon som en viktig faktor for valg av modell, slik jeg har argumentert for ovenfor.

6.14. Likedanningsprosesser, overlevelse og målforskyvning i JAK.

JAK har nådd en høy grad av institusjonalisering der bankmessige og organisatoriske funksjoner ivaretas gjennom rutinemessige og tekniske prosedyrer. Organisasjonen har en klar arbeidsdeling internt, noe som kjennetegner institusjonaliserte systemer som et vesentlig stabiliserende element. Jeg vil imidlertid reise spørsmålet om en institusjonalisert struktur med høy arbeidsdeling er hensiktsmessig for en liten organisasjon i en krisesituasjon, slik som i JAK under likviditetskrisen i 1994.

På den ene siden er den institusjonaliserte strukturen en fordel, idet gitte prosedyrer ivaretas som normalt i en arbeidsdelt struktur, noe som avdramatiserer krisesituasjonen og skaper ro og tillit blant de ansatte. Når de ansatte signaliserer ro til medlemmer, bidrar det til å avverge panikkreaksjoner. Kontakten med medlemmer som henvendte seg under likviditetskrisen var preget av ro og saklighet fra de ansattes side, og bidro til å inngi tillit. På den annen side opplevde jeg at den høye graden av delegering, særlig fra styret til foreningsleder, når det gjaldt selve krisehåndteringen, ga et inntrykk av falsk trygghet, mens situasjonen tilsa at alle ledelsens ressurser, inkludert styret, burde vært satt inn på aktivt å søke en løsning. Den høye

---

³²⁸Fliegstein, i *ibid.*

graden av delegering bidro dermed til en stivhet som hindret ressurser i å bli satt inn der de trengtes mest. Foreningsleder skulle i tillegg ivareta sine løpende oppgaver, stilt overfor krav og forventninger fra ulike deler av organisasjonen, som jo også skulle fungere som normalt og arbeide fremtidsrettet. Det var også viktig å unngå panikk. I denne situasjonen ser jeg den høye institusjonaliseringsgraden, slik den kom til uttrykk ved arbeidsdeling og delegering som en faktor som begrenset handlingsevnen i forhold til den situasjon man var stilt overfor.

Bidrar så institusjonalisering og likedanningsprosessene innen JAK samlet til å sikre overlevelse, og hva blir konsekvensene for JAKs opprinnelige mål? Til dette punktet fikk jeg følgende innspill fra en av kritikerne av dagens utvikling:

“Du må poengtere at organisasjonsstrukturen er viktig, en kan ikke ha en hierarkisk organisasjon og samtidig prøve å fremme et ideologisk budskap.”

Dette uttrykker ganske presist den konflikten mellom å overleve som ideell bevegelse og som profesjonell organisasjon som preger JAK. JAK kan ikke overleve som organisasjon uten å profesjonalisere og organisere bankdriften i tråd med myndighetenes krav. Samtidig innebærer utviklingen mot en stor og mer profesjonell organisasjon en fare for at de opprinnelige målene forskyves. Jeg forsøker å summere opp dilemmaet ved å peke på faktorer som kan bidra til overlevelse på den ene siden, og faktorer som kan bidra til målforskyvning på den andre. For bestå som det organisasjonen er i dag, må man både overleve og unngå målforkyvning.

6.14.1. Faktorer som peker i retning av overlevelse:

- Et kooperativt og miljøbevisst tiltak i tråd med de holdninger store deler av befolkningen gir uttrykk for.
- Et lokalt apparat er blitt bygget opp, og utdanningsvirksomhet har skolert og mobilisert aktivister.
- Den lokale satsingen har forankret bevegelsens ideologi i aktivister på grasrotnivå.
- En ideelt motivert medlemsmasse.
- Driften av spare- og lånesystemet er blitt profesjonalisert, og bankmessige rutiner forbedret.
- Dialog med myndighetene i forbindelse med ny lov om finansieringsvirksomhet.
- Har overlevd alvorlige kriseperioder, (konflikten i 1992 og likviditetskrisen i 1994)

6.14.2. Faktorer som peker i retning av målforskyvning

- Endret vektlegging i formålsparagraf
- Muslimisering av ideologi og praksis
- Vekst og derav følgende størrelse
- Profesjonalisering
- Byråkratisering og toppstyring
- Nedprioritering av det lokale apparat

Utfra ovenstående stikkordsmessige oppsummering lar det seg ikke med sikkerhet fastslå hvor JAK går. På den ene siden har JAK mange aktive, ideologisk og organisatorisk, på den annen side er det tendenser til likedanning. Enkelte faktorer representerer klare tendenser til målforskyvning som endrede mål og ideologi, sentralisering og toppstyring som kan svekke

den ideologiske forankring på grasrotplan. Andre likedanningsprosesser bidrar åpenbart til økte muligheter for overlevelse, som profesjonalisering, organisasjonsendring og tilpasning til myndighetenes krav, men kan i neste omgang også bidra til målforskyvning. Antallet positive faktorer pr. i dag gir imidlertid grunnlag for en forsiktig optimisme på JAKs vegne.

7. CULTURA – PENGESTRØMMER TIL SAMFUNNSGAVNLIGE TILTAK

7.1. Idégrunnlag, Rudolf Steiners syn på penger, samfunn og økonomi³²⁹

Steiner så dagens arbeidsdelte samfunn som grunnlag for en altruistisk samfunnsorden. Et samfunn basert på egennytte tilhørte en tilbakelagt selvforsyningsøkonomi. I det arbeidsdelte samfunn er gjensidig avhengighet en realitet, og derfor må fellesnyttens gå foran egennytten. Med tregreningstanken formulerer Steiner en oppdeling av samfunnet i tre hovedområder, kultur og åndsliv, politikk og rettsvesen, og økonomi. Det overordnede mål er å fremme kultur og åndsliv,³³⁰ motsatt dagens system, basert på privat profittmaksimering, der kultur og åndsliv blir sett som luksus.

Markedssystemet basert på konkurranse og profittmaksimering tvinger frem en stadig vekst som ikke er mulig, om man ser bort fra muligheten for interplanetære handelssystemer.³³¹ Økonomien bør organiseres i en nettverksliknende form med selvstyrte enheter, der marked og konkurranse erstattes av assosiasjoner, og balansen mellom tilbud og etterspørsel finnes gjennom gjensidige avtaler og desentralisert regulering og selvdisiplin mellom produsenter. Produksjonen skal skje for å dekke behov, ikke for å maksimere profitt.

På flere punkter har Steiner et aristotelisk utgangspunkt: Produksjon og penger skal ikke være et mål i seg selv, men fremme en produktiv økonomi, som igjen bare skal være et middel for å fremme kultur og åndsliv. Som ledd i utviklingen av en slik økonomi, ser Steiner pengene³³² som et viktig element. Han deler Gesells syn på forholdet mellom penger og varer, og ser det som nødvendig at pengenes fortrinn fremfor varene tas bort gjennom en "aldringsprosess" for penger. Steiners aldringskonsept var imidlertid knyttet til det realøkonomiske forløp. Penger skulle for eksempel utstedes med begrenset holdbarhet, som igjen ble bestemt av varigheten på den investering de skulle finansiere.

Steiner skilte mellom lånepenger, kjøpepenger og gavepenger, og tenkte seg at pengene gradvis skulle gå over til gavepenger, som skulle finansiere kultur og åndsliv. Hvordan dette skulle skje, ble bare antydning.³³³ Ved at alle penger skulle ende som gavepenger til finansiering av kultur og åndsliv, ville det skje en "organisk" nedbryting av penger, tilsvarende den som skjedde i realøkonomien. Dermed ville det forbli balanse mellom pengeøkonomien og realøkonomien, og en opphopning av (penge-) formue ville ikke kunne finne sted. For å hindre annen formuesoppbygging, så Steiner, for seg et system med felleseiendom og privat

---

³²⁹Jeg bygger her på Steiner, 1920 og Canal, 1992.

³³⁰Canal, op.cit., s. 112

³³¹Ibid.,s.192

³³²Canal, op.cit., s. 159

³³³Steiners økonomiske teori foreligger kun i form av 16 forelesninger han holdt mot slutten av sitt liv. Han rakk ikke å utarbeide detaljene. Andre, f. eks. Hermanstorfer, 1991, har forsøkt å rekonstruere og utarbeide detaljer. Det foreligger ulike forslag til tekniske løsninger. Jeg kan ikke her yte rettferdighet, hverken til Steiners egne ansatser, eller til hans etterfølgeres detaljeringsforsøk.

bruksrett. Også Gesell knyttet spørsmålet om nytt pengesystem til penger til en jordreform med felleseie og privat bruksrett.

Ut fra oppdelingen i lånepenger, kjøpepenger og gavepenger, hadde Steiner et annet syn på rente enn Gesell, idet han ikke avviste rente totalt.³³⁴ Rente er bare et problem når penger blir et evig middel til berikelse og akkumulasjon av formue, gjennom rentesrente og gjennom aksjeeierformen. Penger må til enhver tid ha sin ekvivalent i realøkonomien. Rente på lån ser Steiner som rimelig, både at den som låner bort får rente for å avstå kapitalen og som en risikopremie, og at den som låner betaler for fordelene av å kunne få tilgang til kapital som gjør det mulig å sette igang virksomhet. Rente som en fast inntekstkilde gjennom bankinnskudd, var han derimot imot, idet man her tjener penger på penger uten å yte noe igjen. Penger som byttemiddel, “kjøpepenger” skulle ikke belastes med rente.

7.2. Den antroposofiske bevegelse i Norge³³⁵

Den antroposofiske bevegelse ble formelt grunnlagt av Rudolf Steiner i 1913, og er en videreføring av ulike deler av Steiners verk, som spenner over så ulike felt som pedagogikk, filosofi, politikk, religion og landbruk - og økonomi, som den minst kjente delen. Allerede i 1913 ble det dannet antroposofiske selskap i flere byer i Norge, og i 1923 ble en landsomfattende sammenslutning etablert. Det antroposofiske selskap har i dag omkring 1000 medlemmer, og må sies å ha hatt en meget langsom vekst. Bevegelsen omfatter imidlertid en rekke institusjoner innenfor undervisning og omsorg for psykisk utviklingshemmede, et kirkesamfunn, “Kristensamfunnet”, samt enkelte bedrifter.³³⁶

- Den første Rudolf Steiner-skolen ble startet i Oslo, i 1926, og den neste i Bergen i 1929. Skolen i Oslo innstilte driften mellom 1936 og 1945, mens skolen i Bergen var i drift, også under krigen, da alle Rudolf Steiner-skoler var forbudt. Inntil 1970 var det bare disse to skolene. I kjølvannet av de alternative bevegelsene fra 1968, ble det en sterk vekst i antallet skoler, som i dag er 24. I dag er et flertall av lærerne ikke medlemmer av Antroposofisk selskap.
- Rudolf Steinerhøyskolen i Oslo utdanner lærere til Rudolf Steiner-skolene.
- Det finnes en egen skole for utdanning i eurymi, som er en kunstnerisk uttrykksform med likhetspunkter med dans og drama.
- Kristensamfunnet er et kirkesamfunn som bygger på Steiners ritualer for gudstjeneste, som her heter “menneskevielsens handling”. Steiner skilte imidlertid mellom Kristensamfunnet som et privat initiativ fra ham, og den antroposofiske bevegelse.
- Camphill-bevegelsen driver institusjoner for psykisk utviklingshemmede, (landsbystiftelsen) Vidaråsen, samt helsepedagogiske hjem.

---

³³⁴Canal, op cit., s. 214

³³⁵Jeg bygger her på intervju med Oddvar Granly ved Rudolf Steiner-høyskolen i Oslo, den 19.01.95.

³³⁶Svein Berglund kommenterer min bruk av ordet “antroposofisk” med at de ulike organisasjonene, deriblant banker, som jeg kaller antroposofiske, selv legger vekt på at de er selvstendige initiativ, ut fra en *impuls* fra Rudolf Steiner. Jeg finner likevel at jeg kan bruke begrepet antroposofiske og derigjennom knytte dem til en felles “bevegelse.”

- Når det gjelder jordbruk, er det i dag i overkant av 40 gårder som driver etter biodynamiske prinsipper.
- Helios omsetter økologiske matvarer og helsekost.
- To arkitektkontorer, i henholdsvis Oslo og Bergen, baserer seg på antroposofisk³³⁷ arkitektur, og står blant annet bak utformingen av mange av de nye Steinerskolebyggene.
- En bokhandel, Antropos, selger antroposofisk litteratur.
- En gruppe leger praktiserer antroposofisk medisin.
- Endelig står Cultura lånesamvirke for innskudd og utlånsvirksomhet.

Felles for alle virksomhetene er at de, med unntak av Antroposofisk selskap og Kristensamfunnet, i stor grad henvender seg til et alment publikum.

7.3. Antroposofiske låneinstitusjoner i utlandet.

Den første låneinstitusjonen springet ut av den antroposofiske bevegelse ble etablert på slutten av 1950-tallet, og gradvis videreutviklet til en andelsbank, Gemeinschaftsbank, i Bochum i Tyskland. Foranledningen var bevegelsens behov for å finansiere en Rudolf Steiner skole på stedet. I løpet av 1970-tallet ble det etablert antroposofiske låneinstitusjoner i flere land, og på 1980-tallet også i samtlige skandinaviske land. I alt er det i dag et tyvetall antroposofiske banker og låneinstitusjoner i Europa. Flere er organisert som banker. De største³³⁸ er Gemeinschaftsbank i Tyskland, og Triodos i Nederland, som ble startet i 1971, og ble bank i 1980. Triodos har ekspandert, dels ved at andre antroposofiske låneinstitusjoner blir filial, dels ved at det opprettes filialer. I Belgia etablerte Triodos seg i 1993, og fikk straks en uventet sterk vekst.³³⁹ Gledelig overrasket var markedsansvarlig særlig over at det var vanlige mennesker, ikke først og fremst folk fra den "indre krets" som strømmet til banken. Triodos i Nederland har opplevd en gradvis "normalisering" av kundekretsen fra ca. 1985:

"they wanted to support biological farming, antroposophical schools, but wanted everything else to be normal, a normal interest rate, and normal banking attitudes, help with tax questions and so on." ³⁴⁰

Svaret fra bankens side var å profesjonalisere driften og utvikle produktskalaen i forhold til kundenes ønsker. Parallelt med normaliseringen av innskyterne og profesjonaliseringen av banken, har det skjedd en profesjonalisering av de prosjektene banken støtter. På mitt spørsmål om de fremdeles finansierer den samme typen alternative prosjekter som de hadde som målgruppe i starten, svarer Jensen:

"We finance more and more ordinary businesses - for instance the shops for ecological products. Some years ago they were very alternative and only for very special people. Now they look quite ordinary and normal people go into them."

³³⁷(goetheanistisk)

³³⁸Begge har et samlet utlån på omkring kr. 250 mill., tall fra 1991, Member Profiles, I.N.A.I.S.E.

³³⁹Samtale med markedsansvarlig for Triodos i Belgia, Luc de Groote 05.05.94.

³⁴⁰Intervju med viseadm. dir. Jerome Jensen for Triodos i Nederland 04.05.94

I tillegg til bedrifter, er vindkraft et av Triodos' satsingsområder.

I min samtale med Jensen, sa han at den antroposofiske innflytelsen på banken besto i at det er et perspektiv, men ikke er begrunnelsen for å støtte f.eks. biodynamisk jordbruk. "Moderniseringen" av ideologien kom også til uttrykk i tolkningen av navnet. Jeg antok at det henspilte på tregreningstanken. Svaret var: "*Yes, but we say it means three ways: people, ideas, usefulness.*"³⁴¹ Triodos har dermed en svært avslepen antroposofisk ideologi, mens banken er sterkt orientert mot miljøprosjekter. Ettersom miljøprosjekter har vært et viktig satsingsområde fra starten, må banken sies å ha beholdt sine mål, samtidig som den er blitt profesjonell. Kritikere er imidlertid ikke enige i denne vurderingen.³⁴²

De antroposofiske bankene og låneinstitusjonene er blant de eldste og største av de alternative finansieringsinstitusjonene, og utgjør omkring 1/4 av I.N.A.I.S.E.s medlemmer. Antroposofiske banker har et eget internasjonalt nettverk, noe som kan forklare at mange ikke er medlemmer av I.N.A.I.S.E.

7.4. **Cultura: Starten i Norge i 1984**³⁴³

7.4.1. **Målsetting**

Initiativet til å starte en antroposofisk låneinstitusjon i Norge kom fra Antroposofisk selskap og Rudolf Steiner-stiftelsen, som tok initiativ til en utredning i 1982. I 1984 ble "Forvaltningsforeningen for antroposofiske initiativer" stiftet, av 14 personer. I starten var det en ren innskuddsforening, der Rudolf Steiner-stiftelsen ivaretok det bankmessige, samt utlånsavdelingen. Svein Berglund drev et forvaltningskontor. Svein Berglund hadde i forkant god kjennskap til tilsvarende virksomhet i utlandet, ettersom han hadde hatt kontakt med den antroposofiske bankbevegelsen i Tyskland siden begynnelsen av 1970-tallet. I 1986 ble Cultura opprettet, i den form det har i dag. Cultura er i dag en frittstående organisasjon, uten noen formell tilknytning til den organiserte antroposofiske bevegelsen.

I vedtektene uttrykkes målsettingen slik:

"Cultura består av medlemmer som bl. a. ved innlån og utlån ønsker å fremme et finansielt/økonomisk samvirke med utgangspunkt i Rudolf Steiner impulser."

I dag formulerer Cultura sitt oppgave slik:

---

³⁴¹Intervju Jensen, op.cit.

³⁴²jfr. note 108, kap. 1

³⁴³Jeg bygger i det følgende på intervju med daglig leder Svein Berglund, 13.10.93, samt styrets årsberetning og regnskap for 1993.

... å medvirke ved finansieringen av samfunnsgagnlige prosjekter og bevisstgjøre holdninger til penger slik at kapital kan styres mot reelle behov og uløste oppgaver i samfunnet.”³⁴⁴

7.4.2. Ideologisk forankring hos de ansatte

Svein Berglund har fra starten vært en drivende kraft for å få Cultura igang. Han gikk ut av en stilling som økonomiansvarlig i et større industrikonsern, og forklarer sitt engasjement som resultatet av et langvarig engasjement innen antroposofi, og ser arbeidet med Cultura som et ledd i å *“stille sin biografi inn i en fellesskapsbestrebelse.”*

Også de øvrige ansatte er engasjert :

“Egentlig paradoksalt at jeg jobber med bankvirksomhet! - jeg har boykottet bankene siden 1969.”

Da en bankutdannet person ble ansatt i april 1994, var det en person som lenge hadde vært involvert i Culturass styrende organer.

7.5. Formell organisasjon

Cultura har 4 ansatte i administrasjonen, som står for driften av finansieringsvirksomheten, i tillegg til at Cultura påtar seg regnskapet for noen av sine lånekunder. En av de ansatte har bankutdanning, en er regnskapsutdannet og en er biolog. Svein Berglund er daglig leder, og økonom av utdanning.

Rådet består av 22 medlemmer, valgt på årsmøtet, og har møte to ganger i året. Rådet trekker opp de prinsipielle rammene for virksomheten og arbeider med langsiktig ideutvikling.

Styret består av tre personer valgt av rådet. Styret treffer vedtak i lånesaker.

Fra starten av har man bevisst valgt å organisere virksomheten så nært opp til en vanlig bank som mulig. Målet har lenge vært å bli bank, også formelt.

7.5.1. Søknad om å bli bank

Cultura søkte i 1987 om å få organisere virksomheten som samvirkelag, men Kredittilsynet mente at virksomheten falt inn under lov om finansieringsvirksomhet, og anbefalte en dispensasjon. I 1991 søkte Cultura om å bli bank. Denne søknaden er ennå ikke avgjort. Søknaden ble trukket tilbake og omarbeidet i forbindelse med tilpasningen til EØS-reglene. Norges Bank stiller seg positiv, og anbefaler søknaden, mens Kredittilsynet hele tiden har vært imot. Begrunnelsen for den første negative innstillingen fra Kredittilsynet var blant annet at Cultura har andre enn bedriftsøkonomiske vurderinger og utlånsformål. Søknaden er fremdeles ikke behandlet av Finansdepartementet. Bli resultatet negativt, vil man muligens vurdere en løsning med internasjonalt samarbeid med en av de større antroposofiske bankene.

---

³⁴⁴“Culturass grunnsyn”, Cultura, udatert.

7.6. Bankdriften

Bankdriften er basert på en samfunnsmessig forvaltning av penger, i tråd med Culturas målsetting, som bygger på Steiners ideer om samfunn, økonomi og penger. Ifølge Berglund er man opptatt av *“hvordan pengene settes inn i samfunnet”*, og er følgelig sterkt orientert mot utlånsprosjektene for å vurdere hva de står for. I tillegg understreker han betydningen av bankmessig profesjonalitet.

7.6.1. Utlånsprofil

Cultura finansierer prosjekter som er “samfunnsmessig forsvarlige”- i praksis: økologisk jordbruk, alternativ handel, Steinerskoler og omsorg/behandling. I 1993 var det totalt 13 prosjekter, hvorav 8 var innenfor økologisk jordbruk og handel. I 1994 var antallet prosjekter 19, hvorav 8 innen økologisk jordbruk og handel. Man støtter ikke bare virksomhet i Norge, men finansierte i 1993 for eksempel et økologisk prosjekt i Tsjekkia. Videre er man inne i et meieriprojekt i Brasil. Culturas samlede utlån lå i 1993 på i overkant av kr. 8 mill.

7.6.2. Nettverk som sikkerhet

Det er særlig når det gjelder oppbygging av sikkerhet omkring et prosjekt at Culturas konsept i vesentlig grad skiller seg fra vanlig bankpraksis. Cultura ser det som ønskelig at en del av sikkerheten utgjøres av en krets av kausjonister. Tanken er at det vil si noe om prosjektets levedyktighet og den aktuelle søkerens kompetanse og muligheter for å lykkes, om vedkommede er i stand til å mobilisere en krets av kausjonister som vil satse på tiltaket. Videre vil oppbyggingen av et støttenettverk omkring foretaket bidra til å øke mulighetene for å lykkes, gjennom at personen og foretaket får en forankring i et nettverk av interesserte personer. Bruken av kausjonister er følgelig begrunnet i både bankmessig og sosial sikkerhet. Cultura har en svært gunstig tapsprofil,³⁴⁵ som skulle tilsi at nettverkssikkerhet i form av flere kausjonister fungerer.

7.6.3. Gavepenger til risikokapital

I den vanlige utlånsvirksomheten legges stor vekt på sikkerhet. For å kunne ta større risiko, og gi lån der sikkerheten er lavere, har man fra 1993 innført et eget fond, basert på gaver. Fondet hadde i 1993 en kapital på nærmere kr. 190 000, hvorav 34 000 var utlånt.

7.6.4. Innskuddsprofil

Innskyterne i Cultura må være medlemmer. Tallet på medlemmer er i dag i overkant av 600 som har konto, i tillegg til ca. 50 som bare er medlemmer. Blant brukerne utgjør landets Steinerskoler og landsbybevegelsen ca. 1/6. Innskyterne har valgfri innskuddsrente, og kan velge mellom rentesatser mellom 0 og tilnærmet markedsrente på innskudd. Innskyteren har ingen egne økonomiske fordeler, ettersom Cultura bare finansierer prosjekter som tilfredsstillende kravet til samfunnsmessig nytte.

---

³⁴⁵Årsmelding 1993

7.6.5. Marked og konkurranse

Cultura konkurrerer i liten grad med bankene, både når det gjelder å trekke til seg innskytere og når det gjelder utlånsprosjekter. Takket være at en del av innskyterne velger lavere eller ingen rente på sine innskudd, kan Cultura tilby bedre lånebetingelser enn banker. Virksomheten er fremdeles av lite omfang og har klart nisjepreg. Det har imidlertid skjedd en stadig utvikling av tjenester og brukervennlighet, som kan bidra til å gjøre Cultura mer attraktiv for “vanlige mennesker”. Ved å tilby betalingsformidling, vil man også kunne få lønnskonti og mer kortsiktige innskudd (fra “lånepenger” til “kjøpepenges” i Steiners terminologi”).

Cultura har ikke tilgang til Bankenes Betalingssystem, ettersom man ikke er bank. Man valgte derfor i 1991-92 å inngå et samarbeid med Postgiro, som hadde utviklet et system for postgirokonti med elektronisk overføring og løpende oppdatering på konti. Systemet var opprinnelig utviklet for Nevi, og ettersom Postgiro ønsket å prøve ut og videreutvikle systemet, lå det til rette for et samarbeid. For Cultura betyr det at postkontorene i praksis fungerer som “filialer” i forhold til brukerne, som også får tilbud om kort på lik linje med andre Postgirokontokunder. Innskyterne får ingen rente på disse kontiene, ettersom saldoen løpende tømmes over til Cultura. I løpet av 1994 ble antallet brukere av denne kontotypen doblet, fra 100, til 200.

7.6.6. Datasystem

Utskifting av datasystem har lenge vært planlagt, men er blitt utsatt i påvente av svar på banksøknaden. Ved årsskiftet 1994/95 ble, tross fortsatt uklarhet om banksøknaden, nytt system installert, noe som vil rasjonalisere arbeidet betraktelig.

7.7. Cultura som del av en sosial bevegelse?

Cultura er formelt frittstående i forhold til den antroposofiske bevegelse, men må klart regnes som en “bevegelsesorganisasjon”, ettersom både initiativ og drift i starten skjedde utfra den organiserte antroposofiske bevegelse i Norge, og ettersom organisasjonen klart definerer sin virksomhet i relasjon til Rudolf Steiners verk. Videre er andre organisasjoner innen den antroposofiske bevegelse en stor gruppe av brukerne. Jeg vil derfor skjematisk se på hvorvidt den antroposofiske bevegelse kan sies å være en sosial bevegelse, med det forbehold at jeg ikke har studert bevegelsen og dens ideologi inngående.

I forhold til Meluccis³⁴⁶ tre kriterier for en sosial bevegelse, blir min vurdering som følger:

- Solidaritet, man føler seg som del av en helhet: Ettersom den organiserte antroposofiske bevegelse i Norge er liten i forhold til de ulike organisasjoner og institusjoner bevegelsen også må sies å være opphav til, kan solidaritetskriteriet ikke begrenses til formelt medlemskap. Felles for de antroposofiske initiativene er imidlertid en særegen tilnærming og etterstrebelen av visse grunnverdier, som jeg ikke kan definere nærmere, og som jeg mistenker ville vise seg ganske heterogene ved en mer inngående analyse. Dette “noe”, som innenfor bevegelsen

---

³⁴⁶Melucci, 1992

betegnes med “felles karma”, gir grunnlag for en fellesskapsfølelse som avgrenser bevegelsen fra verden omkring. Solidaritetskriteriet må derfor sies oppfylt.

- Konflikt mellom en eller flere parter om ressurser: Den antroposofiske bevegelse fremstår som en byggende og dannende bevegelse, fjernt fra militante aksjonsformer. Bevegelsens “krav” stiles heller ikke til samfunnet omkring, men til det enkelte menneske, om å begynne med seg selv. På den annen side tilstreber bevegelsen et samfunn med en fundamentalt annen vektlegging enn rådende ideologi i dag, der vekten skiftes fra egennytte og profitt til fellesnytte og kultur. Ved å skille mellom bevegelsens handlingsplan og dens ideologi, finner jeg at ideologien må sies å representere en konflikt, mens handlingsplanet fremtrer som lite konfliktfylt samtidig som det er ledd i byggingen av institusjoner for et annerledes samfunn, og dermed kan ses som en forlengelse av den ideologiske konflikten.

- Bevegelsen er inkompatibel med det handlingsystem den finner sted innenfor: Jeg ser her på to systemer, “samfunnet”, representert ved norske myndigheter, og bank- og finansieringsvirksomhet som et delsystem i samfunnet. Den antroposofiske bevegelse må sies å ha hatt et udramatisk forhold til samfunnet. Likeledes har Cultura som bevegelsesorganisasjon hatt et udramatisk forhold til myndighetene, idet man uten problemer fikk avklart sin status og ble gitt dispensasjon til å drive, selv om man ikke oppfylte kravene i lov om finansieringsvirksomhet, som myndighetene fant at virksomheten falt under. Med banksøknaden inntraff en endring, idet Kredittilsynets meget negative vurdering av bevegelsens innordning av sin bankpraksis under dens overordnede samfunnsmessige og ideologiske mål ble et argument mot virksomheten som sådan. Det kan derfor synes som om det å opprettholde et syn på banker som samfunnsinstitusjoner er inkompatibelt i forhold til myndighetenes paradigmatisk nyorientering i løpet av de siste tiår, der banker ses som primært profittmaksimerende.

I forhold til andre aktører innen finansieringssfæren, har Culturas virksomhet vist seg kompatibel, ettersom man har lyktes i å oppnå normalt samarbeid med såvel Postgiro, som bank. Konklusjonen her blir at virksomheten delvis er inkompatibel med det system den finner sted innenfor.

Min konklusjon er derfor at den antroposofiske bevegelse må sies å oppfylle Meluccis definitoriske krav til en sosial bevegelse, helt (pkt. 1) eller delvis (pkt. 2 og 3).

7.7.1. Motivasjon for å delta

Berglund legger vekt på ønsket om å bidra til fellesskapet som bakgrunn for at han opprinnelig gikk inn i arbeidet. Jeg kan ikke se private misnørefaktorer/deprivasjon som noe element i rekruttering til Cultura, hverken i forhold til etableringen eller i forhold til medlemskap. Jeg heller derfor til den oppfatning at etableringen og deltakelsen i hovedsak springer ut av sosial kreativitet, samtidig som en mer almen misnøye med retningen på samfunnsutviklingen kan bidra til den sosiale kreativiteten. Når det gjelder avveiningen mellom egennytte og idealisme som motivasjon for å delta, trekker det faktum at Cultura ikke gir privatøkonomiske fordeler til innskyterne i retning av idealisme som viktigste motivasjonsfaktor.

Cultura sprang ut av miljøer tilknyttet den antroposofiske bevegelse, og har mange organisasjoner med tilknytning til bevegelsen som medlemmer og låntakere. Videre er det kjent at andre antroposofisk orienterte banker, som i Bochum, ble etablert for å finansiere en Rudolf Steiner-skole. Her er det mulig at egennytte-modellen, slik den fremstår i Hechters³⁴⁷ teori om gruppesolidaritet, likevel er anvendbar. Utfra denne teorien kan en se de enkelte organisasjoners motivasjon for å etablere og delta i Cultura som ønsket om å sikre seg tilgang til et privat fellesgode i form av finansiering av sin organisasjon. Denne fortolkningen forflytter imidlertid bare problemet; for hva motiverer den enkelte til å engsjere seg i de respektive (som oftest ideelle) organisasjoner som igjen er medlemmer i Cultura? Jeg finner at en ikke kommer utenom idealisme som den viktigste motivasjonsfaktor, og kan ikke se at egennytte forklarer den enkeltes deltakelse.

7.7.2. Mobiliseringsprosesser

Sammenliknet med søsterorganisasjonen Triodos, og senest Triodos' filial i Belgia, har Cultura hatt liten vekst. Den store veksten i Belgia kom overraskende på de ansvarlige, og kan ikke tilskrives spesielle mobiliseringsprosesser. Cultura har imidlertid også hatt vekst, særlig det siste året, da antallet medlemmer er økt med omkring 1/5. Jeg kan heller ikke her peke på noen spesiell mobiliseringsinnsats som forklaring. Det kan imidlertid se ut til at Cultura fremdeles, i motsetning til sin søsterorganisasjon, har størst innslag av spesielt interesserte blant sine innskytere, og at man ikke i like stor grad er lykkes i å fremstå som miljøbevegelsens bank. Miljøprofilen er imidlertid fremtredende i prosjektene, hvor 8 av 19 i 1994 var innen økologisk jordbruk og handel. Forskjellen kan skyldes at alternative energikilder er et mer aktuelt miljøområde i Nederland og Belgia, og at Triodos ved å finansiere vindkraft, har flere områder å markere seg som miljøbank på. Triodos kan dermed sies å ha bedre samfunnsmessige mulighetsstrukturer i kraft av et bredere spekter av aktuelle miljørelaterte satsingsområder. Veksten i Cultura det siste året, kan imidlertid bety at "vanlige innskytere" er i ferd med å finne veien til organisasjonen.

7.7.3. Organisasjon som ressurs

Cultura har en profesjonell organisasjon, men har likevel hatt en langsom medlemsutvikling. Organisasjon har følgelig ikke gitt uttelling i form av mobilisering av medlemmer. Som utgangspunkt for forhandlinger med myndigheter og tilrettelegging for vekst (banksøknad), har Culturas profesjonelle organisasjon imidlertid stor betydning, og kan være av avgjørende betydning for fremtidig mobilisering. Ettersom innskyterne ikke har privatøkonomiske fordeler av sine innskudd, men setter inn penger utelukkende for å bidra til finansiering av alternative prosjekter, er Cultura avhengig av særlig høy grad av tillit. En profesjonell organisasjon bidrar til dette, og sikrer dermed også tilgang til ressurser i form av innskudd.

7.7.4. Et kognitivt perspektiv på den antroposofiske bevegelse.

Den antroposofiske bevegelses bidrag til idé- og meningsproduksjon, spenner over ulike samfunnsområder, fra pedagogikk, til økonomi, kunst, religion, og jordbruksmetoder.

---

³⁴⁷Hechter, 1987

Bevegelsens budskap og forståelsesramme “frame reference”,³⁴⁸ fremtrer ikke for opinionen som enhetlig, tett og logisk forbundet. Diagnosen av problemet er at hele vår samfunnsform, basert på konkurranse og egen nytte utarmer menneskene åndelig og kulturelt, og at stadig økonomisk vekst er en trussel mot vår eksistens.

Motiveringen til handling er ikke entydig; det gjelder for den enkelte å finne sin egen vei og oppgave – og innen den antroposofiske bevegelse er det mange felt man kan engasjere seg på, og mange veier.

Bevegelsens store spredning i budskap over flere områder, kan være en mulig forklaring på at bevegelsen aldri har “slått gjennom” i form av bred medlemsopplutning. Når det gjelder bevegelsens verdier, med vekt på immaterielle verdier, felles nytte, nettverk og organisering nedenfra, og forholdet til økologiske dyrkingsmetoder, er det sammenfall med miljøbevegelsen, og bevegelsens verdier må samlet sies å være i større samklang med holdninger og verdier hos et flertall av befolkningen i dag enn tidligere.³⁴⁹ De “nye sosiale bevegelsene” og det “kulturelle skift” i de vestlige land, kan derfor sies å ha bidratt til større kongruens mellom den antroposofiske bevegelses verdier og den øvrige befolkningens. Den store økningen i antall Steinerskoler og andre bevegelsesorganisasjoner i løpet av 1970- og 80-tallet, styrker denne antakelsen.

7.7.5. Cultura som meningsprodusent.

Cultura fremtrer som en jordnær og praktisk virksomhet, med en ideologisk forankret praksis. Jeg har ikke observert noen teoriutvikling i regi av organisasjonen. Ideologien er knyttet til Rudolf Steiners åndsverk i alminnelighet, og til en viss grad til Steiners pengeteoretiske ansatser, der begrepene lånepenger, kjøpepenge og gavepenge, gir seg praktiske utslag i virksomheten ved at det gis renter på langsiktige innskudd, og tas renter på lån, (lånepenger) men at brukskonto (kjøpepenge) er rentefri. Likeledes er gavepengetanken innarbeidet i praksis ved at risikofondet bygges på gaver.

Cultura bankvirksomhet representerer dermed en logisk konsistent enhet mellom teori og praksis. Videre er nettverkstanken og samfunnsforankringen av prosjektene gjennom kausjonister i tråd med en viktig grunntanke hos Steiner. Det samme gjelder synet på pengene som et middel, og samfunnsmessig og kulturell utvikling som overordnet mål, som ligger til grunn for finansieringspraksis.

Cultura har primært samfunnsmessige mål for sin virksomhet, og ser lønnsomhet og avkastning i prosjektene som middel. Cultura bryter dermed med tanken om at bankene skal være profittmaksimerende “bedrifter”. Vekten på felles nytte, nettverk og bærekraft, samt vekten på “alternative” prosjekter representerer elementer av en utvikling i motsatt retning av dagens markedsdominerte utvikling.

---

³⁴⁸jfr. Snow og Benford, 1988

³⁴⁹jfr. Inglehart, 1990

7.7.6. Utviklingen av den antroposofiske bevegelse

Selv om den organiserte antroposofiske bevegelsen er liten, har den resultert i etableringen av mange organisasjoner og institusjoner. Bevegelsen har dermed lyktes med å spre sine ideer gjennom viktige samfunnsinstitusjoner, som skoler, og kan dermed sies å ha et visst gjennomslag, til tross for at masseopplutningen om den organiserte delen av bevegelsen er uteblitt.

Institusjonaliseringen av bevegelsen har skjedd gjennom oppbygging av egne organisasjoner, ikke gjennom integrering i eksisterende organisasjoner. De institusjoner som er blitt etablert, er hver for seg frittstående, der interesse for (ulike enkeltdeler av) Rudolf Steiners verk, er det eneste som forener. Dette gjør at bevegelsen har beholdt sitt nettverkspreg, og at bevegelsen som sådan ikke kan ses som truet av sterke hierarkiseringstendenser og likedanningspress.³⁵⁰ Dette forhindrer imidlertid ikke at de enkelte organisasjoner innen bevegelsen er utsatt fra likedanningspress, og at dette kan føre til målforskyvning.

7.8. Likedanning i Cultura

Cultura er som en banklignende organisasjon utsatt for sterkt teknisk og institusjonelt likedanningspress. Som en antroposofisk orientert lånevirkosomhet, ble Cultura etablert etter mønster av andre antroposofisk orienterte banker. Cultura kan følgelig ses som resultat av likedanningsprosesser på et "indre" organisasjonelt felt. Valget av andre antroposofisk orienterte låneorganisasjoner som modell kan forstås som utslag av at Cultura selv sprang ut av antroposofisk orienterte miljøer. I tillegg fantes det da Cultura ble etablert ved inngangen til 1980-tallet nesten bare antroposofisk orienterte alternative finansieringsorganisasjoner. Organisasjonen ble videre bevisst designet for å bli mest mulig likt en bank i formen, og har også høy grad av profesjonalitet blant de ansatte. I Cultura skjedde følgelig likedanning både i forhold til andre tilsvarende virksomheter og i forhold til tradisjonell bankvirksomhet samtidig. Likedanning med tradisjonelle banker må sies å ha vært resultat av et bevisst valg utfra en strategi om å bli bank i fremtiden.

Organisasjonen har hatt en langsom vekst av både medlemmer og ansatte, og er fremdeles meget liten. Det har vært stor stabilitet blant såvel ledelse som ansatte. Både ledelse og ansatte viser et engasjement for idégrunnlaget for virksomheten. Bankdriften har vært preget av jevn utvikling og stabilitet. Man har hatt lave tap og god soliditet. Videre har man lyktes i å oppnå samarbeid med Postgiro som kommer medlemmene til gode. Man har videre god kontroll med likviditeten i forhold til utlån, ettersom innskyterne og låntakerne i prinsippet ikke er de samme.

Forholdet til myndighetene har vært udramatisk, selv om myndighetens sendrekthet og enkelte elementer ved Kredittilsynets saksbehandling har avstedkommet irritasjon. Praksis synes godt forankret i organisasjonens ideologi, og jeg har ikke kunnet konstatere tendenser til endring av mål eller ideologi, eller at de ansatte eller deltakere viser tegn til å ville endre organisasjonens mål og praksis.

---

³⁵⁰Jfr. Michels, 1966

Cultura synes dermed å representere et brudd med en markedsmodell for finansiering, samtidig som organisasjonen fremstår som robust, med en profesjonell praksis forankret i organisasjonens ideologiske mål.

Flere forklaringer kan søkes. En grunn til at profesjonalisering og en likedannet organisasjonsstruktur tilsynelatende ikke later til å påvirke organisasjonens mål, kan være at profesjonaliseringen var en bevisst valgt strategi fra starten. Dermed har den ideologiske og den profesjonelle siden ved organisasjonen blitt utviklet samtidig, og er forankret i de samme personene, idet man har brukt personer som både hadde høy ideologisk motivering og var profesjonelle på sine områder. Stabilitet i staben har opprettholdt dette. Videre er organisasjonen godt forankret i medlemsmassen gjennom sin styringsstruktur. Medlemsmassen må i stor grad antas å bestå av ideologisk motiverte og interesserte personer. (Fordi det ikke er personlige økonomiske fordeler ved å bruke Cultura.) Det store innslaget av andre "bevegelsesorganisasjoner" blant medlemmene bidrar ytterligere til å styrke tilknytningen til bevegelsens ideologiske grunnlag.

Når organisasjonen fremstår som både solid og ideologisk og praktisk konsistent, må det imidlertid ses i lys av at man har vært forsånt for eksterne sjokk og dramatiske endringer i rammebetingelser eller internt i medlemsmassen, og at man er forblitt liten. Faren for målforskyvning kan ikke utelukkes i en situasjon med for eksempel sterk vekst. Når Cultura nå søker om å bli bank, i håp om å nå ut til et bredere publikum, vil man i den grad man lykkes også i større grad risikere forskyvning av mål og praksis bort fra det ideologiske grunnlag. Triodos har vært gjennom en periode med vekst og "normalisering" av brukergruppen. Selv om jeg fant at Triodos hadde en mer avslepen antroposofisk ideologi sammenliknet med Cultura, kunne jeg imidlertid ikke konstatere at det hadde skjedd noen målforskyvning.

Min konklusjon er at likedanning i dag ikke later til å være noen trussel mot Culturas særpreg, men at likedanning av formell struktur i forkant er en ressurs i forhold til å møte en eventuell vekst.

8. NETTVERKSKREDITT

8.1. Bakgrunn: Næringsrettede kvinnetiltak.

I Distriktenes utbyggingsfonds årsmelding for 1982, viet man for første gang i fondets historie et kapittel til spørsmålet om kvinner sett i relasjon til utviklingen av distriktene. Man viste blant annet til kvinneavfolkningen og den skjeve befolkningsstrukturen i mange av de høyest prioriterte områdene av DUs geografiske virkeområde. Videre ble det dokumentert at DUs midler nesten i sin helhet gikk til mannsdominerte næringer.³⁵¹

I løpet av 1980-tallet ble det igangsatt flere tiltak for å stimulere til en økning av arbeidsplasser for kvinner. De vanlige støtteordningene ble justert, slik at bedrifter som ansatte kvinner ble premiert med høyere tilskudd. En gradvis økende andel midler ble øremerket til kvinnetiltak.³⁵² I 1989 var satsingen høyest, med kr. 61,7 mill. I 1992, DUs siste år, var den på kr. 43 mill. En stor del av de øremerkede midlene gikk til etablereropplæring for kvinner, etter at DU hadde vært med å finansiere den første etablererskolen for kvinner i 1983. Arbeidet hadde høy prioritet, og var en tid direkte underlagt fondets ledelse. Tre personer arbeidet med dette sentralt. I 1988 kom 5 kvinnekoordinatorer på fylkesnivå; siden fikk alle fylker innenfor DUs geografiske virkeområde kvinnekoordinatorer. Som ledd i de mange lokale prosjektene, fikk også mange kommuner kvinneprosjektledere i prosjektperioden.

Gjennom de mange kvinneprosjektene, ble det utviklet lokale og regionale nettverk, både mellom kvinnelige næringsdrivende, som i enkelte fylker har dannet egne foreninger³⁵³ og nettverk av kvinneprosjektledere, og det ble avdekket flaskehals for kvinnelige etablere. Mangel på finansiering viste seg fremdeles å utgjøre en viktig hindring for realisering av den enkeltes prosjekt, tross offentlig satsing på "kvinnerettede tiltak." For eksempel hadde DUs eget regelverk en nedre grense for investeringer som automatisk utelukket flertallet av kvinnelige "mikroentreprenører" som gjennomgående har behov for små lån. Videre var kravet til heltids-arbeidsplasser ofte ikke forenelig med distriktskvinnenes ønske om å skape en deltidsarbeidsplass i kombinasjon med annen næring eller omsorgsarbeid. Kvinners beskjedne lånebehov og ønske om deltidstilpasninger basert på kvinners tradisjonelle kompetanseområder, har møtt skepsis fra både tiltaksapparatet og banken, og kvinners forretningsideer er ofte blitt avvist som ren hobbyvirksomhet. I tillegg har mange kvinner vanskelig for å skaffe sikkerhet, såvel som egenkapital.

Etter at Distriktenes utbyggingsfond ble fusjonert med Industribanken og Industrifondet, til Statens nærings- og distriktsutviklingsfond, SND, fra 01.01.1993, har arbeidet med kvinnerettede tiltak blitt nedprioritert.³⁵⁴ Fra og med 1994 opphørte øremerkingen av midler.

---

³⁵¹DUs årsmelding for 1982, kap. 6.

³⁵²"Kvinnetiltak" inkluderer alle støtteordninger, opplærings- / etablererprosjekter for kvinner og bedriftsbarnehager. 10-15% av totale midler ble anbefalt øremerket til kvinnetiltak på fylkesplan. 12 % av de midlene som ble forvaltet sentralt var øremerket.

³⁵³F.eks. Kvinnelige næringsdrivendes organisasjon, KNOR, i Oppland

³⁵⁴Opplysningene om kvinnetiltak i SND, har jeg fått fra Heidi Magnussen,

Videre er den nedre grensen for investeringer blitt hevet, noe som gjør at enda færre kvinner i utgangspunktet er berettiget til lån og tilskudd. Profileringen av kvinnespørsmål i SNDs publikasjon "SND Aktivitet", har vært fullstendig fraværende siden starten. Nedprioriteringen av arbeidet sentralt kommer også til uttrykk i at mens dette arbeidet en tid var et prioritert satsingsområde i DU, organisert som et prosjekt med tre personer, direkte underlagt ledelsen, ivaretas det nå av én person,³⁵⁵ i halv stilling, lokalisert til Sør-Trøndelag fylke. Enkelte fylker har ikke lenger kvinnekoordinator, f. eks. "kjernedistriktfylker" som Sogn og Fjordane, Hordaland og Telemark.

SND har imidlertid et kvinneprogram som innbefatter påplussingsordninger for investeringstilskudd til bedrifter med mange kvinner og til kvinnelige etablerere. I teorien er disse ordningene utvidet til å gjelde hele landet.³⁵⁶ Dette fungerer imidlertid ikke i praksis, da det ikke gis investeringstilskudd i sentrale områder som ikke var omfattet av ordningen med investeringstilskudd under DU. Kvinnelige søkere fra sentrale strøk, får dermed avslag under henvisning til det generelle regelverk.³⁵⁷

En stor del av tilskuddsordningene er blitt desentralisert, og forvaltes i dag av de kommunale næringsfondene. Ettersom regionalpolitisk avdeling i Kommunaldepartementet ikke ber om rapportering på den kjønnsmessige fordelingen av midlene, finnes ingen tilgjengelig dokumentasjon av dette.³⁵⁸ Etablereropplæring i ulike deler av landet har imidlertid avdekket at kvinnelige etablerere har generelt dårlige erfaringer med det lokale tiltaksapparat.³⁵⁹

Innen primærnæringene har det skjedd en sterkere satsing på kvinner. Landbruksdepartementet iverksatte den første etablereropplæring for kvinner i landbruket i 1987.³⁶⁰ Pilotprosjektet er siden blitt fulgt opp av flere prosjekter. Fra 1989 ble det innført en ordning med midler til bygdeutvikling, hvor kvinner skal prioriteres i henhold til formålsparagrafen. I 1993 ble 41 av 149³⁶¹ millioner kroner brukt til kvinnerettede tiltak. BU- midlene legger opp til kombinasjonsnæringer ved støtte etablering av binæring til jordbruk.

Også i tilknytning til fiskerinæringen satses det på kvinnetiltak. I 1991 ble Fiskerinæringens Kvinneutvalg opprettet, der både bransjeorganisasjoner, LO og NHO, er representert. Samtlige

---

ansvarlig for kvinnetiltak i SND, i telefonsamtale den 23.01.95, samt ved selvsyn av "SND Aktivitet." Magnussen oppsummerer dagens situasjon slik: "Det har vært veldig laber aktivitet på kvinnesatsing."

³⁵⁵se note 2.

³⁵⁶SND, Produktrundskriv nr. 2/94

³⁵⁷Ifølge Magnussen i telefonsamtale den 27.01.95: "La meg si det slik; jeg kjenner ikke til noen kvinne fra sentrale strøk som har fått investeringsstøtte."

³⁵⁸Telefonsamtale med Liv Nygård, regionalpolitisk avdeling, Kommunaldepartementet, 24.01.95. Det har vært vanskelig å bringe på det rene hvorvidt disse tallene i det hele tatt finnes.

³⁵⁹Bjørnholt, 1988, a, b, c, og Bolsø, samt Bolsø, Hompland, 1993

³⁶⁰Bjørnholt, c, op.cit.

³⁶¹Den delen av BU-midlene som gikk til tiltak utenom investeringer i tradisjonelt jordbruk.

medlemmer er oppnevnt av Fiskeridepartementet. Fiskerinæringens Kvinneutvalg disponerer årlig kr. 9. mill. pr. år over fiskeridepartementets budsjett. Hovedmålet for Fiskerinæringens Kvinneutvalg er

“å forvalte kvinnemidlene slik at de fiskeriavhengige utkantkommunene blir mer attraktive bosted for kvinner, for slik å sikre rekrutteringa til både fiskerinæringa og kystsamfunnene.”³⁶²

Som strategi pekes prøveprosjekter ut, blant annet rettet inn mot lokal næringsutvikling. Det har følgelig vært en økt satsing på kvinneverett næringsutvikling i kyst- og jordbruksområder, men en nedprioritering av arbeidet i landet forøvrig, som dekkes av SND.

8.2. Nettverksskredditt, starten i 1992

Nettverksskredditt ble startet i 1992, etter initiativ fra Jorunn Strømsvåg, og forberedelser i et utvalg med kvinner fra Moskenes og Flakstad kommuner i Lofoten. Foranledningen var et prosjekt med etablereroplæring for kvinner, som avdekket de problemer kvinner i Lofoten hadde med å få dekket sitt behov for en beskjedne startkapital som kunne sette dem i stand til å realisere sin forretningsidé. Jorun Strømsvåg, som var lokal prosjektleder i dette prosjektet, fikk kjennskap til Grameen Bank i Bangladesh, og tenkte at “dette må være noe for kvinnfolk i Lofoten!” - Hvorpå hun tok kontakt med Fiskeridepartementet, der den kvinnelige saksbehandleren kjente til Grameen Bank fra u-landsarbeid, kontaktet Grameen Bank for skriftlig materiale og hadde løpende kontakt med professor Yunus. Resultatet ble at det ble bevilget kr. 600 000 gjennom Fiskerinæringas kvinneutvalg som “bankens” forvaltningskapital. Jorun Strømsvåg ble ansatt som prosjektleder i hel stilling i 1/2 år, og halv stilling i 21/2 år. Ansvaret for den videre drift blir deretter overført til deltakerne i prosjektet, og prosjektet er tenkt videreført som en ideell stiftelse. Nettverksskredditt drives etter de samme prinsippene som Grameen Bank, tilpasset norske forhold.

8.2.1. Modellen, Grameen Bank i Bangladesh.³⁶³

Grameen Bank ble startet av økonomiprofessor Mohammed Yunus i 1983, etter at han siden 1976 hadde arbeidet med kreditt for de fattigste i Bangladesh. Målgruppen er de fattigste blant de fattige, som ikke har mulighet for å stille sikkerhet; det vil i stor grad si kvinner, som er 88% av låntakerne. Siktemålet er langt videre enn bare å gi lån, bankens virksomhet er organisert for å skape sosial endring gjennom å gi den enkelte tilgang på kapital og støtte til å utnytte sin kompetanse og sine ressurser for å kunne klare seg selv.

Ettersom materiell sikkerhet mangler, er banken organisert slik at sikkerheten hviler i det sosiale nettverk den enkelte må gå inn i som medlem og låntaker. Lån gis derfor til grupper på 5, som er solidarisk ansvarlig for hverandres lån, og som er forpliktet til en fast spareinnsats for oppbygging av et sikringsfond. Det blir lagt sterk vekt på disiplin, oppfølging, holdningsarbeid og undervisning.

---

³⁶²Fiskerinæringens Kvinneutvalg, 1993, s. 2

³⁶³Jeg bygger her på Fuglesang, Chandler, 1993

Dette konseptet har vist seg å være en stor suksess når det gjelder å hjelpe fattige kvinner til å komme igang med virksomhet som gjør at de kan klare seg selv. På 10 år har Grameen Bank vokst til 1,4 millioner låntakere og 1000 avdelingskontorer. Veksten har skjedd horisontalt, gjennom systematisk opplæring av nye medarbeidere, som så har opprettet nye “kloninger” av banken utover landet. Som bank har Grameen Bank utfra en lønnsomhetsbetragtning vært en suksess, med en tilbakebetalingsprosent på lån på i gjennomsnitt 97%. Lånene gis til vanlig markedsrente, og det er dermed ingen subsidiering av låntakerne.

Ideen er blitt tatt opp i flere andre land i Asia og Afrika, og Grameen Bank har etablert et eget selskap som skal bidra til spredning av ideen og hjelp til å komme igang i andre land, Grameen Trust.

8.2.2. Spredning av ideen i Europa

Også i Europa har ideen blitt tatt opp, og realisert i mer eller mindre tillempede varianter. Hovedmålet, her som i Bangladesh, er å nå de fattigste, som ikke kan stille sikkerhet, for å sette dem istand til å kunne forsørge seg selv ved egen virksomhet. Et eksempel er ADIE (Association pour le droit à l'initiative économique) i Paris,³⁶⁴ som er et aksjonsforskningsprogram særlig rettet mot innvandrere, drevet etter samme grunnprinsipp som Grameen Bank. ADIE er medlem av I.N.A.I.S.E., og gir små lån til egen etablering (inntil 30 000 F). Låntakerne blir integrert i nettverk av nyetablerere, og får etablereropplæring. I Paris fant man å måtte gi avkall på gruppene som basisenhet. Andelen av kvinner er lav, (ca. 30%). Tilbakebetalingsprosenten er lavere enn på landsbygda i Bangladesh. Man sier seg imidlertid svært fornøyd med å ha samme tilbakebetalingsprosent som ordinære banker, til tross for at låntakerne er høyrisikogrupper, som ikke regnes som kredittverdige i bankene.

8.3. Nettverkskreditt – Grameen Bank på norsk³⁶⁵

8.3.1. Organisering og bankvirksomhet i grupper

Grunnideen er å låne ut bare små beløp, og bare til kvinner. “Banken” er basert på basisgrupper på 5 kvinner, som både er lånesøkere, saksbehandlere og etableringsveiledere for hverandre. Nettverkskreditt har tre slike grupper. Gruppene disponerer hver sin pott på kr 200 000, og største mulige lån er på kr 50 000. Gruppene møtes fast hver måned. Nye medlemmer må søke om å få bli med i gruppen. Gruppen vurderer hennes prosjekt, og kan avslå hvis de for eksempel mener det er overetablering innen nevnte bransje på stedet. Når et medlem søker om lån, behandler hele gruppen søknaden. For å få lån må hun presentere prosjektet på flere møter og overbevise gruppen. Lånesøknaden blir innvilget om det er

---

³⁶⁴Jeg bygger her på ADIE 1993, samt samtale med prosjektansvarlig Anne Laure Federici, 05.05.94

³⁶⁵Jeg bygger her på Kassah, 1993, samt på intervju med prosjektleder Jorun Strømsvåg i januar 1993, og hennes presentasjon av prosjektet på Kvinneuniversitetet i Nord, den 01.06.94. Videre på intervju med Inger Thommassen i Lofoten og Vesterålen pressebyrå, den 10.05.94, Bente Lind Kassah i Fiskerinæringens Kvinneutvalg i juni 1994, samt Herbjørg Valvåg som har overtatt etter Kassah, den 10.01.95.

enstemmighet for i gruppen og hun får da pengene straks. Hun er forpliktet til å forbli medlem så lenge hun har lånet. Gruppene er solidarisk ansvarlige for lånet, i den forstand at om en misligholder sitt lån, reduseres gruppens kapital med dette beløpet. Gruppen tar sikkerhet for lånet i løsøre, men denne sikkerheten er mer symbolsk. Den reelle sikkerheten ligger i det sosiale nettverket i gruppene. Tilbakebetaling skal vanligvis skje over tre år til markedsrente. Gruppene bestemmer imidlertid selv tilbakebetalingsvilkårene, men ikke renten, som fastsettes av styringsgruppen, der prosjektleder og Fiskerinæringens kvinneutvalg er representert. Tilbakebetalingen følges opp av gruppene ved at den enkelte må fremvise kvittering for betalte renter og avdrag på gruppemøtene. Disse bokføres så av prosjektleder, som også får skriftlig rapport fra hvert gruppemøte.

Nettverkskreditt har gitt lån til tretten kvinner som har startet med bl.a. fiskeoppdrett, systue, vevstue, campingplass, rammeverksted og bruktbutikk. Prosjektet har ikke hatt tap på sine engasjementer. Ved ett tilfelle, der vedkommende fikk betalingsproblemer, overtok gruppen prosjektet, og har kommet frem til en avtale om tilbakebetaling av lånet.

Prosjekter som trenger større lån, overlates til andre finansieringsinstanser. Det er ikke lov å ta opp lån i andre låneinstitusjoner så lenge man har lån i Nettverkskreditt. Vedkommende må ved større lånebehov først innløse sitt lån. Dette for å bevare den reelle kontrollen over prosjektene innen gruppene. I flere tilfelle har Nettverkskreditt fungert som en døråpner i forhold til å få tilskudd fra det kommunale næringsfondet.

8.3.2. Sparing gir sikkerhetsfond

Gruppene har i tillegg funksjon som spareklubb, idet det er obligatorisk sparing på kr 150 i måneden. Sparemidlene går til et fond som gruppen bestemmer hvordan skal disponeres. Sparepengene refunderes når en annen overtar plassen.

8.3.3. Egenutvikling, kompetanseheving og “døråpning”

I tillegg til gruppemøtene, arrangeres det fellesmøter annen hver måned. På fellesmøtene inngår elementer av etablereropplæring etter ønske fra deltakerne, i form av f. eks. kurs i regnskap, markedsføring og egenutvikling.

8.3.4. Spredning av ideen i Norge.

Ideen har vakt stor interesse i Norge, og Fiskerinæringens kvinneutvalg har bevilget midler til 6 nye prosjekter med start i 1995. Videre er det gjennom SND bevilget midler til et prosjekt for samiske kvinner i Karasjok. Ytterligere minst 7 prosjekter er på planleggingsstadiet. Ett prosjekt som ikke er begrenset til kvinner, er igangsatt,³⁶⁶ og ett er under planlegging.³⁶⁷ Aust Agder fylkeskommune fikk imidlertid avslag på sin søknad til SND om bevilgning til tilsvarende prosjekt, med den prinsipielle begrunnelse at dette er et lokalt og fylkeskommunalt anliggende. Dette vedtaket vil skape presedens, og kan føre til vanskeligheter med å få finansiert prosjekter som ikke kvalifiserer til midler over

---

³⁶⁶Skotselv næringspark

³⁶⁷Arbeidssøkendes interesseorganisasjon i Bergen.

bygdeutviklings- eller fiskeripottene. Det finansielle grunnlag for videre spredning av modellen utover jordbruks- og fiskerikommuner, er derfor usikkert.

8.4. Kan Nettverkskreditt ses i forhold til teori om sosiale bevegelser?

Nettverkskreditt er en meget liten og nystartet organisasjon med en avgrenset deltakerkrets og gitte ressurser. Videre er den enkeltes motivasjon for å delta udiskutabel, ettersom målet er å gi hverandre lån, og det er en forutsetning for å delta at man har et prosjekt man ønsker å utvikle. Siden organisasjonen bare er for kvinner, gir kvinnebevegelsen seg som den sosiale bevegelse det er naturlig å forsøke å knytte organisasjonen til. Det er videre udiskutabelt at kvinnebevegelsen er en sosial bevegelse.

Nettverkskreditt er et statlig finansiert prosjekt. Umiddelbart kunne en derfor tenke at dette tiltaket ikke har noe med sosiale bevegelser å gjøre. Disse faktorene gjør at det ikke faller naturlig å bruke samme tilnærming til Nettverkskreditt og teori om sosiale bevegelser som jeg har brukt på de to øvrige organisasjonene. I forhold til Nettverkskreditt vil jeg derfor bruke en annen innfallsvinkel. Konkret vil jeg forsøke å tolke Nettverkskreditt i lys av kvinnebevegelsens utvikling, og særlig se på sammenvevingen med staten, som Rucht³⁶⁸ diskuterer.

8.4.1. Den “nye kvinnebevegelsen” i Norge

Fra begynnelsen av 1970-tallet vokste det frem flere kvinneorganisasjoner med forankring på venstresiden. Det ble ført en offensiv ideologisk kamp om kvinners rettigheter i alle samfunnssammenhenger, langt utover det likestillings-pespektivet som hadde ligget til grunn for den eldre kvinnebevegelsen i de første tiårene av dette århundret. Den nye kvinnebevegelsen ville mer enn å bli likestilt med menn innen det eksisterende samfunns rammer, noe som langt på vei var formelt oppnådd. Målet var en omfattende endring av alle samfunnsforhold der kvinner inngikk, og slutt på undertrykking av kvinner i alle sammenhenger.

Kvinnebevegelsen var i begynnelsen i høy grad en aktivistbevegelse, og det ble skapt nye fora for kvinnelige væreformer og kultur. Fra begynnelsen av, med Nyfeministene som ble startet i 1970, har antiautoritære organisasjonsformer, med flat struktur og nettverksorganisering vært et viktig trekk ved bevegelsen. Symbolsk viktig og mobiliserende var kampen for kontroll over egen kropp, der abortkampen var den viktigste, likeledes kampen mot reklamens og pornoindustriens salg av kvinnekroppen. Videre har retten til “ei lønn å leve av” og muligheten til å kombinere lønnsarbeid og omsorg for små barn har også vært viktige krav. Med utviklingen av tjeneste- og omsorgssektoren i løpet av særlig 1970 årene, gikk stadig flere kvinner ut i yrkeslivet. Kvinner forble imidlertid konsentrert om få yrker, som gjennomgående var dårlig betalt.³⁶⁹

---

³⁶⁸Rucht, 1994

³⁶⁹Noe offentlige organ for likelønn ikke har lyktes å endre. Norge sluttet seg til ILO-konvensjonen om likelønn i 1959, og opprettet samtidig likelønnsrådet, som i 1972 gikk over til Likestillingsrådet, som hadde som siktemål å se likelønsspørsmålet i en bredere sammenheng. Likelønn, selv for likt arbeid er

I 1971 kom mange kvinner med i lokalpolitikken gjennom det såkalte “kvinnekuppet”. Mens marsjen inn i politikken kan ses som resultat av bevisst politisk handling, må den økte yrkesdeltakelsen tilskrives strukturelle faktorer.

Arbeiderpartiets kvinnegruppe tok raskt opp endel av kravene fra kvinnebevegelsen, slik at det i mange saker var en allianse mellom kvinnebevegelsen og Arbeiderpartiet. Kvinnebevegelsen i Norge har derfor i liten grad utviklet seg i separatistisk retning, slik tilfellet har vært f. eks. i USA. Dette kan kanskje til en viss grad forklare utviklingen på 1980-tallet. Fra omkring 1980, skjedde en gradvis endring, der kampen for mange kvinnekrav i stadig større grad ført innenfor de etablerte institusjonene, ikke minst statsforvaltningen. Dette er i tråd med tendenser i andre land. Rucht³⁷⁰ konkluderer for eksempel sin sammenliknende analyse av kvinnebevegelsene i USA, Frankrike og Tyskland med at “marsjen inn i institusjonene”, tross store ulikheter i organisering og aksjonsformer, er felles over landegrensene.

Om jeg skal anta noe om årsaken, vil jeg peke på at kvinner også inntok utdanningsinstitusjonene i løpet av 1970-tallet, og dermed kvalifiserte seg for stillinger i offentlig forvaltning. Jeg vil påstå at det fremfor alt var kvinner innenfor institusjonene som satte kvinnespørsmålet på kartet.³⁷¹

Den faktiske nedprioritering av dette feltet som har skjedd etter at DU ble en del av SND, viser imidlertid at kvinnesakene står svakt i forhold til institusjonelle og organisasjonsmessige endringer, og at den integreringen av kvinnespørsmål i statsapparatet, som skjedde i løpet av 1980-tallet ikke har ført til en rutinemessig videreføring av disse. Med Jepperson³⁷² kan en si at det her ikke har skjedd en *institusjonalisering*, kjennetegnet ved en rutinemessig videreføring, men at kvinnesakene fremdeles er avhengig av mobilisering og handling for ikke å forsvinne fra kartet. Dermed er de svakere forankret i organisasjonen.

Min konklusjon blir her at Nettverkskreditt kan ses som ledd i en vidtgående diversifisering og integrering av kvinnebevegelsen innenfor statsapparatet, som har stimulert utviklingen av en “bevegelsesøkonomi” bestående av kvinnelige entreprenører. Nettverkskreditt representerer utvikling av nye institusjoner for å betjene denne gruppen. Det faktum at tiltaket er resultat av en statlig bevilgning, illustrerer den tette sammenvevingen med og avhengigheten av staten.³⁷³

Dette kan imidlertid bare bli en delkonklusjon, ettersom Nettverkskreditt ikke bare kan ses som resultat av den næringsrettede kvinnesatsingen i Norge.

---

fremdeles ikke oppnådd i 1995. Mønsteret med flertallet av kvinner sysselsatt i lavt betale yrker, består også fremdeles.

³⁷⁰Rucht, op. cit., s. 196

³⁷¹At dette var tilfelle i Distriktenes Utbyggingsfond, vet jeg av erfaring, da jeg arbeidet i DU med oppfølgingen av forslagene i årsmeldingen for 1982, fra 1983-1985.

³⁷²Jepperson, op.cit.

³⁷³Eller mer presist i dette tilfellet: Et korporativt organ hvis medlemmer er statlig oppnevnt, og som henter sine midler fra staten.

Selve konseptet er hentet fra Grameen Bank, som av grunnleggeren, såvel som observatører,³⁷⁴ regnes som en sosial bevegelse – en folkebevegelse for sosial endring ved gjenreising av de fattiges verdighet. Denne bevegelsen/banken har spredd seg langt utover Bangladesh' grenser, både til land i den tredje verden og til rike land. Nettverkskreditt kan i dette perspektivet ses som del av en sosial bevegelse for de marginaliserte uten kredittverdighet. Det at dette konseptet kan anvendes på kvinner i rike Norge, er sikkert et tankekors for mange, men underbygger Zelitzers³⁷⁵ tese om fordelingen av penger innen husholdet, som gjør at selv "rike" kvinner kan mangle adgang til penger.

Jeg velger imidlertid her å se Grameen Bank om en viktig og avgjørende inspirasjonskilde og som modell for den konkrete organiseringen av Nettverkskreditt, men avholder meg fra en videre analyse av Grameen Bank som sosial bevegelse.

8.5. Kan Nettverkskreditt si noe om utviklingen av kvinnebevegelsen i Norge på 1990-tallet?

Som selvforvaltet prosjekt med flat beslutningsstruktur, men offentlig ansatt prosjektleder og statlig finansiering, representerer Nettverkskreditt en interessant nyskaping.

I forhold til utviklingen av kvinnebevegelsen, kan Nettverkskreditt ses som en videreutvikling av profesjonelle kvinnelige nettverk og organisasjoner. I Norge har disse for en del blitt utbygd med aktiv medvirkning fra offentlige, i form av organisering og finansiering. Utviklingen av kvinnelige profesjonelle nettverk kan dermed ses som del av integrasjonen av kvinnebevegelsen i staten - og i markedet, der kvinner erobrer markedet med statens hjelp. Flere av nettverkene mellom kvinnelige etablerere utvikles til samarbeid om markedsføring og salg, og representerer dermed en institusjonalisert tilnærming til markedet.

Hvilken betydning har denne utviklingen? Har denne utviklingen ført kvinnebevegelsen nærmere sine ideologiske mål, eller er det bare et skritt i retning av likestilling med menn innenfor en samfunnsstruktur bygd på mannlige premisser?

8.5.1. Forholdet til markedet

Markedet som system kan ses som en rent mannlig arena, der menn kjemper mot menn om økonomisk herredømme, og den enes død er den andres brød. Nettverkskreditt representerer en markedstilpasset tilnærming til kreditt. Lån gis til vanlig rente, og det legges stor vekt på at de prosjekter det gis lån til skal være lønnsomme, og følgelig konkurransedyktige på et marked. Med forbehold om kort virketid,³⁷⁶ har man ikke hatt tap; Nettverkskreditt fremstår dermed som mer markedstilpasset enn øvrige finansieringsorganisasjoner.

Det er imidlertid stor forskjell på Nettverkskreditt og banker/ finansieringsinstitusjoner, både når det gjelder målsetting, organisering og selve bankvirksomheten. Mens Nettverkskreditt er

---

³⁷⁴Se f.eks. Fuglesang, Chandler, op.cit., s. 39

³⁷⁵Zelitzer, 1989

³⁷⁶I Norge, men etterhvert lang erfaring i Bangladesh og også andre europeiske land, som støtter opp under at konseptet rent bankmessig er en suksess.

etablert og drives utfra en uttalt samfunnsmessig målsetting (gjøre ensidige fiskerikommuner til gode bosteder for kvinner og hindre kvinneavfolkning), er målet for øvrige finansieringsinstitusjoner profittmaksimering. Også statlige finansieringsinstitusjoner har i stadig større grad vektlagt profitt. Mens øvrige finansieringsinstitusjoner er hierarkisk organisert, og har et kundeforhold til låntakerne, er Nettverkskreditt bygd på selvstyrte grupper der medlemmene bevilger lån til hverandre.

“Bankdriften” i gruppene skiller seg også fra annen bankdrift: I gruppene forenes bankdrift, etablereropplæring og egenutvikling. Mens bankene og det offentlige tiltaksapparatet har hatt liten interesse av små prosjekter, støttes her bare små prosjekter. Mens banker og øvrige finansieringsinstitusjoner kun ser på materielle verdier som sikkerhet, er sikkerheten i Nettverkskreditt forankret i det sosiale nettverket i gruppene, som både gir sosial kontroll, men også støtte og oppfølging, som igjen sikrer at gruppens engasjementer får gode forutsetninger for å lykkes.

Nettverkskreditts organisering og vekt på små lån fremmer sosialt integrerte etableringer og produksjon i liten skala, og styrker fokus på selvberging og kombinasjonstilpasninger i motsetning til investeringer for maksimal og kortsiktig lønnsomhet. En stor del av de etableringer som bygger på kvinners tradisjonelle kompetanseområder, er rettet mot et lokalt marked, og bidrar til en diversifisering av lokaløkonomien på stedet. Småskalaetableringer med lave investeringer gir mulighet for livssyklustilpasninger, og er forenelig med omsorg for barn.

Nettverkskreditt bryter dermed i praksis med tanken om profittmaksimering som overordnet strategi for bedriftsetablering. Bruken av nettverk som sikkerhet bidrar aktivt til å bygge opp sosial kompetanse hos kvinner, som setter kvinner generelt i bedre stand til å fremme sine verdier i samfunnet. Videre bidrar den solidariske organiseringen til å bygge opp tillit, fellesnytte og omsorg for andre, samfunnsmessige dyder, som det tradisjonelle markedssystemet basert på konkurranse har tendens til å erodere.

Nettverkskreditt fremstår som en pragmatisk og fremfor alt praktisk virksomhet. Holdninger og verdier som kvinner tradisjonelt har vært bærere av, preger imidlertid organisasjonens struktur.

Også spredningen av modellen i Norge skjer gjennom lokale initiativ fra kvinner, og skjer ved opprettelse av nye “kloninger” i form av nye selvstendige prosjekter. Disse tenkes bundet sammen i en flat nettverksstruktur. Fiskerinæringens kvinneutvalg arbeider med etableringen av et landsomfattende nettverk. En stadig utvidesle av profesjonelle nettverk preger utviklingen av kvinnelig etableringsvirksomhet i Norge. Dette skjer med aktiv medvirkning og for en del, støtte fra staten, og illustrerer statlige fora som arena for utvikling og organisering av kvinner. Når denne utviklingen i dag skjer i form av flate nettverksstrukturer, kan det tyde på at kvinnebevegelsen har lyktes i å få gjennomslag for organisasjonsformer som kvinner finner naturlige og ønskelige, drevet frem av en utpreget hierarkisk og byråkratisk struktur som staten.

Denne suksessen betyr imidlertid ikke at kvinnebevegelsen har blitt institusjonalisert innenfor staten. Det at kvinnetiltakene ofte ikke er forankret i den vanlige hierarkiske struktur, gjør at den fremdeles i høy grad avhenger av mobilisering og handling, også innenfor institusjonene.

Samtidig blir prioriteringen av kvinnetiltak vilkårlig og avhengig av at enkeltkvinner som vil stå på for saken innenfor organisasjonene til enhver tid finnes.

8.6. Nettverkskreditt, likedanning eller autonomi?

Den tette sammenvevingen med staten og avhengigheten av statlige midler som grunnlag for virksomheten er faktorer som ifølge nyinstitusjonell teori skulle representere et sterkt likedanningspress på Nettverkskreditt. I tillegg er finansiering et sterkt institusjonalisert område med sterkt likedannende press både fra det tekniske og det institusjonelle miljø. Jeg vil derfor se på hvordan ulike likedanningsfaktorer kan tenkes å bidra til at Nettverkskreditt blir likedannet i forhold til staten og andre finansieringsinstitusjoner.

8.6.1. Forholdet til markedet som teknisk likedanningsfaktor.

Nettverkskreditts finansieringsvirksomhet er skjermet fra det øvrige finansmarkedet, gjennom at finansieringen skjer i en lukket krets av deltakere, videre ved at den kapital man forvalter ikke hentes inn fra markedet, men er en gitt statlig bevilgning. Dermed skjer bare indirekte disiplinering gjennom markedet ved at de enkelte prosjektenes lønnsomhet og konkurransedyktighet på sine respektive markeder, er bestemmende for Nettverkskreditts mulighet til å drive videre. Markedet representerer derfor ingen sterk likedanningsfaktor i forhold til Nettverkskreditt, så lenge man investerer i prosjekter som lykkes på sine markeder.

8.6.2. Institusjonell likedanning

Prosjektorganisering gir stor frihet, selv om det i prosjektperioden er forholdsvis sterk offentlig styring gjennom prosjektleder ansatt av Fiskerinæringens Kvinneutvalg, og FKUs koordinator. Som ideell stiftelse vil man kunne drive videre med unntak fra lov om finansieringsvirksomhet. FKU vil være representert i styret av stiftelsen inntil man selv finner ikke lenger å ville være representert. Det vil følgelig fremdeles være en viss offentlig kontroll med prosjektet. Prosjektet skal imidlertid videreføres innenfor sine rammer, og det er få institusjonelle ytre føringer. Nettverkskreditt ble modellert etter Grameen Bank, og kan ses som resultat av likedanningsprosesser innen denne spesielle delen av feltet alternativ finansiering. Opprettelsen av flere tilsvarende prosjekter over samme lest, vil ytterligere bidra til dette. Organisasjonen har imidlertid i dag ikke kontakter med andre alternative finansieringsorganisasjoner, og kan ikke ses som utsatt for ytterligere likedanningspress fra andre alternative finansieringsorganisasjoner. For Nettverkskreditt blir det "indre" organisasjonelle feltet begrenset til andre nettverksbanker og følgelig enda mer snevert enn for de foregående organisasjonene.

8.6.3. Ressursavhengighet av staten?

Nettverkskreditt er etablert på grunnlag av en statlig bevilgning. Etersom det dreier seg om en engangsbevilgning, og ikke en løpende avhengighet av midler til drift utover prosjektperioden, er ressursavhengigheten ikke sterk. Tvert om er det lagt opp til at prosjektet skal selvstendigjøres og overføres deltakerne.

8.6.4. Flat nettverksorganisasjon vs. statens hierarki.

Nettverk møter hierarki er en kjent problemstilling for problemene kvinnelige organisasjonsformer ofte møter i forhold til etablerte institusjoner. Nettverkskreditt representerer en formalisert flat struktur, som er planlagt knyttet sammen med kommende initiativer i et nettverk. Det tunge statlige innslaget i form av finansiering og prosjektledelse, kunne føre til et likedanningspress i retning av byråkratisering og hierarkisering. Den flate organiseringen er imidlertid så langt bevart, og utdypes ytterligere gjennom at prosjektet går over til stiftelse og overlates til deltakerne i fortsettelsen. Spredningen av tiltaket etter en nettverksmodell søkes videre aktivt fremmet gjennom Fiskerinæringens kvinneutvalg. Den desentraliserte veksten gjør også at de enkelte "kloninger" forblir deltakerstyrte og små, selv om antallet vokser. Egenkapitalen er gitt og begrenser gruppenes størrelse og antall. Med denne strukturen vil det i utgangspunktet ikke være behov for eller ressurser til profesjonalisering. Her skiller norske Nettverkskreditt seg fra Grameen Bank i Bangladesh, som har en profesjonell bankdrift. Det er vanskelig å si noe nå om man i Norge på sikt kan unnvære dette og la gruppene ha hånd om bankfunksjonen. Blant annet gjør ulikheter i utdanningsnivå det vanskelig å trekke direkte sammenlikninger med Bangladesh her.

8.6.5. Staten bestemmer spredningsgraden

Selv om prosjektene er lite utsatt for likedanningspress etter at bevilgning er gitt, er spredningen av prosjektene i høy grad avhengig av statens politikk, ettersom den norske modellen forutsetter en grunnbevilgning fra staten. Staten er dermed institusjonell premissgiver for nye nettverksbankers være eller ikke være.

Måten staten forholder seg til ytterligere bevilgninger til nye nettverksbanker, vil derfor være avgjørende for spredningen av modellen i Norge. I dag er den statlige politikken ikke entydig: Kommuner som kvalifiserer til bygdeutviklingsmidler eller fiskerimidler, får statlig støtte. For resten av landet er spredningen av modellen nå flyttet fra staten til fylke og kommuner, noe som åpner for større ulikheter i håndteringen, og der noen vil kunne få, andre ikke. Den geografiske spredningen vil dermed kunne bli mer ulik innenfor det område SND dekker.

Med nedprioriteringen av kvinnetiltak innen SND og den større vektleggingen på bedriftsøkonomisk lønnsomhet og strukturendringer rettet mot internasjonal konkurransevne kan en trekke den slutning at ensrettingen av statlige midler i forhold til lønnsomhetsbetraktninger også innebærer en ensretting mot mannsdominerte næringer. Kvinnebevegelsens marsj inn i institusjonene har følgelig ikke bidratt til å kanalisere pengestrømmene mer i retning av kvinner, men noen små pytter er det blitt, slik Nettverkskreditt er et uttrykk for.

9. KOMPARATIV OPPSUMMERING AV FUNN.

9.1. Penger som kontekstskapende middel

JAK og Cultura bygger på en pengeteoretisk tradisjon; felles for dem er at de på ulike måter søker å underordne økonomien under samfunnet og økosystemet. Både JAK og Cultura kan ses i forhold til en aristotelisk tradisjon, og i forhold til den økonomiske diskusjon i skolastikken. De to organisasjonene vektlegger imidlertid ulike elementer fra disse tidligere tradisjonene. JAK legger hovedvekten på rentespørsmålet og bygger på teoriene til grunnleggeren Karl Engelbrekt Kristiansen, som igjen kan ses i sammenheng med øvrige pengeteoretiske ansatser og forsøk i 1930-årene. Cultura bygger på Rudolf Steiners pengeteori, som legger større vekt på pengenes samfunnmessige bruk, og har en differensiert tilnærming til rentespørsmålet, avhengig av hva pengene brukes til.

Nettverkskreditt har ingen pengeteoretisk begrunnelse for sin virksomhet. Organisasjonen synliggjør imidlertid at penger og finansiering ikke er kjønnsnøytrale størrelser, og representerer et brudd med den lange tradisjon som knytter penger til undertrykking av kvinner.

Alle organisasjonene kan i en viss forstand sies å bruke penger på måter som bidrar til å skape samfunnmessig kontekst. Dermed bidrar de til å motvirke pengenes kontekstreduserende tendens som jeg skisserte innledningsvis.

Mest konkret kontekstbyggende er Cultura og Nettverkskreditt, som gjennom å forankre prosjektene i nettverk, bidrar til å forankre prosjektene, og dermed også bruken av pengene i en samfunnmessig kontekst. Cultura vurderer også prosjektene etter samfunnmessige kriterier, noe som styrer pengebruken utfra samfunnet på et mer symbolsk og overordnet plan. Endelig har Cultura, med sitt utgangspunkt i Steiners skille mellom lånepenger, kjøpepenger og gavepenger et verktøy for sosial differensiering av penger som knytter bruken av dem til deres opprinnelse. For eksempel brukes bare gavepengefondet til prosjekter med høy risiko. Med Zelitzer³⁷⁷ vil jeg dermed hevde at Cultura gjør penger til "special monies". JAK har imidlertid også kontekstoppbyggende karakter, tildels gjennom at selve systemet skaper gjensidig avhengighet og forutsetter solidaritet mellom medlemmene, selv om denne forblir av ganske abstrakt karakter, ettersom det er et stort system, der de enkeltes prosjekter forblir upersonlige for de andre, og – ettersom det i hovedsak dreier seg om private boligprosjekter – i utgangspunktet har liten interesse for andre. Det viktigste kontekstskapende elementet i JAK er etter min mening tidsdimensjonen som kommer inn ved ettersparings-elementet i spare- og lånesystemet. Ved at systemet legger opp til en betydelig obligatorisk ettersparing, som først utbetales etter at lånet er nedbetalt, forbindes nåtid med fremtid, og betydningen av fremtidig forbruk oppvurderes. Dette har betydning for fordeling av forbruk mellom generasjoner og innebærer en prinsipiell oppvurdering av fremtidige generasjoners forbruk.

---

³⁷⁷Zelitzer 1989

9.2. Finansiering uten profittmaksimering

De alternative finansieringsinstitusjonene driver finansiering på andre måter og fremmer andre prosjekter eller andre målgrupper enn tradisjonelle, profittmaksimerende finansieringsvirksomheter. Følgende skjematisk oversikt kan bidra til å klargjøre de enkelte organisasjonenes særpreg.

	JAK	Cultura	Nettverks-kreditt
System	rentefritt, spare for å få låne	nettverk av kausjonister som sikkerhet	flat struktur, gruppens nettverk som sikkerhet
Kredittvurdering	som i vanlig bank	samfunnsmessig vurdering av prosjekter + person	foretas av likekvinner i gruppen.
Prosjekter	som i vanlig bank	utvalgte etter samfunnshensyn	små prosjekter
Målgruppe	som i vanlig bank	samfunnsmessig ønskelige prosjekter	kvinner

Det som særpreger JAKs finansieringspraksis er det rentefrie systemet, samt at den enkelte må spare for å få lån, slik at det over tid blir balanse mellom sparing og lån for den enkelte deltaker.

Culturas særpreg ligger i låneformålene, der det bare gis lån til prosjekter Cultura vurderer som samfunnsmessig forsvarlige, videre skiller Culturas finansieringspraksis seg fra tradisjonell bankvirksomhet ved bruken av flere kausjonister - og dermed nettverk - som del av både sikkerhet og kredittvurdering.

Nettverkkreditts særpreg ligger i at det bare gis lån til kvinner, at nettverk fungerer som sikkerhet og i den flate strukturen.

De tre organisasjonene representerer ideologiske og teoretiske elementer, samt finansieringspraksiser som som kan være elementer i en ny måte å konstituere markedet på, der markedet underordnes samfunnet og økosystemet, og der lønnsomhet på lang sikt forenes med måtehold på kort sikt. Eller sagt på en annen måte, der markedet blir et subsystem i samfunnet.

9.3. Ideologi og praksis i forhold til målsetting.

JAK har større samfunnsmessige mål enn man realiserer i dag, for eksempel i forhold til å bidra til finansiering av miljøprosjekter. Ettersom man i praksis i hovedsak finansierer bolig, ligger praksis noe tilbake for målsetting.

Culturas finansieringspraksis er godt forankret i den antroposofiske tankegang om forholdet mellom økonomi og samfunn og bruken av penger i samfunnet. De prosjektene som støttes faller innenfor målsettingen. Målsetting, ideologi og praksis må sies å være godt integrert. Nettverkskreditt bygger på prinsippene fra Grameen Bank, og representerer, med sin flate struktur og nettverksorganisering både disse prinsippene og prinsipper som kvinnebevegelsen i Norge har vært bærer av. Prosjektene som er blitt finansiert, er gjennomgående små, og bare kvinner deltar. Også her må praksis sies å være godt forankret i ideologi og målsetting.

9.4. Alternative finansieringsinstitusjoner i forhold til sosiale bevegelser

De organisasjonene jeg har sett på kan alle knyttes til sosiale bevegelser. JAK har jeg funnet kan kalles en egen sosial bevegelse i henhold til Meluccis³⁷⁸ definisjon. JAK har hatt sitt gjennomslag i Sverige i løpet av 1990-tallet, og jeg har sett dette som resultat av sammenfall mellom bevegelsens budskap og samtidige hendelser i samfunnet. Utviklingen av JAK kan ses som en institusjonalisering av JAK som sosial bevegelse.

Cultura ser jeg som en bevegelsesorganisasjon blant flere innen den antroposofiske bevegelse. Den antroposofiske bevegelse har ikke hatt noe gjennomslag i form av masseopplutning, men har lykket godt i å skape institusjoner som formidler ulike sider ved bevegelsens ideologi. Cultura representerer denne differensieringsprosessen.

De store nye sosiale bevegelsene har ikke blitt institusjonalisert i Michels' forstand. I stedet har det skjedd en differensieringsprosess, delvis inn i etablerte institusjoner. Nettverkskreditt kan ses som utslag av differensieringen av kvinnebevegelsen, i form av en marsj inn i blant annet staten.

De tre organisasjonene representerer følgelig tre ulike modeller og utviklingsforløp i forhold til sosiale bevegelser:

- Institusjonalisering av bevegelsen selv, som JAK representerer. Dette er den type utvikling som Michels³⁷⁹ beskriver.
- Differensiering ved etablering av ulike organisasjoner med utgangspunkt i et felles idégrunnlag, men med løs, nettverksliknende struktur, slik Cultura representerer.
- Differensiering av en ny sosial bevegelse, som Nettverkskreditt representerer.

Ut fra den ulike utviklingen når det gjelder likedannende institusjonaliseringsprosesser og målforskyvning, kan det synes som om "Michels-modellen", med institusjonalisering av en hel bevegelse gjennom én organisasjon, innebærer størst fare for målforskyvning.

Mens Nettverkskreditt kan sies å representere en utviklingsprosess for en av de store nye sosiale bevegelsene, nemlig kvinnebevegelsen, har de to andre organisasjonene også berøringspunkter med nyere sosiale bevegelser, særlig miljøbevegelsen, selv om de springer ut av eldre bevegelser.³⁸⁰ En viktig del av Culturas satsingsområde er innen alternativt jordbruk

---

³⁷⁸Melucci, 1992

³⁷⁹Michels, 1966

³⁸⁰Det kan også innvendes at den "nye" kvinnebevegelsen ikke er ny, men

og alternativ handel, områder som representerer iverksettelse av endel av miljøbevegelsens mål. JAK knytter sitt teoretiske fundament til miljøargumentasjon, ved å hevde at det er sammenheng mellom en rentefri økonomi og en økonomi i balanse med naturen. Videre har JAK fra starten av hatt en nær tilknytning til økologisk jordbruk, og har som ambisjon å finansiere miljøprosjekter. Både Cultura og JAK må derfor ses også som ledd i realiseringen av miljøbevegelsens mål.

9.4.1. Egennytte - fellesnytte - altruisme³⁸¹

Alle organisasjonene har en praksis som vektlegger fellesnytte og samarbeid fremfor egennytte og konkurranse. Utfra utlånsformål og oppbygning av de ulike systemene, blir vektleggingen av fellesnytteperspektivet noe ulik. På en akse som går fra egennytte til altruisme, med fellesnytte som balansepunkt, fordeler de tre seg slik:

Egennytte	Fellesnytte	Altruisme
JAK	Nettverkskreditt	Cultura

JAK-systemet har både et element av egennytte, i form av at den enkelte opparbeider rett til rentefrie lån, og et element av fellesnytte, ved at dette bare kan oppnås om den enkelte avstår fra rente og dermed stiller sine sparemidler rentefritt til rådighet for de andre deltakerne.

Nettverkskreditt bygger på et prinsipp om gjensidig nytte, ved at gruppelemmer innvilger hverandre lån etter tur. De andre er avhengige av at den som får lån overholder sine forpliktelser, noe som igjen er avhengig av at hun lykkes med sin etablering. Den gjensidige nytten ligger derfor også i den sosiale støtte og hjelp til etableringen som de andre gir.

Cultura bygger på et altruistisk prinsipp. Innskyterne oppnår ikke personlige økonomiske fordeler i systemet. Deres motivasjon ligger i et ideelt engasjement i å bidra til at "alternative" prosjekter kommer i gang. Innskyteren behøver imidlertid ikke avstå noe, ettersom man selv velger innskuddsrente opp til markedsrente. Mange velger imidlertid en lavere rente, og Cultura mottar i tillegg gaver.

9.4.2. Ressursmobilisering, strukturelle forhold og budskapets gjenklang

Jeg har ikke kunnet konstatere noen sammenheng mellom mobiliseringsinnsats og suksess. Tvert om later det til at det utfra mine case kan konkluderes med at andre faktorer, som strukturelle forhold og hendelser i samfunnet, samt media, spiller den viktigste rollen i forhold til mobilisering til organisasjonene. JAKs gjennomslag kan i stor grad forklares ved budskapets gjenklang og de individuelle handlingsmuligheter systemet representerte, i en situasjon da virkeligheten fremsto som skreddersydd til bevegelsens budskap. Motsatt kan Culturas manglende vekst i en situasjon med mange av de samme elementer, som høye renter,

---

springer ut av den eldre. Jeg har valgt å ikke gå inn på debatten om gammelt og nytt, og anvender den forståelse av kvinnebevegelsen som en "ny sosial bevegelse", som bl.a. Rucht, 1994, bruker.

³⁸¹Jeg bruker her begrepet "altruisme" for fravær av privatøkonomiske fordeler.

bankkrise, arbeidsledighet og bortfall av rentefradrag, forklares ved at Cultura har en mindre klar diagnose av systemet og et mer alment siktemål, og dermed et mindre klart budskap. Videre ga ikke Cultura privatøkonomiske handlingsmuligheter som kombinerte egennytte med kollektiv handling.

Jeg har ikke kunnet finne noe holdepunkt for at organisasjon som ressurs faktisk har vært en avgjørende faktor for mobilisering til organisasjonene, selv om jeg argumenterer for at organisasjon vil være av viktig langsiktig betydning.

Når det gjelder ressurstilgang, er det imidlertid viktige forskjeller. Mens Nettverkskredits ressurser er gitt en gang for alle, og man kun er avhengig at disse forvaltes godt, er Cultura avhengig av stadig tilførsel av innskudd fra ideelt motiverte personer, noe som stiller krav til tillit og legitimitet utad, som organisasjon gir et vesentlig bidrag til. Culturas ressurstilførsel er imidlertid forholdsvis uproblematisk, sammenliknet med JAK, ettersom Cultura uten vanskelighet kan tilpasse utlånsvolumet til innlån. For JAK får svingninger i ressurstilførsel dramatiske konsekvenser, ettersom medlemmene opparbeider krav og forventninger i systemet. Det er derfor svært viktig for JAK løpende å kunne imøtekomme disse kravene. Dette kan være en forklaring på ulikheter når det gjelder å bevare sine opprinnelige mål som jeg ser på nedenfor.

9.5. Overlever de uten å miste sitt særpreg?

9.5.1. På markedet

De alternative finansieringsinstitusjonene opererer ikke utenfor markedet. De driver heller ikke på tvers av økonomiske grunnprinsipper. Tvert om viser det seg at de har lave tap og gode prosjekter, som betjener sine lån. Rent økonomisk skulle det derfor ikke være noe i veien for at de skal overleve.

Forholdet til medaktører:

•Konkurransen

Cultura er fremdeles en nisjeorganisasjon som er lite kjent blant et alment publikum, og konkurrerer derfor i liten grad med andre aktører på finansmarkedet. Nettverkskreditt er en lukket organisasjon med et fast begrenset antall deltakere pr. prosjekt og en begrenset egenkapital, og konkurrerer ikke med andre aktører. JAK konkurrerer til en viss grad med andre aktører på lånemarkedet.

• Samarbeid

JAK har hatt vanskelig for å få samarbeid med bank, og utelukkes derved fra denne delen av det formaliserte marked, og blir derfor mer sårbar overfor svingninger i sitt eget system. Som andelsbank, vil dette sannsynligvis endres. De øvrige to organisasjonene har ikke det samme systembetingede behov for et likviditetssamarbeid. Cultura har imidlertid utviklet samarbeid om medlemskonti med Postgiro.

9.5.2. Markedets institusjonelle rammeverk

Staten konstituerer markedet gjennom normer for markedsadferd, lover og regler.

• Normer

Banker ses i dag som primært profittmaksimerende. Dette fremstår som norm, når Kredittilsynet er imot Culturas banksøknad med den begrunnelse at de legger andre vurderinger til grunn og har andre enn bankmessige mål (enn dem som maksimerer profitt). Samfunnsorientert bankadferd ses som avvik fra normen og risikofaktor.

• Regler og endring av regler

Deregulering fremmer konkurranse og profittmaksimerende adferd hos banker og investorer, og minsker kontroll hos myndighetene. At jakt på rask og høy profitt i et deregulert marked kan føre til store tap, viste bankkrisen ved inngangen til 1990-tallet. Denne utviklingen skapte en større kontrast mellom tradisjonelle og alternative finansieringsinstitusjoner, og de store bankens tap førte også til tap av legitimitet. Dette representerer en mulighet for positiv oppmerksomhet og erobring av markedsandeler for de alternative finansieringsinstitusjonene. JAKs vekst i Sverige i 1992 kan delvis ses i dette perspektivet.

At Cultura ikke fikk en slik utvikling, kan bero på at organisasjonen er lite kjent, og har fått lite oppmerksomhet fra pressen, mens JAK har fått mye oppmerksomhet, både som ideelt tiltak og i forhold til privatøkonomi. Da den svenske økonomien gikk utfor stupet, og Riksbanksrenten nådde fantastiske 500 % var rentefri finansiering helt enkelt en god nyhet.

• EU-tilpasning

Både Norge og Sverige har tilpasset seg EUs finanslovgivning. Tilpasningen vanskeliggjør/hindrer nyetablering av ideell bankvirksomhet. Det er spesielt det kategoriske og høye egenkapitalkravet i EUs finanslovgivning som er til hinder for etablering av ideell bankvirksomhet. Endring av reglene og tilpasningskrav skaper organisatorisk stress og økt sårbarhet hos atypiske og ideelle organisasjoner. De ytre tilpasningskravene har vært et viktig element i de problemer JAK har hatt siden 1992.

Tilpasningen til EUs finanslovgivning har ikke vært til hinder for etablering av Nettverkskreditt, som heller har aldri fått spørsmål fra Kredittilsynet, selv om man i pressen ofte har blitt omtalt som "bank", uten å oppfylle kravene til bankvirksomhet. Forklaringen finner jeg i at Nettverkskreditt settes igang som et offentlig finansiert og styrt prosjekt, og at man dermed har fått en legitimitet fra starten, som private initiativ ikke har, motsatt for eksempel det private initiativet om å starte en norsk JAK-organisasjon, som strandet på myndighetenes krav til egenkapital og organisasjonsform.

9.5.3. Institusjonaliseringsprosesser

De tre organisasjonene viser svært ulik utvikling når det gjelder institusjonaliseringsprosesser:

Mens Cultura har høy grad av profesjonalisering og fremstår som formelt likedannet med bank, er deres finansieringspraksis godt forankret i den ideelle målsetting, og jeg fant ingen tegn til målforskyvning.

Nettverkskreditt er basert på en statlig bevilgning, og står dermed i et ressursavhengighetsforhold til staten. Likefullt har organisasjonen en flat, ubyråkratisk organisasjon, og det er ikke tegn til likedanning.

JAK er preget av vekst, profesjonalisering og organisasjonsendringer som tilpasning til statlige krav. Her er det en klar utvikling mot likedanning, både i form av hierarkisering, profesjonalisering og spesialisering, sentralisering og kopiering av andre organisasjoner. Her finner jeg også tendenser til målforskyvning.

Cultura kan ses som uttrykk for at profesjonalisering og kontakt med staten har ført til likedanning. Ettersom likedanningen skjedde bevisst, allerede fra starten, kan Culturas likedannede struktur ses som uttrykk for bruk av organisatoriske “ferdigelementer”³⁸² som har tjent til å gi legitimitet og stabilitet fra starten av.

Nettverkskreditt representerer et interessant avvik fra teorien, ettersom ressursavhengigheten av staten ifølge teorien skulle føre til likedanning, mens Nettverkskreditt representerer den minst likedannede av de organisasjonene jeg har sett på.

I JAK skjer en utvikling fra en organisasjonsmodell og tekniske prosedyrer basert på “hjemmesnekrede” løsninger, mot likedanning. Her skjer likedanningsprosessen som en stykkevis og ikke intendert prosess, drevet frem av ytre hendelser og tilpasningskrav. JAK belyser dermed teorien om at institusjonell endring skjer som gradvise og ikke intenderte tilpasninger til omverdenen.

Det er en viktig forskjell mellom Cultura og Nettverkskreditt på den ene siden, og JAK på den andre. Mens Cultura og Nettverkskreditt er svært små, og har vært preget av stabilitet både internt og i forhold til omverdenen, har JAK på samme tid opplevd stor vekst, profesjonalisering, generasjonsskifte i ledelsen med dramatiske konflikter, livstruende likviditetssvingninger, endrede krav fra myndighetene og omorganisering. For JAK har følgelig såvel det interne som det eksterne miljø vært turbulent.

Enda et viktig element som skiller JAK fra de øvrige, er at JAK er ett lukket system, der medlemmene opparbeider automatiske rettigheter innen systemet i form av sparepoeng. Ved store endringer i sparernes antall eller adferd kan dette generere ubalanse internt. Det finnes ingen buffere, i form av geografiske grenser eller liknende, og det er følgelig gode muligheter for aggregert “masseadferd” i form av panikkreaksjoner innenfor systemet.³⁸³ Både Cultura og Nettverkskreditt har langt bedre muligheter for å styre likviditeten, ettersom ingen opparbeider krav til systemene. Videre har Nettverkskreditt en vekstbegrensning i gruppenes størrelse og i kapitalen, som er gitt.

---

³⁸²Jfr. Meyer og Rowan, 1992

³⁸³Jfr. Smelser, 1962

Ut fra mine case kunne en trekke den konklusjon at smått er godt. De små organisasjonene jeg har sett på, hviler i seg selv og bevarer sine mål, mens JAK, som har hatt "suksess" og har vokst seg stor, har problemer med å overleve og viser tegn til målforskyvning. Jeg har riktignok vist til Culturas større søsterorganisasjon Triodos, hvor jeg ikke fant tegn til målforskyvning. Triodos har imidlertid bare halvparten så mange medlemmer som JAK, det samme har Gemeinschaftsbank i Bochum, der man er kommet til den erkjennelse at det er grenser for vekst, og ikke ønsker å vokse ytterligere.³⁸⁴ Ifølge Stefan Rothaus, har Gemeinschaftsbank med sine omkring 15 000 medlemmer nådd sin optimale størrelse, og ønsker ikke å vokse ytterligere. Han viser til at diskusjonen om hvor stor man bør bli også føres i miljøbanken Ökobank, som har samme størrelse, og der profilen etter manges mening er i ferd med å utvannes. Som eksempel på en omstridt og problematisk ekspansjon av virksomhetsområde som følge av veksten, peker han på satsing på "grønne aksjefonds", som kan føre til svekket kontroll med miljøprofilen.³⁸⁵ For JAK ser jeg tre problemer med størrelse: For det første blir det vanskeligere å opprettholde konsensus om det ideologiske grunnlag, jo større medlemsmassen er. De tegn til utvanning av grunnlaget som jeg har pekt på, som forslaget om å utstede verdipapirer,³⁸⁶ kan illustrere dette problemet. For det andre blir det vanskeligere i praksis å opprettholde et reelt medlemsdemokrati med høy grad av deltakelse. For det tredje blir systemet mer sårbart, jo større det er, ettersom konsekvensene av aggregert medlemsadferd på spare- og lånesystemet blir større jo større systemet er totalt.

---

³⁸⁴Stefan Rothaus i samtale med meg 12.04,1995

³⁸⁵Også her i landet har miljøbevegelsen kritisert "grønn " aksjesparing for ikke å bidra til miljøvennlig produksjon. Jeg skal imidlertid ikke gå inn på denne diskusjonen her.

³⁸⁶Dette var nettopp eksempelet på et omstridt ekspansjonsområde i tyske alternativ-banker, jfr. Stefan Rothaus, op.cit.

KONKLUSJON

Alternative finansieringsinstitusjoner står i motsetning til markedet som en arena for profittmaksimering, dels gjennom sin teoretiske og ideologiske forståelse av forholdet mellom penger, økonomi og samfunn, der de bidrar til å produsere ny kunnskap. Det kan trekkes linjer tilbake til såvel Aristoteles, som skolastikken og tradisjoner i de store religionene, da penger, profitt og økonomisk virksomhet var underlagt samfunnsmessige og etiske hensyn. Dels skaper de alternative finansieringsinstitusjonene nye modeller ved å bygge opp finansieringssystemer basert på hensynet til fellesskapet, miljøet, samfunnet eller marginaliserte grupper i lånemarkedet (kvinner). De alternative finansieringsinstitusjonene skaper også muligheter for vanlige folk til å handle i tråd med sine verdier, med liten personlig kostnad, gjennom å stille sine spare- og lønnsmidler til rådighet for en alternativ bank i stedet for en tradisjonell, og dermed bidra til å fremme prosjekter man ønsker skal komme igang, og unnlate å bidra med sine midler til en utvikling man ikke ønsker. Endelig skaper de alternative finansieringsinstitusjonene muligheter for å sette igang eksperimenter og prosjekter som ellers ikke ville kommet igang, og gjør dermed at alternative utviklingsbaner blir forankret i eksempler i virkeligheten, som vindkraft og økologisk jordbruk, og lokale småskalaprojekter.

Alternative finansieringsinstitusjoner er kommet for å bli, som et ledd i nye sosiale bevegelsers bestrebelser for et annet samfunn. Neidhart og Rucht slo fast at sosiale bevegelser vil være et bestandig element i dagens samfunn. Finansieringsinstitusjoner er en nødvendig del av institusjonsbyggingen for at en sosial bevegelse skal nå sine mål. Sosiale bevegelser vil dermed avføde finansieringsinstitusjoner som ledd i å nå sine mål.

Når det gjelder konflikten mellom ideelle mål og behovet for profesjonell bankdrift for å overleve, synes ikke dette alene å føre til målforskyvning. Hverken Cultura eller Nettverkskreditt viser tegn til målforskyvning, selv om Cultura har en profesjonalisert struktur og en formell organisasjon som ligger tett opp til en bank. Nettverkskreditt viser heller ikke tegn til målforskyvning tross ressursavhengighet av staten. Begge disse organisasjonene er små. Heller ikke i Culturas søsterorganisasjon, Triodos, som er langt større og formelt er en bank, fant jeg tegn til målforskyvning. Jeg kan imidlertid ikke utfra dette trekke den slutning at størrelsen ikke har betydning. I forhold til JAK ser jeg tegn til en konflikt mellom størrelse og ideelle mål. JAK har hatt en rask og kraftig vekst, og har som følge av veksten fått store likviditetsproblemer som utgjort en reell trussel mot systemet, men disse synes i dag overkommet. Videre har veksten ført til stor vekst i antall ansatte og profesjonalisering, samt at man har vokst ut av datasystemet og behøver større omlegginger. I tillegg kommer flere organisasjonsendringer, dels som følge av endrede krav fra myndighetene. I JAK har jeg funnet tendenser til målforskyvning.

Jeg konkluderer med at dramatiske endringer i miljø og organisasjon, der flere likedanningsfaktorer hopper seg opp, kan føre til målforskyvning. Likeledes kan størrelse i seg selv bidra til dette. For JAKs vedkommende fant jeg imidlertid også mange faktorer som kan bidra til å motvirke målforskyvning, og endte med en forsiktig optimisme på vegne av

organisasjonens muligheter for å bibeholde sitt særpreg og overleve som finansieringsvirksomhet.

Alt i alt vil jeg konkludere med at de organisasjonene jeg har sett på alle har muligheter for å bestå som virkelige alternativer til tradisjonell, profittmaksimerende, bankadferd. Videre at de representerer interessante modeller for finansiering i en mer bærekraftig retning.

VEDLEGG

Vedlegg I

Oversikt over intervjuobjekter og intervjuer

JAK

Per Almgren, tidligere leder og veteran, 10.11.93
Anna Gustin, 10.11.93
Dana Hofford, 10.11.93
Oscar Kjellberg, foreningsleder, 10.11.93
Åke Mobrandt, tidligere leder og veteran, 11.11.93
Jerker Nordlund, styreleder, 1993-94, tel. 13.04.94
Eva Stenius, undervisningsansvarlig, veteran, 09.11.93
Telefonintervjuer, 8 tilfeldige lokalombud og lokalavdelinger, uke 3, 1995.

Cultura

Svein Berglund, daglig leder, 13.10.93
Oddvar Granly, Rudolf Steiner-høyskolen i Oslo, tel. 19.01.95
Jerome Jensen, viseadm. dir., Triodos (Nederland), 04.05.94
Luc de Groote, markedsansvarlig, Triodos, Belgia, 05.05.94
Stefan Rothaus, Gemeinschaftsbank, Bochum, 12.04.95
Marinus Veldman, Aktie Strohalm, 06.05.94

Nettverkskreditt

Anne Laure Federici, prosjektansvarlig, A.D.I.E., Paris, 05.05.94
Jorun Strømsvåg, prosjektleder, tel. jan.93, møtt 01.06.94
Heidi Magnussen, kvinnetiltaksansvarlig, SND, 23. og 27.01.95
Herbjørg Valvåg, prosjektansvarlig Fiskerinæringens Kvinneutvalg, tel. 10.01.95
Inger Thommassen, Lofoten og Vesterålen pressebyrå, 10.05.94.

Vedlegg II

Oversikt over skriftlige kilder

I.N.A.I.S.E. :

- Member profiles
- Newsletter (6 nr. pr. år. årgang1994)

JAK:

- J.A.K. en dansk krisebevegelse, hovedoppgave i historie, Københavns universitet, Niels Ulrichsen, 1978
- Bogen om J.A.K. I og II, utgitt av Samstyrelsen J.A.K., København, 1985
- Råntefri, medlemsblad, 6 nr pr. år, årg.1992-1995

- JAKtuelt, internt nyhetsblad for ansatte, lokalavdelinger og lokalombud, ca. hver 14. dag, årgang 1994/95
- Dröm eller verklighet, investera i din framtid, brosjyre ca. 1990
- JAK räntefria sparlån Vision om en ekonomi i balans med naturen, brosjyre 1993, ny utgave 1994
- Vi behöver en räntefri ekonomi, særtrykk, Almgren 1987
- Referater fra årsmøter, 1965-1988 (ikke komplett) og fra 1992, 93 og 94.

Cultura:

- Årsberetning for 1993
- Triodos: Presentasjon i Member profiles
- Gemeinschaftsbank: Presentasjon i Member profiles
- Div. informasjonsmateriell

Nettverkskreditt

- Erfaringshåndbok for prosjektet Nettverkskreditt, Fiskerinæringens kvinneutvalg, 1993
- A.D.I.E. Rapport d'activité 1993, Paris

LITTERATUR

Abolafia, Michel og Biggart, Nicole: Competitive systems, a sociological view, i Ekins, Paul and Max - Neef, Manfred: Real - Life Economics, Understanding Wealth Creation, Routledge, London and New York, 1992.

Adler, Patricia A. og Adler, Peter: The Social Dynamics of Financial Markets, Jai Press, Greenwich, 1984.

Aglietta, Michel og Orléan, André: La violence de la monnaie, Économie en liberté, Presses Universitaires de France, Paris, 1982.

Almgren, Per: "Vi behöver en rentefri ekonomi", særtrykk, JAK, 1987.

Beck, Ulrich: Risk Society, Towards a New Modernity, Sage Publications, London, Newbury, New Delhi, 1992.

Berger, Peter, Berger, Brigitte og Kellner, Hansfried: The Homeless Mind, Modernization and Conciousness, Vintage Books, Random House, New York 1974.

Bjørnholt, Margunn: a) Rapport fra etablereropplæring for kvinner i Nord- Østerdal, b) Rapport fra etablereropplæring for kvinner i Rogaland, c) Rapport fra etablereropplæring for kvinner i landbruket i Nord Trøndelag, Cleomatra as, for Statens teknologiske institutt, 1988.

Blumer, Herbert, "Collective behavior", i A new outline oof the principles of sociology, (ed): A.M.Lie, Barnes and Noble, New York, 1949.

Bolsø, Agnes: "Vindskeiv veiledning, ulike forventninger til samme etablering", Plan og Arbeid nr. 2/3, 1993

Bolsø, Agnes og Hompland, Andreas: Entrepreneurial logic and life mode, Paper no. 2/93, Senter for bygdeforskning, Dragvoll, 1993.

Bourdieu, Pierre: Le sens commun: La distinction, Les éditions de minuit, Paris, 1979.

Braidotti, Rosi, Charkiewicz, Eva, Häusler, Sabine og Wieringa, Saskia: Kvinner, miljø og bærekraftig utvikling, Universitetsforlaget, Oslo, 1994.

Bruvoll, Annegrete: "Nytte - kostnadsanalyser - hva er moralen?", Tidskriftet Alternativ Framtid, Oslo, 4/1994.

Canal, Georg F.: Geisteswissenschaft und Ökonomie, Die wert-, preis- und geldteoretischen Ansätzen in den ökonomischen Schriften Rudolf Steiners, Novalis verlag, Schaffhausen, 1992.

Carroll, Glenn R., Delacroix, J. og Goodstein, J.: "The Political Environment of Organizations: An Ecological View", i Research in Organizational behavior, vol. 10, Conn JAI Press, Greenwich, 1988.

Creutz, Helmut, Suhr, Dieter og Onken, Werner: Wachstum bis zur Krise, Drei Aufsätze, Basis Verlag, Berlin 1986.

Daly, Herman : "Fire bærekraftige avskjedsråd til Verdensbanken", Tidsskriftet Alternativ Framtid, Oslo, 4/1994.

Daly, Herman and Cobb jr., John B.: For the Common Good, Redirecting the Economy towards Community, the Environment and a Sustainable Future, Green Print, Merlin Press, London, 1990.

Dagens næringsliv, "Harde bankkrav til EU-tilpasning", 17.11.94

Durkheim, Emile, The Rules of Sociological Method,(1901), Free Press, Glencoe,1950.

Eccles, Robert G. og Crane, Dwight B.: Doing Deals, Investment banks at work, Harvard business school, Boston, Massachusetts, 1988.

Eisler, Riane: The Chalice and the Blade, HarperCollins, New York, 1988.

Ekins, Paul og Max-Neef, Manfred: Real - Life Economics, Understanding Wealth Creation, Routledge, London, New York,1992.

Etzioni, Amitai: The moral dimension, Toward a new economics, The Free Press, Macmillan, New York, London, 1988.

Eyerman, Ron og Jamison,Andrew : Social movements, A Cognitive Approach, Polity press, Oxford, 1991.

Fuglesang, Andreas og Chandler, Dale: Participation as process, what we can learn from Grameen Bank, Bangladesh, NORAD, Oslo, 1986.

Fuglesang, Andreas, Chandler, Dale og Akuretyagama, Daya: Participation as process, process as growth, what we can learn from Grameen Bank, Grameen Trust, Dhakka 1993.

Galbraith, John Kenneth: Money, Whence it came, Where it went, Houghton Mifflin Company, Boston, 1975.

Gamson, William A.: The strategy of social protest, The Dorsey press, Homewood, Illinois, 1975.

George, Henry: Progress and Poverty, Hogarth Press, London, 1979. (1879)

George, Susan: Gjeldkrisen og den tredje verden, Cappelen, Oslo, 1989.

Gesell, Silvio: Die natürliche Wirtschaftsordnung durch Freiland und Freigeld, Gesammelte Werke, Band 9: 1916, Fachverlag für Sozialökonomie, Behrendorf-Stöfs, 1991 (1916).

Giddens, Anthony: Modernity and Self Identity, Self and Society in the late modern Age, Polity Press, 1991.

Gies, Frances og Joseph: Women in the middle ages, Thomas Y. Croell Company, New York, 1978.

Granovetter, Mark og Swedberg, Richard: The Sociology of Economic Life, Westview Press, Boulder, San Fransisco, Oxford, 1992.

Grønmo, Sigmund: a) Assessing the centrality of banks in intercorporate networks, An overview of research on intercorporate directorates, Notat, Institutt for sosiologi, Universitetet i Bergen, 1995.

b) ”De usynlige bånd: Noen trekk ved bankenes nettverk”, manuskript, Institutt for sosiologi, Universitetet i Bergen, 1995.

Grønnvik, Gunnvald: Bankregulering og bankatferd 1975-1991, Norges banks skriftserie, nr. 22, Oslo, 1994.

Habermas, Jürgen: Theorie des kommunikativen Handelns, Band 2, Zur kritik der funktionalistischen Vernunft, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1981.

Hannan, Michael T. og Freeman, John H.: Organizational Ecology, Cambridge, Harvard University Press, 1989.

Hansen, Stein: “Refleksjoner ved en 50-årsdag - bør vi fortsatt ha Verdensbanken?”, Brennpunkt, FN-sambandet Norge, FN-dagen 1994.

Hechter, Michael: Principles of Group Solidarity, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1987.

Hegge, Hjalmar: Frihet, individualitet og samfunn, En moralfilosofisk, erkjennelsesteoretisk og sosialfilosofisk studie i menneskelig eksistens, Universitetsforlaget, Oslo, 1988.

Heinsohn, Gunnar: Privateigentum, Patriarchat, Geldwirtschaft, Eine sozialtheoretische Rekonstruktion zur Antike, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1984.

Heinsohn, Gunnar og O. Steiger: Häxor: Om häxförföljelse, sexualitet och människoproduktion, Röda Bokförlaget, Göteborg, 1989.

Herrmannstorfer, Udo: Scheinmarktwirtschaft, Die Unverkaüflichkeit von Arbeit, Boden und Kapital, Verl. Freies Geistesleben, Stuttgart, 1991.

Hirsch, Fred: Social Limits to Growth, Harvard University Press, Cambridge, 1976.

- Hirschman, Alfred O.: Shifting Involvements, Princeton University Press, Princeton, 1982.
- Hirschman, Alfred O.: The Passions and the Interest, Princeton University Press, Princeton, 1977.
- Hirschman, Alfred O.: Rival Views of Market Society and other recent essays, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1992(1986).
- Hohlenberg, Johannes og Kristiansen, K. Engelbrecht: Bogen om JAK I, Samstyrelsen J.A.K., København 1985 (1934).
- Holte, Fritz. G.: Hva slags framtid? Kan vi unngå miljøkatastrofer og høy arbeidsløshet? Universitetsforlaget, Oslo, 1992.
- Holte, Fritz. G.: "Liberalisering eller proteksjonisme", Klassekampen, 22.12.1994.
- Hopper, Joseph and McCarl Nielsen, Joyce: "Recycling as Altruistic Behavior", Environment and behavior, Sage Publications, vol 23, No 2, mars 1991.
- Inglehart, Ronald: Culture shift in advanced industrial societies, Princeton University Press, 1990.
- Kassah, Bente Lind: Erfaringshåndbok fra prosjektet Nettverkskreditt, Fiskerinæringens kvinneutvalg, Tromsø, 1993.
- Kennedy, Margrit: Geld ohne Zinsen und Inflation, Ein Tauschmittel das Jedem dient, Goldmann Verlag, München 1991.
- Kennedy, Margrit: Det nye pengesystemet, Veiviser til en økonomi uten renter og inflasjon, Cappelen, Oslo, 1991.
- Keynes, John Maynard: A Treatise on Money, London, 1930.
- Keynes, John Maynard: The General Theory of Employment, Interest and Money, London, 1936.
- Kjeldstadli, Knut: "Er tida for de kollektive bevegelsene over?" manuskript til innlegg på konferansen "Tilbake til framtiden", Oslo 21.-22. april 1994.
- Klassekampen, "Katastrofer billigere enn miljøtiltak", 05.11.94.
- Kornhauser, A., The politics of Mass society, Free press, Glencoe, 1959.
- Landes, David: Bankers and Pashas: International Finance and Economic Imperialism in Egypt, Harvard University Press, Cambridge, 1979 (1958).

- Lane, Robert E.: *The Market Experience*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Langholm, Odd: *Economics in the medieval schools, Wealth, exchange, value, money and usury according to the Paris theological tradition, 1200-1350*, E.J.Brill, Leiden, New York, Köln, 1992.
- Langholm, Odd: *The Aristotelian Analysis of Usury*, Universitetsforlaget, Oslo, 1984.
- Langholm, Odd: *Wealth and Money in the Aristotelian tradition*, Universitetsforlaget, Oslo, 1983.
- Langseth, Trond: *Grønne dollar på New Zealand, lokale penger for en bærekraftig utvikling, hovedoppgave i geografi*, Universitetet i Oslo, 1993.
- LeBon, Gustave: *The Crowd*, Viking, New York, 1960 (1885).
- Luhmann, Niklas: *Die Wirtschaft der Gesellschaft*, Frankfurt am Main, 1988.
- Luhmann, Niklas: *Ökologische Kommunikation, Kann eine moderne gesellschaft sich auf ökologische Gefährdungen einstellen?* Westdeutscher Verlag, Opladen 1986.
- Luxemburg, Rosa: "Organizational Questions of Russian Social democracy"(1904), i *Selected Political Writings*, Monthly Review Press, New York, 1971.
- Löw, Thomas and Miegel, Fredrik: *The notion of Lifestyle, Some theoretical considerations*, Lund Research Papers in the sociology of communication, Report 15, Lund 1989.
- March, James G. og Olsen, Johan P.: *Rediscovering Institutions, The Organizational Basis of Politics*, The Free Press, Macmillan, New York, London, 1989.
- March, James G. og Olsen, Johan P: "The New Institutionalism: Organizational factors in Political Life", *American Political Science Review*, 78, 1984, s. 734-49.
- Mayer, Martin: *The Bankers*, Weybright and Talley, New York, 1975.
- Marx, Karl, *Kapitalen*, bind 1, Pax, Oslo, 1976.
- McCarty, John D. og Zald, Mayer N.: "Resource Mobilization and Social movements: A Partial Theory", i *American Journal of Sociology*, Volume 82, number 6, s. 1212-1241, 1977
- Minz, Beth, Schwartz, Michael: *The Power Structure of American Business*, The University of Chicago Press, Chicago, London, 1985.
- Meierhofer, Dr. L.: *Volkswirtschaftliche Analyse des WIR-Wirtschaftsrings*, Gebr. Villing AG, Basel 1984.
- Melucci, Alberto: *Nomader i net*, Daidalos, Göteborg, 1992.

Michels, Robert: Political Parties, A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy, The Free press, New York, 1966 (1915).

Mies, Maria: Patriarchy and accumulation on a world scale, Women in the international division of labour, Zed books, London, 1986.

Moggridge, Donald (red.) : The collected writings of John Maynard Keynes, Bind XXI, (National self sufficiency), Bind IX, Essays in Persuasion og XXV, (The Clearing Union) Macmillan, Cambridge University Press, London, 1980.

Morris, Aldon D. og McClurg Mueller, Carol: Frontiers in Social Movement Theory, Yale University Press, New Haven, London, 1992.

Myklebust, Sissel.: Økonomisk og teknologisk rasjonalitet i antikken, Senter for Teknologi og menneskelige verdier, arbeidsnotat nr.14, Universitetet i Oslo, 1990.

Neidhart, Friedhelm, Rucht, Dieter: "Auf dem Weg in die "Bewegungsgesellschaft, Über die Stabilisierbarkeit sozialer Bewegungen", i Soziale Welt, Zeitschrift für sozialwissenschaftliche Forschung und Praxis, Sonderdruck aus Jahrgang 44, 1993, Heft 3

NOU 1980: 4, Rentepolitikk.

NOU 1989: 1, Penger og kreditt i en omstillingstid.

Olson, Mancur: The Logic of Collective Action, Public Goods and the Theory of Groups, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1965.

Oslo Børs, Aksjer og børs – alt du lurer på om aksjer og børs, men ike tør spørre om, Oslo, 1994.

Pockettidningen, nr. 5, 23. årgang, Marknadens ansikte, Stiftelsen Pockettidningen, Stockholm, 1993.

Polanyi, Karl: The Great Transformation, the Political and Economic Origins of our time, Beacon Press, Boston, 1957 (1944).

Polanyi, Karl: "Our Obsolete Market Mentality", Bobbs-Merrill Reprint Series, Indianapolis, Indiana, 1947.

Powell, Walter W. and DiMaggio, Paul: The New Institutionalism in Organizational Analysis, The University of Chicago Press, Chicago, London 1991.

Reddy, William M.: Money and liberty in modern Europe, A critique of historical understanding, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

Robertson, James: Future Wealth, A New Economics for the 21st Century, Cassel Publishers Ltd., London 1989.

Rich, Bruce: Med jorda i pant, verdensbankens rolle i miljø- og utviklingskrisen, Universitetsforlaget, Oslo, 1994.

Roth, Roland og Rucht, Dieter: Neue soziale Bewegungen in der Bundesrepublik Deutschland, Campus Verlag, Frankfurt, New York, 1987.

Rothschild-Whitt, Joyce: "The collectivist Organization, An Alternative to Rational Bureaucratic Models", American Sociological Review 44, 1979, s. 509-27.

Rucht, Dieter: Modernisierung und neue soziale Bewegungen, Deutschland, Frankreich und USA im Vergleich, Campus verlag, Frankfurt, New York, 1994.

Shahar, Shulamith: The Fourth Estate, A history of women in the middle ages, Methuen, London, New York, 1983.

Shatzmiller, Joseph: Shylock reconsidered, Jews, moneylending, and medieval society, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, Oxford, 1990.

Shiva, Vandana: Til livets opphold, kvinner, økonomi og utvikling, Oktober forlag, Oslo, 1989.

Simmel, Georg: Philosophie des Geldes, (1900) Duncker & Humblot, Berlin 1958.

Polanyi, Karl: "Storbyene og åndslivet", (1902) i Østerberg, Dag: Handling og samfunn, Pax, Oslo, 1978.

Smelser, Neil J.: A Theory of Collective behavior, Routledge& Kegan Paul, London, 1962.

Snow , David A. og Benford, Robert D. "Ideology, frame resonance, and participant mobilization", i Klandermans, Kriesi, Tarrow,1988.

Snow , David A. og Benford, Robert D. "Master frames and cycles of protest", i Morris, McClurg-Mueller,1992.

Statsbankutvalget: Statsbankene under endrede rammevilkår, under utgivelse som NOU,1995.

Sosialt utsyn: 1993

SOU1994:66: Finansiella tjenester i ändring.

Stavrum, Gunnar og Imset, Geir: Bankerott, Gyldendal, Oslo, 1993.

Suhr, Dieter: *The Capitalistic Cost - Benefit Structure of Money, An Analysis of Moneys Structural Nonneutrality and its effects on the Economy*, Studies in Contemporary Economics, Springer Verlag, Berlin Heidelberg 1989.

Suhr, Dieter: *The Neutral Money Network (NeuMoNe), A Critical Analysis of Traditional Money and the Financial Innovation "Neutral money"*, Notat presentert i Bryssel, den 30 april 1990.

Swedberg, Richard: *Economics and Sociology, Redefining their Boundaries: Conversations with Economists and Sociologists*, Princeton University Press, 1990.

Sørensen, Aksel: *Bogen om JAK II*, Samstyrelsen J.A.K., København, 1985 (1974).

Thoren, Theodore R. and Warner, Richard F.: *The Truth in Money Book*, Truth in Money Inc., Ohio, 1989.

Tjaum, Bjørn: *Strukturutviklingen i det norske kredittvesenet i etterkrigstiden*, Rapport nr. 8, Det nye pengesamfunnet, NORAS, Oslo, 1990.

Torvund, Olav: *Betalingsformidling i et rettslig perspektiv*, Tano, Oslo, 1993.

Touraine, A.: *Production de la société*, Seuil, Paris, 1973.

Touraine, A.: *La voix et le regard*, Seuil, Paris, 1978.

Tranøy, Bent Sofus: *Fra "Oslo-skole"-ambisjoner til neoliberales visjoner: Staten og kredittmarkedet 1950 til 1990*, Rapport nr. 54, Det nye pengesamfunnet, Norges Forskningsråd, 1994.

Ulrichsen, Niels: *J.A.K. - en krisebevegelse*, Den danske historiske forening, Københavns Universitet 1978.

Turner, R. Killian, L.: *Collective behavior*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1957.

Useem, Michael: "Corporations and the corporate elite", *Annual Review of Sociology*, 6, s. 41-78, 1980.

Waring, Marilyn: *Counting for Nothing, What men value and what women are worth*, Allen&Unwin Port Nicholson Press, New Zealand, 1988.

Weber, Max: *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd*, Gyldendal, Oslo, 1972 (1920).

Weber, Max: *Makt og byråkrati*, Gyldendal, Oslo, 1979.

White, Harrison: "Where do Markets come from?", *American Journal of Sociology*, 87, 1981, s. 517-547.

Wiik, Jorun: "Kvinner og lønn", i Koren, Charlotte og Wiik, Jorun: K, Likestillingsrådets publikasjoner nr. 3. 1994.

Zald, Mayer N., McCarty, John D.: "Social movement industries: Competition and cooperation among movement organizations", i Research in Social movements, Conflict and Change, vol. 3, s 1- 20, JAI Press, 1980.

Zeitlin, Maurice: "On class theory of the large corporation:Response to Allen", American Journal of sociology 81, 1976, s.894-903.

Zelitzer, Viviana: "The Social Meaning of Money, "Special Monies"" American Journal of Sociology, 95, s. 342-377,1989.

Zineldin, Mosad: The Economics of Money and Banking, A theoretical and empirical study of islamic interest free banking, Almquist&Wicksell International, Stockholm 1990.